

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANA BİLİM DALI

DÜNYA EKONOMİSİNDE ÇİN'İN YERİ VE

TÜRKİYE İLE TİCARİ İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Çağla ÇETİN

Bursa 2020

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI**

**DÜNYA EKONOMİSİNDE ÇİN'İN YERİ VE
TÜRKİYE İLE TİCARİ İLİŞKİLERİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

Çağla ÇETİN

Danışman:

Prof. Dr. Mehmet ARSLANOĞLU

Bursa 2020

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İktisat Anabilim/Anasanat Dalı,
Uluslararası İktisat Bilim Dalı'nda
numaralı 701611041
GAĞLA ÇETİN'in hazırladığı
"Çin'in Dünya Ekonomisindeki Yeri ve Türkiye ile Ticari İlişkileri"
konulu (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik Tezi/Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı, 27/02/2020
günü 13:00 - 15:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının
başarılı (başarılı/başarısız) olduğuna oybirliği (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Arslanoğlu
Prof. Dr. Mehmet
Arslanoğlu
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Dr. Emine Zeytinçi
İstanbul Aydın Üniversitesi
Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. M. Ozan BAŞKOL
B.Ü.Ü.
Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

27/02/2020

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Yemin Metni

Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak sunduğum “Çin'in Dünya Ekonomisindeki Yeri ve Türkiye ile Ticari İlişkileri” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza
24.01.2020

Cağla Çetin

Adı Soyadı: Cağla Çetin
Öğrenci No: 701611041
Anabilim Dalı: İktisat
Programı: İktisat
Statüsü: Yüksek Lisans Doktora

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
.....*İktisat*..... ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: *24.01.2020*

Tez Başlığı / Konusu: *Çin'in Dünya Ekonomisindeki Yeri ve Türkiye ile Ticari İlişkileri*

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarında oluşan toplam *94* sayfalık kısmına ilişkin, *24.01.2020* tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezimin benzerlik oranı % *7* 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre te çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Cağla Çetin

Tarih ve İmza

24.01.2020

Adı Soyadı: *Cağla Çetin*

Öğrenci No: *701611041*

Anabilim Dalı: *İktisat*

Programı:

Statüsü: Y.Lisans Doktora

M. Arslanoğlu

Danışman

(Adı, Soyad, Tarih)

Prof. Dr. Mehmet Arslanoğlu

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı: Çağla Çetin

Üniversite: Bursa Uludağ Üniversitesi

Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalı: İktisat

Bilim Dalı: İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat

Tezin Niteliği: Yüksek Lisans Tezi

Sayfa Sayısı: vii+151

Mezuniyet Tarihi: .... / .... / 2020

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet ARSLANOĞLU

DÜNYA EKONOMİSİNDE ÇİN'İN YERİ VE TÜRKİYE İLE TİCARİ İLİŞKİLERİ

Dünya ekonomisinde önemli bir yere ulaşan Çin'in elde ettiği ekonomik başarının arkasındaki en önemli faktör, ihracatını çok kısa sürede hızla artırması olmuştur. Çin 1979 yılı sonrasında planlama mekanizması ikinci plana bırakarak, piyasa ekonomisine geçişe yönelik olarak önemli reformlar hayata geçirmiştir. Bu reformlarla Çin, tarım sektöründe, devlet ve özel işletmelerde, yabancı yatırımlarda, döviz kuru ve sermaye piyasası gibi alanlarda piyasa ekonomisine geçmek amacıyla önemli dönüşümler gerçekleştirmiştir. Bu reformların sonucu olarak, elde ettiği ticaret hacmiyle dünyanın ikinci büyük ekonomisi haline gelmiştir. Çin'le aynı dönemde dışa açılmaya başlayan Türkiye'nin, Çin ile ticari ilişkileri zaman içinde hızla artmış, ancak Türkiye'nin Çin ile olan dış ticaretinde büyük açıklar vermesiyle sonuçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Çin ekonomisi, ekonomik reform, dış ticaret, ihracat, ithalat, dış açık

ABSTRACT

Name and Surname : Çağla etin

University : Bursa Uludağ University

Institution : Social Science Institution

Field : Economics

Branch : Economics

Degree Awarded : Master

PageNumber : vii+151

DegreeDate : .../ /2020

Supervisor : Prof. Dr. Mehmet ARSLANOğLU

THE POSITION OF CHINA IN THE WORLD ECONOMY AND TRADE RELATIONS WITH TURKEY

The most important factor behind the economic success achieved by China, which has reached an important place in the world economy, is that it has increased its exports rapidly in a very short time. After leaving the planning mechanism to the forefront after China in 1979, China implemented important reforms for transition to the market economy. With these reforms, China has made significant transformations in the agricultural sector, in state and private enterprises, in foreign investments, in areas such as the exchange rate and the capital market, in order to move to the market economy. As a result of these reforms, it has become the second largest economy in the world with its trade volume. The same period in Turkey with China began to open to the outside, it has increased rapidly over time, trade relations with China, but has resulted in Turkey's largest foreign trade deficit to China.

Keywords: China economy, economic reform, foreign trade, export, import, foreing deficit

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
TABLolar	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇİN'İN PİYASA REFORMLARINA GEÇİŞ SÜRECİ

1.1.ÇİN EKONOMİSİNDE PİYASA REFORMLARINDA İLK DÖNEM	4
1.1.1.Tarımda Reform	7
1.1.2. Kırsal Bölgelerde Piyasa Reformları	9
1.1.3. KİT'lerde Ekonomik Reform	10
1.1.4. Piyasa Reformlarında Özel Sektörün Yeri.....	11
1.1.5. İlk Dönem Reformlarında Ekonominin Dışa Açılması.....	12
1.2. ÇİN EKONOMİSİNDE PİYASA REFORMLARINDA İKİNCİ DÖNEM	17
1.2.1. İkinci Reform Döneminde KİT'lerin Yapısında Değişmeler.....	19
1.2.2. İkinci Reform Döneminde Özel Sektörün Yeri	27
1.2.3. Vergi Sisteminde Reform	29
1.2.4. Finansal Sistemde Reform.....	33
1.2.4.1.Faiz Oranlarında Serbestleştirme	41
1.2.4.2. Sermaye Hareketlerinde Serbestleştirme	42
1.3. ÇİN'İN YENİ BÜYÜME STRATEJİSİ	44
2.1. DÜNYA TİCARETİNDE ÇİN'İN YERİ.....	48
2.1.1.Çin'in Dünya Ticaretine Entegrasyonunda Dünya Ticaret Örgütü'ne Üyeliğinin Rolü...48	
2.1.2. Çin'in Dış Ticaret Hacmi	52
2.1.3. Çin'in Dış Açıklık Oranı	54
2.1.4. Çin'in Mal Grupları Açısından Dış Ticareti	55
2.1.4.1. Çin'in Enerji İthalatı.....	58
2.1.4.2. Çin'in Madencilik Alanında Dış Ticareti	60

2.1.5. Çin'in Ülkeler Açısından Dış Ticareti	62
2.1.5.2. Çin'in ABD ile Dış Ticareti	69
2.1.5.3. ABD ile Çin Arasındaki Ticaret Savaşları	73
2.1.6. Dışa Açılmada Özel Ekonomik Bölgelerin ve Serbest Ticaret Bölgelerin Yeri	79
2.1.6.1. Dışa Açılmada Özel Ekonomik Bölgelerin Yeri	79
2.1.6.2. Dışa Açılmada Serbest Ticaret Bölgelerinin Yeri	81
2.1.7. Çin'in Dış Ticaretini Desteklemeye Yönelik Kurumlar ve İdari Düzenlemeler	82
2.1.8. Çin'in İzlediği İthalat Politikaları	84
2.1.9. Doğrudan Yabancı Yatırımların Çin'in İhracatındaki Rol	86
2.1.10. Çin'in Küresel Rekabet Endeksi İçindeki Yeri	88
2.1.11. Çin'in Dünya Ticareti İçinde Rekabet Edebilme Aracı Olarak İzlediği Döviz Kuru Politikası	90
2.1.12. Çin'in Dış Ticaretinde Renbinmi'nin Kullanımı	95
2.1.13. Çin'in Dış Ticaretinde Kuşak ve Yol Girişiminin Yeri	97
2.1.14. Çin'in Dış Ticaretinin Küresel Değer Zinciri İçindeki Yeri	100
2.1.15. Çin'in Hizmet Dış Ticareti	102
2.2. SERMAYE AKIMLARI AÇISINDAN ÇİN EKONOMİSİ	105
2.2.1. Çin'e Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımlar	106
2.2.2. Çin'in Dışarıya Doğrudan Yatırımları	111
2.2.3. Finansal Yatırımlar Açısından Çin Ekonomisi	118
ÇİN'İN TÜRKİYE İLE DIŞ TİCARETİ	121
3.1. ÇİN İLE TÜRKİYE ARASINDAKİ TİCARİ İLİŞKİLERİN BAŞLANGICI	121
3.2. 2000 YILI SONRASI ÇİN'İN TÜRKİYE'DEN İTHALATI	122
3.2.1. Çin'in Türkiye'den Mal İthalatı	123
3.2.2. Mal Grupları Açısından Çin'in Türkiye'den İthalatı	125
3.3. 2000 YILI SONRASI ÇİN'İN TÜRKİYE'YE İHRACATI	127
3.3.1. Çin'in Türkiye'ye Yaptığı Mal İhracatı	127
3.3.2. Mal Grupları Açısından Çin'in Türkiye'ye İhracatı	129
3.4. ÇİN'İN TÜRKİYE İLE TİCARETİNDE DIŞ DENGESİ	132
3.5. ÇİN-TÜRKİYE TİCARİ İLİŞKİLERİNİN GELECEĞİ	134
SONUÇ	140
KAYNAKLAR	145

TABLÖLAR

Tablo 1.1: Çin’de Üretimi Veya Montajı Yapılan Bazı Malların Dünya Üretimindeki Payı	46
Tablo 2.1: Çin’in Dış Ticaret Hacmi ve Dış Ticaret Dengesi (Milyar Dolar).....	50
Tablo 2.2: Çin’in Dış Açıklık Oranı (2001-2018).....	52
Tablo 2.3: Seçilmiş Yıllarda Çin’in Mal Grupları Açısından İhracatı (Milyar Dolar).....	54
Tablo 2.4: Seçilmiş Yıllarda Çin’in Mal Grupları Açısından İthalatı (Milyar Dolar).....	55
Tablo 2.5: Seçilmiş Yıllarda Çin’in İhracat Yaptığı Ülkeler (Milyar Dolar).....	60
Tablo 2.6: Seçilmiş Yıllarda Çin’in İthalat Yaptığı Ülkeler (Milyar Dolar).....	61
Tablo 2.7: Çin-AB Ticaret Hacmi: 2001-2018 (Milyar Dolar).....	63
Tablo 2.8: Çin’in En Fazla İhracat Yaptığı AB Ülkeleri: 2001 ve 2018 (Milyar Dolar).....	65
Tablo 2.9: Çin’in En Fazla İthalat Yaptığı AB Ülkeleri: 2001 ve 2018 (Milyar Dolar).....	65
Tablo 2.10: Seçilmiş Yıllarda Çin’in Mal Grupları Açısından AB’ye İhracatı (Milyar Dolar).....	66
Tablo 2.11: Seçilmiş Yıllarda Çin’in Mal Grupları Açısından AB’ye İthalatı (Milyar Dolar).....	67
Tablo 2.12: Çin-ABD Ticaret Hacmi 2001-2018 (Milyar Dolar).....	68
Tablo 2.13: Seçili Yıllarda Çin’in ABD’ye İhracatı (Milyar Dolar).....	70
Tablo 2.14: Seçili Yıllarda Çin’in ABD’den İthalatı (Milyar Dolar).....	71
Tablo 2.15: Küresel Rekabet Edilebilirlik Endeksi (2006-2019).....	87
Tablo 2.16: Çin’in Hizmet Dış Ticareti 2005-2018 (Milyar Dolar).....	101
Tablo 2.17: Seçili Yıllarda Çin’in Hizmet İhracatı (Milyar Dolar).....	102
Tablo 2.18: Seçili Yıllarda Çin’in Hizmet İthalatı (Milyar Dolar).....	103
Tablo 2.19: Çin’e Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımlar.....	107
Tablo 2.20: Çin’in Dışarıya Doğrudan Yatırımları.....	110
Tablo 2.21: Çin’in En Fazla Yatırım Yaptığı Ülkeler.....	111
Tablo 3.1: Çin’in Türkiye’den İthalatı (Milyar Dolar).....	123
Tablo3.2: Seçilmiş Yıllarda Çin’in Türkiye’den İthalatı (Milyar Dolar).....	125

Tablo 3.3: Çin'in Türkiye'ye İhracatı (Milyar Dolar).....	127
Tablo 3.4: Seçilmiş Yıllarda Çin'in Türkiye'ye İhracatı (Milyar Dolar).....	129
Tablo 3.5: Türkiye'nin Toplam İthalatında Çin'in Payının %90'ın Üzerinde Olduğu Başlıca Ürünler.....	130
Tablo 3.6: Çin'in Türkiye'ye İhracatında En Yüksek Oranda Artan Başlıca Ürünler (Milyon Dolar).....	131
Tablo 3.7: Çin'in Türkiye ile Ticaretinde Dış Denge (Milyar Dolar).....	132
Tablo 3.8: Dünyada ve Türkiye'de Çinli Turist Sayıları.....	138

GİRİŞ

19. yüzyılın başında Napolyon, ‘‘Bırakın Çin uyusun, uyanırsa dünyayı sallarsın’’ demişti. Bugüne bakıldığında, Napolyon’un bu tahminin doğru çıktığı söylenebilir. Çünkü Çin’in milli geliri 1978 yılında 150 milyar dolardan, 2018 yılına gelindiğinde olağanüstü bir artışla 13,1 trilyon dolara ulaşmıştır. 1,5 milyara yaklaşan nüfusuna rağmen kişi başına düşen gelir de 1978 yılında 310 dolarken, 2018 yılında 9 bin 400 doların üzerine çıkmıştır. Çin’de gerçekleştirilen piyasa reformları sonrasında, sürekli ve yüksek büyüme oranları gerçekleşmiştir. Nitekim iktisadi büyüme oranı, 1978-1988 döneminde ortalama yüzde 10,1, 1989-1999 döneminde yüzde 9,4, 2000-2008 döneminde yüzde 10,4 ve 2009-2018 döneminde ise yüzde 7,9 olmuştur. Aynı dönemde dünya genelinde kişi başına düşen gelir yüzde 400’e yakın artarken, Çin’deki ortalama artış ise dünya ortalamasının 8 katından fazla olmuştur.

Aynı şekilde, Çin’in küresel ekonomideki payı da 1978 yılında yüzde 1,8 iken, günümüzde bu oran yüzde 15’e ulaşmıştır. Dünya ekonomisi içinde ulaştığı bu sözü edilen ağırlıkla Çin, ABD’den sonra dünyanın en büyük ikinci ekonomisi haline gelmiştir ve çok yakın gelecekte bu ülkenin önüne geçeceği beklenmektedir. Çin dünya ekonomisi içindeki bu konumuna, son 40 yıl içinde gelişmiş ülkelerle özellikle de ABD ile karşılaştırıldığında, çok daha yüksek ve istikrarlı büyüme hızları elde etmesiyle ulaşmıştır. Nitekim Çin’in GSYİH’nın dünya GSYİH içindeki, payı 1990 yılında sadece yüzde 3,7 iken, bu oran yıllar içinde giderek artarak, 2008’de yüzde 12,1, 2015’te yüzde 17,3, günümüzde ise yüzde 25 düzeyine yükselmiştir.

Çin’in 40 yıl gibi kısa bir sürede dünya ekonomisi içinde önemli bir yere gelmesinin arkasındaki en önemli faktör, izlediği ihracata yönelik sanayileşme stratejisidir. Çin, 1978 yılına kadar planlı sosyalist bir ekonomiyken, bu yıldan sonra merkezi plan mekanizmasını ikinci plana bırakarak piyasa ekonomisi sürecine girmiştir.

Piyasa reformlarına geçiş süreci içinde, Çin merkezi yönetimi çeşitli düzenlemeler hayata geçirmiştir. Bu düzenlemelerin temel hedefi, Çin ekonomisinin dışa açılmasının sağlanması olmuştur. Bu çerçevede Çin, 1978 yılından sonra kontrollü bir biçimde piyasa ekonomisine geçiş yaparak dış ticaretini hızla artırmıştır.

2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmasıyla dış ticaret hacmi 2000'li yıllarda artarak devam etmiştir. 2013 yılına gelindiğinde 2,21 trilyon dolarlık ihracat ve 1,95 trilyon dolarlık ithalat olmak üzere toplam 4,16 trilyon dolarlık ticaret hacmiyle dünyanın en fazla dış ticaret yapan ülkesi haline gelmiştir. 2018 yılına gelindiğinde ise, Çin'in dış ticaret hacmi 4,5 trilyon dolara ulaşmıştır. Üstelik, bu dış ticaretten elde ettiği dış fazla 360 milyar doları bulmuştur.

Çin ekonomisinde, dış ticaretin çok önemli bir rol oynamasının yanı sıra, 2000'li yıllarda yabancı sermaye yatırımlarında da önemli bir ağırlığa ulaşılmıştır. Çin gerçekleştirdiği piyasa reformlarıyla doğrudan yabancı yatırımları çekmede çok başarılı olmuştur. Özellikle dış ticarete verdiği fazlalarla elde ettiği döviz rezervleri stoklarının katkısıyla dış dünyaya önemli miktarda sermaye yatırımı da gerçekleştirmiştir. Her iki yöndeki yabancı sermaye stoku, 2018 yılına gelindiğinde yaklaşık 1,6 trilyon dolara ulaşmıştır. Çin'in elindeki bu döviz rezervlerinin bir kısmı da başta ABD hazine tahvilleri olmak üzere, dış dünyadaki finansal yatırımlara yönlendirilmiştir.

Çin'in 2000'li yıllarda dünya ekonomisinde elde ettiği önemli ağırlığın arkasında 1978 yılından beri izlediği dışa açılma stratejisi yatmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, söz konusu stratejinin hangi politikalar aracılığıyla uygulandığının araştırılmasına yönelik olacaktır. Çin 1978 yılından beri plan mekanizması ağırlıklı devlet güdümlü bir sosyalist ekonomiden, piyasa mekanizmasına da yer veren bir tür devlet kapitalizmi modeline geçiş yapma çabası içindedir. Bu çerçevede, son 40 yıldır piyasa ekonomisine geçiş sürecinde, üç aşama içinde ekonomisinde bir dizi reform gerçekleştirmiştir. Bu çalışmanın ilk bölümünü, Çin'in dışa açılmasında önemli bir arka plan oluşturan bu reformlar oluşturacaktır.

Birinci bölümde ilk olarak, 1978 yılında başlayan Çin'in piyasa reformlarına geçiş süreci içinde, tarım sektöründe, devlet ve özel işletmelerde ve doğrudan yabancı yatırımlarda gerçekleştirilen reformların neler olduğu açıklanacaktır. Bu bölümde daha sonra, Çin ekonomisinde 1989 yılında itibaren uygulamaya konulan ikinci dönem piyasa reformlarına değinilecektir. Bu reformlar, devlet ve özel işletmelerde, vergi sisteminde, faiz oranlarında ve sermaye hareketlerinde yapılan düzenlemeler bağlamında ele alınacaktır. Son olarak ise 2013 yılından başlayarak uygulamaya

konulan iç tüketime ve ileri teknolojiye dayanan yeni büyüme stratejisine değinilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümü dünya ekonomisi içinde Çin'in yerine ayrılmıştır. Burada, Çin'in dünya ticaretine entegrasyonun Dünya Ticaret Örgütü üyeliğinin rolüne değinilerek, 2001-2018 yılları arasındaki Çin'in dış ticaret hacmindeki gelişmeler analiz edilecektir. Ayrıca yine bu bölümde, Çin'in mal grupları ve ülkeler açısından dış ticareti uluslararası istatistiklerden yararlanarak değerlendirilmiştir. Çin'in dışı açılmasında özel ekonomik bölgelerin ve serbest ticaret bölgelerinin yeri, izlediği ithalat ve döviz kuru politikaları, Çin'in hizmet dış ticareti, Kuşak Yol Girişimi ile Çin'in dış ticaretinin Küresel Değer Zinciri içindeki yeri konuları bu bölüm içinde ele alınacaktır. Bu bölümde son olarak, Çin'in dış dünya ile gerçekleştirdiği sermaye akımları, Çin'e yapılan doğrudan yabancı yatırımlar, Çin'in dışarıya doğrudan yatırımları ve finansal yatırımlar açısından ele alınacaktır.

Çalışmanın son bölümünde ise Çin'in Türkiye ile dış ticareti 2001-2018 dönemi çerçevesinde değerlendirilecektir. Burada Çin ile Türkiye arasındaki dış ticaret hacmi, mal grupları açısından, iki taraf arasında yapılan ticaret dikkate alınarak incelenecektir. Bu bölüm, Çin'in Türkiye ile gerçekleştirdiği ticarete ortaya çıkan, Türkiye aleyhine dış ticaret açığının nedenlerine ve çözüm yollarına ilişkin bir değerlendirmeye son bulacaktır.

I.BÖLÜM

ÇİN'İN PİYASA REFORMLARINA GEÇİŞ SÜRECİ

1.1.ÇİN EKONOMİSİNDE PİYASA REFORMLARINDA İLK DÖNEM

Çin'de Mao'nun ölümünden sonra 1978 yılından başlayarak piyasa reformları dönemine girildi. Piyasa ekonomisine geçişi amaçlayan bu dönem günümüzde de devam etmektedir. Bugün Çin'de piyasa ekonomisine tam anlamıyla geçildiği söylenemez, çünkü ekonomide devletin de önemli bir ağırlığı bulunmaktadır. Bu bölümde piyasa reformlarına geçiş süreci iki ayrı dönemde ele alınacaktır.

İkinci dünya savaşı sonrasında, iç savaşın son bulmasının ardından 1949 yılında Çin'de, komünist bir rejim iktidara geldi. Planlı bir ekonomik yapıyı benimseyen Çin Halk Cumhuriyeti, yaklaşık 30 yıl boyunca dünya ekonomisine kapalı bir ekonomik model uyguladı. Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurucusu Mao Zedong'un 1957-1960 döneminde başlattığı "Büyük Atılım"ın ülkede yaşanan kıtlığa bir çözüm getirememesi ve ardından 1966 yılında başlattığı "Kültür Devrimi" de 1976 yılında Mao'nun ölümü ile Çin ekonomisinde beklenen bir gelişme sağlayamadan noktalandı (Tokathoğlu, 2006: 106). Mao'nun ölümünden sonra, Çin Komünist Partisi'nin içindeki iktidar mücadelesi Mao'nun karısının da yer aldığı, Mao'nun görüşlerini savunan grubun partiden dışlanmasıyla sonuçlandı. Parti içinde daha önce önemli bir ağırlığı olmayan Hua Guofeng parti ve dolayısıyla hükümet başkanı oldu. Her ne kadar Hua Guofeng Mao'nun görüşlerine bağlı görünse de partinin ağırlıklı görüşü Mao'nun yaklaşımının terk edilmesinden yanaydı (Holcombe, 2016: 367).

Bu değişim görüşünün taraftarlarının en önde geleni Deng Xiaoping'di. Daha önce politikadan uzak tutulan Deng Xiaoping parti çoğunluğunun kararıyla Mao sonrası dönemde Hua Guofeng'in partideki ve hükümet başkanlığındaki yardımcılığı görevine getirilmişti. Parti içindeki değişim taraftarlarını da yanına alarak Deng Xiaoping, Çin Komünist Partisi'nin 1978 yılının sonunda toplanan 11. Kongresinde, Mao'nun izlediği politikaların bırakılarak günümüzde Çin'in piyasa reformlarının başlangıcı olarak kabul

edilen, ekonomik gelişme için sonuç verecek politikalar takip etme görüşünün onaylanmasını sağladı (Kabasakal, 2014: :60). Böylece Hua Guofeng'in kendisi ve görüşleri ikinci plana bırakılmış oldu, sonuçta da partinin kararıyla 1980 yılında hükümet, 1981 yılında ise parti başkanlığından alındı (Vogel,2017: 366-374; Dillon, 2016: 383). Böylece 1981 yılından başlayarak Kültür Devrimi'nin açıkça eleştirilmesiyle Çin Komünist Partisi, Mao'nun benimsediği görüşlerden tümüyle ayrıldığını açıkça ilan etmiş oluyordu.

1980 sonrasında Çin Komünist Partisi Mao dönemini eleştirse de 1952 yılından reform döneminin başlangıcı olan 1978 yılına kadar olan sürede kişi başına ortalama yıllık üretim artışı yüzde 4,5 olmuştur. Mao döneminin başlangıcında Çin ekonomisi tarım sektörü ağırlıklıyken, reformların başladığı 1978 yılında sanayi sektörünün Çin ekonomisindeki ağırlığı yüzde 48'lik bir orana ulaşmıştı, buna karşılık tarım sektörünün payı ise yüzde 28 oranına inmişti. Artık bu yılda Çin ekonomisinde üretimde yüksek verimlilik sağlanamamış olsa da, bile ihtiyaç duyulan atom bombasından otomobile her türlü sanayi ürünü üretilebiliyordu (Gökten, 2012: 140).

Bu sanayileşmedeki hızlı gelişmenin arkasında iç tasarruf oranlarındaki hızlı ve büyük artışın son derece önemli bir rolü olmuştur. 1952 yılında iç tasarruf oranı yüzde 20 civarındaydı bu oran Mao döneminin sonunda, 1978 reformlarının başında yüzde 40'a ulaşmıştı. Ülkedeki eğitim, sağlık ve ortalama yaşama ömrü gibi kriterlerle de büyük ilerlemeler sağlanmıştı. Sonuç olarak, Mao döneminde 26 yılı bulmayan bir dönemde Çin'de birçok alanda önemli gelişmeler sağlandığı görülmektedir.

Mao döneminde yaşanan bu önemli ekonomik gelişmelere karşın, 1976 yılı sonrasında Çin Komünist Partisi'ndeki Mao'nun görüşlerinin tersini savunan çoğunluğun Çin ekonomisinde bir reform yapılması düşüncesinin arkasında, Mao dönemindeki yaşanan büyüme hızının dolayısıyla refah artışının görece olarak düşük kalması önemli rol oynamıştır. Çünkü komşu ülkeler olan Japonya, Tayvan ve Güney Kore'de Mao döneminde büyüme hızları yüzde 10 dolayında seyretmekteydi. Aynı şekilde bu ülkeler teknolojik gelişme açısından da Çin'i çok geride bırakmışlardı. Dolayısıyla Çin'e göre daha önemli başarılar elde eden bu ülkelerin piyasa ekonomisine bağlı yapıları, Çin'in de ekonomik sistemine piyasa mekanizmasını entegre etmesi yönündeki görüşleri destekliyordu. Üstelik Mao döneminde ekonomide kişi başına

ortalama yıllık üretim artışı yüzde 4,5 olmuştu ama bu sonuç hane halkının refahının artması anlamına gelmiyordu. Devlet planlı bir ekonomik sistem uygulandığından kaynakları ağır sanayi yatırımlarına yönlendirmek amacıyla iç tasarruf oranlarını yüksek tutarken, tüketim düzeyini düşük düzeyde tutmaktaydı (Kabasakal, 2014: 49).

Ancak reform sürecine giriş deyimle sancısız olmamıştır. Çünkü parti içinde reform sürecine ilişkin farklı görüşler bulunmaktaydı. Bu görüşlerin en önemlilerinden birisi Mao döneminde ilk beş yıllık kalkınma planını başlatan Chen Yun ve çevresi bulunmaktaydı. Bunlar, planlama sisteminin ve buna bağlı olarak devlet şirketlerinin reforme edilerek ekonominin temelini oluşturmaya devam etmesini, piyasaların da ekonomide destekleyici bir görev üstlenmesini öneriyorlardı. Buna karşılık Deng Xiaoping ve çevresindekiler ise ekonomide asıl ağırlığın piyasalarda olması gerektiğini öne sürüyorlardı. Öyleki Mao'nun görüşlerinin sürdürülmesinden yana olan Hua Guofeng ve çevresi de üçüncü bir grup oluşturmuyordu. Ancak bu üçüncü grup daha reform döneminin başlangıcında 1980'lerin başında ilk iki grubun yaptığı işbirliğinin bir sonucu olarak tamamen devre dışı kaldı (Vogel, 2017: 236, 366).

Bu reform döneminin başlarında Deng Xiaoping, iktidarı Chen Yun grubuyla işbirliği yaparak sürdürdü. Kendisi fiili olarak ülkenin lideri olmasına rağmen herhangi bir resmi görev almadı. Parti başkanlığı görevini ve hükümet başkanlığı görevini kendi grubundan daha genç isimler üstlendi. Ne var ki Chen Yun çevresinden birçok kişi de devlette önemli görevlerde bulunuyorlardı. Dolayısıyla reform döneminin başlarında Deng Xiaoping grubunun piyasa yanlısı ekonomik değişim çabaları, Chen Yun'un parti içindeki ağırlığının bir sonucu olarak, tam anlamıyla piyasa mekanizması yönlü olamayacak ve planlama mekanizmasının da öğelerini içinde tutmak zorunda kalacaktı (Vogel, 2017: 234,). Ayrıca o sırada piyasa yanlıları da ekonominin hangi alanlarında, ne ölçüde ve nasıl piyasa sistemine geçileceği hususunda net bir fikir sahibi değildiler. Değişim süreci, bir tür deneme yanılmayla bir adım atıp sonucuna göre ikinci adıma karar verilerek hayata geçirilmekteydi.

Piyasa ekonomisine geçişin ilk on yılı temel olarak amaçların da ve buna ulaştıracak yöntemlerin de net olarak ortaya çıkmadığı bir arayış süreciyle geçmişti. Bu dönemde ekonomideki reform, tarım sektöründe özelleştirme girişimleriyle başlamıştı. Daha sonra devlet işletmelerinde iyileştirmeler ve plana bağlı olmadan da

çalışabilmeleri için imkan sağlamaya yönelik girişimlerde bulunulmuştu. Bu ilk on yılda, ekonomi yabancı yatırımlara açılmış, özel girişimin önü açılmış daha sonra değinilecek olan dış ticaretin serbestleştirilmesine başlanmıştı.

Bu reform girişimlerinin sonucunda 1980'lerin sonuna gelindiğinde, Çin'de üretimin büyük bir bölümü planlama mekanizması dışında yapılmaktaydı. Üretilen mal ve hizmetlerin önemli bir bölümünün piyasalarda satılmasının ve tarımsal üretimdeki artışının da katkısıyla ekonomideki ortalama yıllık büyüme hızı yüzde 10 civarına ulaşmıştı (Tokathoğlu, 2006: 106).

Ekonomik reform döneminin başlangıç yıllarında Pekin'in Tiananmen meydanında ortaya çıkan protesto gösterilerinin şiddet kullanılarak bastırılması sonucunda, 1989'da reform sürecinde bir duraklama dönemine girilmişti (Holcombe, 2016: 374). Ancak 1990'ların ilk yarısında piyasa ekonomisine geçiş yeniden ama bu kez kararlılıkla başladı. Üretimde planlama mekanizması büyük ölçüde devre dışı kaldı. Devlete ait şirketlerin büyük bölümü özelleştirildi, işçi ve işveren ilişkileri piyasa ekonomisi çerçevesinde düzenlendi, devlet şirketlerinde büyük çaplı işten çıkarmalar uygulanarak verimlilik artışı sağlanmaya çalışıldı, vergi sisteminde de piyasa ekonomisinin gerektirdiği bir yeniden yapılanma gerçekleştirildi, daha sonra değinilecek olan 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelikle de Çin'in dünya ekonomisiyle bütünleşme süreci başladı.

1.1.1.Tarımda Reform

Çin ekonomisinin ana sorunlarından birisi, tarım üretiminde yeterince hızlı büyümenin sağlanamamasıydı. Ekonomideki reform yanlılarının ana görüşü, tarımsal üreticilerinin emeklerinin karşılığını yeterince elde edememeleriydi. Çin'de tarım sektöründe Mao döneminde üretim ve paylaşım düzenlemesinin birinci sorunu, doğal nedenlerle üretim verimliliğinin düşük olan bölgelerde devletin tarım ürünleri için tespit ettiği fiyatlarla tarımsal üreticilerin elde ettiği gelirin daha fazla üretimi teşvik etmeyecek kadar alt düzeyde olmasıydı (Ertekin 2017: 58). Devlet tarımsal ürün alım fiyatlarını, bir yandan üreticilerin tüketim düzeyini düşük tutmak, diğer yandan yatırımlara yönlendirilecek bir artık yaratmak amacıyla yüksek belirlemiyordu. Bunun sonucunda tarımsal üretim olumsuz etkileniyordu. Bu dönemde ortaya çıkan ikinci

sorunsa, toplam tarımsal gelirin çok sayıda tarımsal üretici arasında bölüştürülmesinin bir sonucu olarak, bunlardan herhangi birinin az veya çok gayret göstermesinin kazanacağı gelirin üzerindeki etkisinin minimum düzeyde kalmasıydı (Vogel, 2017: 443).

Bu belirtilen ilk sorunun çözümü konusunda reformların başlangıcı olan 1978 yılında tarımsal ürün alım fiyatlarının yükseltilmesine karar verildi, böylece tarımsal üreticilerin tüketimlerinin bastırılarak yatırımlara ek kaynak bulunma politikasından vazgeçilmiş oldu. İkinci sorunun rasyonel çözümü ise komün olarak üretip paylaşmak yerine, bireysel üretime geri dönmektir. Nitekim 1978 yılında piyasa yanlılarının yönetimde hakim olduğu bazı bölgelerde bu yöntem uygulamaya konuldu. ‘‘Hane Halkı Sorumluluk Sistemi’’ olarak adlandırılan bu uygulamada komün yönetimleri, kendilerine amaç olarak verilen devlete vergi ve zorunlu satış yoluyla transfer edilecek yıllık üretim tutarını tek tek köylerdeki hanelere paylaşıyorlardı. Böylece her hane, vergi ve komün payı çıktıktan sonra kalan ürünün sahibi oluyor bunun üzerindeki tasarruf hakkı kendisinde kalıyordu (Timurtaş, 2018: 59). Bu gelişme, tarımsal üreticilerin toprakta sadece kullanım hakları olsa da tarımsal üretimin özelleştirilmesinin gerçekleşmesi olarak yorumlanabilir.

‘‘Hane Halkı Sorumluluk Sistemi’’ görece olarak daha yoksul tarımsal bölgelerde uygulamaya konulmakla birlikte, bu reform Deng Xiaoping’in desteklemesiyle daha zengin tarımsal üretim yapılan bölgelere de giderek yayıldı. Devlet bir yandan tarımsal alım fiyatlarını yükseltirken diğer yandan tarımsal ürünlerin bir bölümünün kendisine satılması zorunluluğunu ortadan kaldırdı. Bu çerçevede, 1982 yılından başlayarak tarımsal üreticilerin ürünlerini kırsal alanların yanı sıra kentlerde de satabilmeleri serbest bırakıldı. Böylece bu satışlarda arz ve talep kuralları geçerli olmaya başlamış oluyordu (Oktay, 2019: 63; Bramall, 2008: 41).

Bu reformist uygulamaların bir sonucu olarak, 1980’lerde tarımda büyük üretim artışları ortaya çıktı. Nitekim 1978-1984 yılları arasında tahıl üretiminde yüzde 30, tahıl dışı ürünlerde ise yüzde 90’lara varan artışlar ortaya çıktı. Tarımsal üreticilerin gelir düzeyinde de çok büyük yükselişler ortaya çıktı. Mao döneminde yüzde 3 civarında olan tarımsal üretimin ortalama yıllık artış hızı reform döneminde yüzde 6’lara ulaştı (Bramall, 2008: 43).

1.1.2. Kırsal Bölgelerde Piyasa Reformları

Reform sürecinde sanayi sektöründeki üretim artışı, beklenilenin tersine kentlerdeki KİT'lerden değil, kırsal bölgelerdeki sanayi işletmelerinden gelmişti. Nitekim piyasa reformu döneminin ilk yirmi yılında Çin ekonomisinin büyümesindeki en önemli faktör kırsal sanayi işletmeleri idi. Bu çerçevede, 1978-1988 yılları arasında bu işletmelerin üretimi ortalama yıllık yüzde 30 artışla 14 katına çıkmış, aynı dönemde Çin'in GSYİH içindeki payı yüzde 6'dan yüzde 26'ya yükselmişti (Tokatlıoğlu, 2006: 107). Bu işletmelerin başarısının arkasında Kültür Devrimi dönemi yatmakla beraber bu dönemde söz konusu işletmelerin faaliyetleri beş küçük sanayi olarak adlandırılan demir-çelik, çimento, yapay gübre, hidroelektrik enerjisi ve tarımsal araç gereç üretimiyle sınırlandırılmıştı. Ayrıca bu işletmeler gereksinim duydukları hammaddeleri buldukları bölgeden sağlamaktaydılar ve o bölgede satış yapmaktaydılar. Reform döneminde bu kısıtlamalar ortadan kaldırınca kırsal sanayi işletmeleri tüketim malları üretimine de yönelmiş ve bölgesel olmaktan çıkmışlardı. Beş yıllık kalkınma planları döneminde tüketim malları ikinci planda bırakıldığı için, ekonomide bu mallara karşı büyük ölçüde karşılanmamış bir talep bulunmaktaydı. Diğer yandan, kırsal bölgelerdeki düşük maliyetli işgücünün bolluğundan yararlanarak emek yoğun teknolojiler kullanılarak ekonomideki talep potansiyeliyle karşılaşınca kırsal sanayi işletmeleri yüksek karlar elde ettiler. Kırsal bölgede yaşayanların ortak mülkiyetinde olan bu işletmelerin yüksek karlılığı kırsal bölgede yaşayanların gelir düzeyinde önemli artışlara neden oluyordu, daha önce değinilen tarım reformlarının bir sonucu olarak artan tarımsal ürün gelirleri de eklendiğinde kırsal bölgelerde kişi başına gelir, 1978-1984 arasında iki katına çıkmış oldu. Bu artan gelir düzeyi hem tüketim mallarına yeni talep ortaya çıkartıyor hem de artan karların bir sonucu olarak yatırımlar için ek kaynak yaratıyordu (Vogel, 2017: 446).

Geçmiş Mao dönemine dayanan kırsal sanayi işletmelerinin reform dönemindeki daha önce yok sayılmış tüketim talebinin karşılanmasındaki katkıları ve dolayısıyla ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisinin bir sonucu olarak piyasa ekonomisine geçişte temel etken olduğu söylenebilir. Reform döneminde sayıları bir milyon üzerine çıkan bu işletmeler üretim ve satış üzerindeki sınırlamaların kalkması ve fiyatların serbestleşmesiyle ülke çapında birbirleriyle ve KİT'lerle rekabete girişmiş

bunun bir sonucu olarak da ekonomide birçok ürün için rekabetçi piyasalar ortaya çıkmıştır.

1990'lı yıllarda bir kısmı özelleştirilen ve piyasa reformlarının başarısından en büyük rolü oynayan kırsal sanayi işletmeleri Çin ekonomisinin en önemli unsuru olmayı devam ettirdi. Nitekim Çin'de 2000'lerin sonunda tarım dışında kayıtlı çalışan sayısı 380 milyonken bunun 160 milyonu başka deyişle yüzde 40'dan fazlası kırsal sanayi işletmelerinde çalışıyordu (Bramall, 2008: 58).

1.1.3. KİT'lerde Ekonomik Reform

Çin'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin (KİT) yıllar içinde birikimleşen sorunları, tarımdakine benzer biçimde radikal olarak çözmek politik nedenlerle mümkün değildi, bu da bu alandaki değişimin zaman içinde olabileceği anlamına geliyordu. Reform döneminin başında 1970'lerin sonunda ve 1980'lerin ilk yıllarında KİT'leri reforme etmek için, yöneticilere özendirme amaçlı maddi ödüller sağlamak ve yetkilerini genişletme uygulamasına geçildi. Bu çerçevede KİT yöneticilerine yeni ürünler geliştirme ve beş yıllık plan dışı üretim yaparak, doğrudan satma imkanlarının verilmesiyle KİT yöneticilerinin karar alma mekanizmalarında kısmi özerlik getirildi. KİT'lerdeki önemli bir yenilik de karların hepsinin devlete aktarılması yerine bir bölümünün yöneticiler ve çalışanlara teşvik primi amaçlı dağıtılmak üzere KİT'in içinde tutulmasına imkan tanınmasıydı. Bu reformların KİT'lerin performansında önemli bir gelişme yaratamaması üzerine 1980'lerin ortalarında "Yönetici Sorumluluk Sistemi" denen yeni bir şekil aldı. Bu sistemde KİT'lerin elde ettiği hasılatın belli bir oranı, KİT yöneticilerinin özel yatırım kararı almasının finansman kaynağı olarak kullanılacaktı. Böylece devletin KİT'leri kendi başına finanse etme gerekliliği giderek azalıyordu. 1980'lerin ortalarından sonra devletin KİT'lerden finansal desteği kesmesi bunların ihtiyaç duyduğu yatırım ve işletme sermayesini bankacılık sisteminden kredi olarak elde etmeleri politikası gündeme geldi (Vogel, 2017: 465).

Ancak Çin'de söz konusu reform döneminde KİT'lerin yöneticilerinin özerkliğinin genişletilmesi, KİT'lerin beş yıllık kalkınma planlarından bağımsız üretim yapmaları anlamına gelmiyordu. Çin'deki reform sürecinde bir yandan planlı ekonomi varlığını korurken diğer yandan piyasa mekanizmasına geçişi temin etmek için

1980'lerin ortalarında 'İkili Yol' denilen düzenlemeye göre her KİT planlama mekanizmasının öngördüğü üretimi sağlamak şartıyla kararlarında serbest olacaktı. Böylece bu uygulamayla KİT'ler, planın belirlediği üretime ilave olarak girdilerini piyasadan temin ederek ürettiği ürünleri piyasa mekanizması içinde satma imkanına kavuşmuş oluyorlardı. Bu düzenlemeyle KİT'ler bu reform döneminde bir yandan plan diğer yandan piyasa içinde faaliyette bulunmuş oluyorlardı. 1990'ların başına gelindiğinde, KİT'lerin toplam üretim içindeki plana dayanan üretimin oranı çok küçük bir hale gelmiş oldu (Naughton, 2006: 83).

KİT'lerin üretiminde piyasa mekanizması içindeki payının artışı fiyatlamanın da ağırlıklı olarak piyasalarda gerçekleşmesini getirmekteydi. Reform döneminde KİT'lerin planlama mekanizması dışında satış yapmalarına izin verilmeye başlandığında önce planda öngörülen fiyatların yüzde 20 altı ve üstü aralığı belirlenmiş daha sonra birçok üründe piyasadaki satış fiyatları tamamen serbest bırakılmıştı. Böylece KİT yöneticileri maaşlı memur olmaktan çıkarak en çok kar elde etmek amacıyla ne üretip hangi fiyattan satacaklarını, girdileri hangi şartlarla elde edecekleri, hangi yatırımları ne şekilde finanse ederek yapacaklarına karar veren konumuna gelmiş oluyordu (Ertekin, 2017: 63). Reform süreci içinde KİT'lerdeki bu değişim onları piyasa mekanizması içinde çalışabilir hale getiriyordu ama bu, KİT'lerde beklenen üretim artışının ve verimliliğinin tam anlamıyla sağlandığı anlamına gelmemektedir. Ancak piyasa reformlarının kırsal bölgelerde tarımsal üretimde hızlı artışla ortaya çıkan başarı, sanayi sektöründeki daha sonra ortaya çıkacak olan istenilen performansın elde edilmesinin ilk kaynağı olacaktır.

1.1.4. Piyasa Reformlarında Özel Sektörün Yeri

Çin'de piyasa reformlarının başlangıç döneminde özel girişimcilik açısından önemli bir açılım sağlanmadı. Bu konuda piyasa reformları bağlamında 1978 yılında kişilerin kendi başlarına mal ve hizmet üretip satması serbest bırakıldı. Ayrıca hane halkının oluşturduğu bu tür girişimlerde en fazla yedi kişiye kadar ücretli işçi çalıştırılması serbest bırakıldı. Ancak uygulamada çok sayıda çalışanı olan girişimlere de göz yumulduğu söylenebilir (Oktay, 2019: 64). Bu dönemde özel sektörün gelişimini artırmaya yönelik olarak bir dizi düzenleme yapılmıştır. Bu bağlamda 1988 yılında Çin

anayasasında özel sektörü de kapsayan bir değişikliğe gidilmiştir. Bu anayasa değişikliğinin dışındaki düzenlemelerden ilk 1979 yılında çıkarılan ‘‘Çin ve Yabancı Sermaye Ortak Girişimler’’ yasasıdır. Bu yasayla Çin’de ilk kez yabancı yatırımların yapılmasına devlet izin vermiş oluyordu. Bu çerçevede 1983 yılında ‘‘Ticari Markalar Yasası’’,1985 yılında ‘‘Patent Yasası’’, yine 1985 yılında ‘‘Yabancılarla Ekonomik Sözleşmeler Yasası’’, 1986 yılındaysa ‘‘Bütünüyle Yabancıların Mülkiyetindeki İşletmeler Yasası’’ uygulamaya koyulmuştur. Bu son yasanın yürürlüğe girmesiyle yabancı doğrudan yatırımcıların Çin ekonomisinde yatırım yapabilmesinin koşulu olarak gereken sermayenin yarısının yerli bir yatırımcı tarafından karşılanması şartı kaldırılmıştır. Bu reform döneminde çıkan özel sektöre ilişkin son yasa ise 1988 yılında yürürlüğe giren ‘‘Çin ve Yabancı Sermaye Ortak Girişimler’’ yasasıdır (Çalık, 2011:194). Bütün bu yasal düzenlemelere karşın piyasa reformlarının bu dönemde, özel sektörün rolünün ikinci planda kaldığı, ekonomideki ağırlığın devlet işletmelerinde kalmaya devam ettiği görülmektedir. Bu nedenle birinci piyasa reformları döneminde Çin’deki kamu iktisadi teşebbüslerindeki özendirme ve verimliliği artırma tedbirlerinin öne çıktığı söylenebilir.

1.1.5. İlk Dönem Reformlarında Ekonominin Dışa Açılması

Çin 1978 yılına kadar dış dünyayla ekonomik ilişkileri minimum düzeyde kalmıştı. Bu çerçevede ülkenin dış ticareti büyük ölçüde Sovyetler Birliği başta olmak üzere, Doğu Bloku ile sınırlı olmuştu. Bu ticaret temelde yatırım malları ithalatına ve tarım ürünleri ihracatına dayanıyordu. Ancak Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerin 1960 yılında bozulmasıyla Çin’in dış ticaret imkanları daha da daralmış, ABD’nin devam eden ekonomik ambargosuyla sadece bazı Avrupa ülkeleri ve Japonya’yla gerçekleştirilebilen dış ticaretin GSYİH içindeki payı çok azalmıştı. Bu olumsuz durum, 1970’lerin başlarında Amerika’nın 25 yıldır sürdürdüğü ambargonun büyük ölçüde ortadan kalkmasıyla Çin’in dış ticaret hacminde bir artış olmakla birlikte, bunun büyük bir dönüşüm olduğu söylenemezdi. Çünkü aynı üretimde olduğu gibi dış ticaret hacmi de beş yıllık planlar çerçevesinde belirleniyordu. Bu çerçevede, KİT’lerin ihtiyaç duyduğu yatırım ve ara malı ithalatı ve buna bağlı olarak döviz ihtiyacı beş yıllık planlar içinde tespit ediliyordu. Bu tespit edilen yıllık döviz ihtiyacını karşılamak 12 büyük dış ticaret şirketinin göreviydi (Oktay, 2019: 72). Devletçe belirlenen döviz

kurlarıyla Çin'in ihrac ürünlerinin fiyatları dünya fiyatlarının üzerinde olduğundan, bu dış ticaret şirketleri genellikle zarar ediyor, bu zararlar da devlet tarafından karşılanıyordu. Dolayısıyla ihracatın kapsamı, yapılacak beş yıllık kalkınma planlarında belirlenen ithalatın çerçevesinde oluşturuluyordu, bu dönemde yabancı yatırımlar yoluyla ekonomiye döviz girmesine imkan sağlamak da ideolojik olarak mümkün gözüküyordu. 1978 yılı sonrasında yürürlüğe giren piyasa reformunun dış dünya ile ekonomik ilişkilerde ortaya çıkardığı husus, ekonominin döviz ihtiyacının planlama mekanizmasının öngörüsüyle sınırlı olmayacağı konusuydu. Çünkü piyasa reformları içinde öne çıkan özel girişimlerin ve kırsal sanayi işletmelerinin de döviz ihtiyacı ortaya çıkacaktı. Dolayısıyla bu döviz ihtiyacının planlama mekanizması içinde ya da devletin dış ticaret şirketleri tarafından karşılanması mümkün olamayacaktı. Bu nedenlerle reform süreci içinde dış ticaretin devletin tekelinden çıkartılması ve kar getiren bir faaliyet haline getirilmesi zorunlu gözükmekteydi. Aynı şekilde reform döneminde, bu dış ticaretteki serbestleştirmeye birlikte getireceği dış kaynak, istihdam artışı ve teknoloji nedeniyle yabancı doğrudan yatırımlara da açılmasını zorunlu kılıyordu.

Ekonomik reform döneminde dış ticaretle ilgili ilk düzenleme, ihracatın planlama mekanizması ile olan ilişkisini en aza indirerek, ihracat artışını, rekabet edilebilirliği göz ardı etmeden, KİT'lerin ve planlama mekanizmasının çalışmasını bozmadan sağlamayı amaçlıyordu. Bu yönde yapılan değişikliklerle 12 büyük dış ticaret şirketinin ülkedeki çeşitli şubeleri arasında rekabet edilebilir bir ortam yaratılmıştı. Plan çerçevesinde gerçekleştirilen üretim ve yatırımlar için gereken yıllık döviz tutarı tespit ediliyor ve bu miktar dış ticaret şirketleri arasında bölüştürülüyordu. Bundan böyle bu dış ticaret şirketleri plan hedefinin üstünde kazandıkları dövizin önemli bir bölümüyle mal ithal edebiliyorlardı (Oktay, 2019: 72).

Ancak reform öncesi dönemin resmi sabit kurlarıyla Çin'in ihracattan kazanç elde etmesi mümkün değildi bunun için ülke parası Renbinmi'nin (RMB)¹ değerinin de düşürülmesi gerekiyordu. Bu amaçla reform döneminin başında resmi kurdaki sürekli küçük ayarlamalarla, ABD dolarının değeri 1978 yılında 1,5 yuan civarındayken 1980'li yılların ortalarında 3 yuan civarına yükselmiş bulunuyordu. 1980'li yılların ortalarında

---

¹Renbinmi, Çince "Halkın Parası" anlamına gelmektedir ve Çin'de içinde Yuan da olan tüm basılı paralara verilen genel bir isimdir. Yuan ise Çin'in resmi para birimidir. (<https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Renbinmi>).

sonra Çin’de bir ikili kur sistemi uygulanmaya başlandı. Bu çerçevede dış ticaret şirketleri ülkeye getirdikleri dövizin bir kısmını resmi kur üzerinden devlete satıyor, diğer kısmını da döviz piyasası içinde ihtiyaç duyan başka firmalara satabiliyorlardı. Arz talebe göre çalışan bu piyasadaki kurlar resmi kurun üzerindeydi. Nitekim 1990’lı yılların ortalarında 1 ABD dolarının değeri resmi kurla 5 yuan civarındayken, serbest piyasada 8 yuandı. Artık bu kurlarla ihracat yapmak karlı bir hale gelmişti. Birçok KİT ve kırsal sanayi işletmesine dış ticaret yetkisi verilmesiyle birlikte dış ticarete açılan firma sayısı 1980’lerin sonlarında beş bine ulaşmıştı. (Naughton, 2006: 94).

Reform döneminde ihracatı artırmak için kullanılan bir diğer araç da, ‘‘montaj ihracat’’ uygulamasıydı. Montaj ihracat ile yurtdışındaki firmaların, gereksinim duyduğu girdilerle birlikte üretimde kullanılacak makine ve ekipmanları göndererek Çin’de üretim yapmasını mümkün kılıyordu. Reform döneminde 1979 yılında devletin yaptığı düzenlemelerle üretimde kullanılacak olan girdiler normal ithalatın kısıtlamalarına dahil olmaksızın, hatta gümrüksüz olarak ülkeye girmesi mümkün kılınıyordu (Oktay, 2019: 74). Böylece Çin, nitelikli ve ucuz işgücünü büyük çaplı dış dünyanın kullanımına sunmaktaydı. Bu gelişme özellikle kırsal sanayi işletmeleri tarafından gerçekleştirildi. Daha sonraki dönemde kırsal sanayi işletmelerinin önemi tamamen ortadan kalkmamakla birlikte, yabancı şirketler ülkede yatırımları bizzat kendileri yapmaya başlayacaklardı.

Reform döneminde doğrudan yatırım alanında yabancılara açılmak için atılan ilk adım 1979 yılında ‘‘Ortak Yatırım Yasası’’nın bu düzenleme ile yabancı yatırımcıların ancak ürettiklerinin ihraç edilmesi şartıyla Çin’deki şirketlerle ortaklaşa üretim tesisleri kurmasına imkan veriliyordu. 1980 yılında ise Çin’in varolan sanayi bölgelerinin dışında az gelişmiş, ancak dış ticaret için elverişli konumda olan Shenzhen, Zhuhai, Xiamen, Shantou bölgeleri ‘‘Özel Ekonomik Bölge’’ olarak belirlendi. Bu dört bölgenin bulunduğu iki eyalet yönetimine yabancı doğrudan yatırımları çekecek düzenlemeler yapma görevi verildi. Bu düzenlemeler, temel olarak ülkeye yabancı yatırım yapmayı karlı hale getirme ve üretim yapmayı da kolaylaştırmaya yönelikti. Yabancı doğrudan yatırımcılar için çekici olan unsur işgücü maliyetinin düşüklüğüydü. Yerel yönetimler buna vergi avantajlarını da ilave ettiler. Bu çerçevede Çinli şirketler için yüzde 33 olan gelir vergisi oranı, yabancı ortaklı şirketler için yüzde 15 olarak tespit edildi. Üstelik bu

yabancı şirketlere belli süreler için vergi muafiyetleri de verildi. Ayrıca bu şirketlere ihraç ürünlerinde kullandıkları girdi ve yatırım malları ithalatında sıfır gümrük vergisi uygulaması ile ucuz arazi ve ucuz enerji elde etme imkanı getirildi. Ayrıca yabancı doğrudan yatırımlar için yerli ortak zorunluluğu ve üretimin ihraç edilmesi koşulları da zaman içinde ortadan kalktı. Böylece özel ekonomik bölgeler açısından, bürokrasiden arındırılmış kolay işleyen idari süreçlerin ortaya çıkması mümkün olmuştur (Ertekin, 2017: 76).

Bu dört özel ekonomik bölgelerden Shenzen, İngiltere'nin idaresi altındaki Hong Kong'un kara tarafında komşusu konumundaydı. Reform dönemindeki bu özel ekonomik bölge uygulamasıyla özellikle ucuz işgücüne dayalı hafif sanayi ürünlerinde uzmanlaşan Hong Kong kaynaklı yabancı yatırımlar, özellikle Shenzen üzerinden Çin'e akmişti. Böylece Hong Kong sanayi sektörünün büyük bir kısmı 1990'larda Çin'e taşınmış oldu.

Hong Kong'un dışında ülke paraların değerlerinin yükselmesi sonucunda, ihraç ürünlerinin dünya ekonomisindeki rekabet güçleri azalan Japonya, Güney Kore ve Tayvan da 1985 yılı sonrasında doğrudan yatırımlarını Çin'e kaydırmaya başladılar (Oktay, 2019: 76).

Çin'de piyasa reformlarının uygulandığı 1978 yılından 1988 yılına kadar geçen on yılda piyasa ekonomisine geçiş büyük ölçüde tamamlanmış gözüküyordu. Ancak bu on yılın sonunda devletin uyguladığı planlama mekanizmasını varlığını koruyordu. Bu çerçevede, üretimin önemli bölümü devlete ait KİT'ler tarafından sağlanıyordu, belli bir serbestlik tanınmasına karşın henüz özel sektörün ekonomide önemli bir ağırlığı bulunmuyordu. Ancak, ülkede planlama mekanizmasına dayalı bir ekonominin yanı sıra serbest piyasa ekonomisi de ortaya çıkmıştı. Ekonomide birçok ürünün fiyatı, kırsal sanayi işletmeleri ve üretimin önemli bir bölümünü beş yıllık planlar dışında gerçekleştiren KİT'lerin yoğun rekabeti sonucunda tespit ediliyordu. Daha önce de belirtildiği gibi, dış ticaret de planlama mekanizmasının dışında kar amaçlı bir faaliyete dönüşmüştü.

Çin ekonomisi bu büyük yapısal dönüşümün ortaya çıktığı 1978-1988 döneminde yılda ortalama yüzde 10 büyümüşü, dolayısıyla on yıl içinde ülke GSYİH'sı 2,5 katına

çıkmişti. Aynı şekilde, reformların başında 10 milyar ABD doları civarında olan ihracat, 1988 yılında 50 milyar dolara ulaşmıştı. Buna karşılık ithalattaki artış daha hızlı gerçekleşerek 50 milyar doları aşmış, oluşan dış ticaret açığı yabancı doğrudan yatırımlar ile finanse edilebilmişti. Bu on yıllık dönemde yatırımlara ağırlık verme politikasından uzaklaşarak tüketimi öne alma yaklaşımı, ekonomik büyüme hane halkının refahını da olumlu yönde etkilemişti. Tarımsal üretimin özelleştirilmesinin yanı sıra kırsal sanayi işletmelerindeki büyük gelişmelerin bir sonucu olarak kırsal bölgelerdeki yaşayanların, KİT'lerdeki iyileştirmelerle de kentlerde yaşayanların elde ettiği gelirlerde büyük artışlar ortaya çıkmıştı. Bunun bir sonucu olarak, tüketim malları üretiminde önemli gelişmeler ortaya çıkmış, hatta bu malların üretimindeki artış oranı yüzlerce kata çıkmıştır (Ertekin, 2017: 109).

Ancak bu reform döneminin ilk on yılının tümüyle sarsıntısız geçtiği de söylenemez. Bu dönemde KİT'lerdeki görece özerkleştirme, kırsal sanayi işletmelerindeki hızlı gelişmeler, fiyatların serbestleştirilmesi ve planlama mekanizmasının etkisinin azaltılmasıyla devletin ekonomi üzerindeki doğrudan denetimi azalmış, buna karşılık ekonominin yönetilmesi için gerekli kurumsal yapılar ve süreçler meydana getirilmemişti. Bunun bir sonucu olarak, enflasyonda artışlar ve üretimde darboğazlar ortaya çıkıyordu. Ayrıca iktisadi kaynakların dağılımı ve kullanımında planlama mekanizmasının yerini yerel yöneticilerin ve şirket yöneticilerinin kararlarının alması, yolsuzluk olasılıklarını ortaya çıkarıyordu. Bu bağlamda, özellikle kentli nüfusun temel gereksinimlerinin sağlanmasında zaman zaman zorluklarla karşılaşılıyordu. Aynı şekilde, enflasyon oranlarında da yükselmeler görülmüyordu. Nitekim 1985 yılında kentlerde enflasyon hiç alışılmamış biçimde yüzde 12 düzeyine yükselmişti. Bu da devlet yönetimi içinde plan ağırlıklı değişim isteyenlerin elini güçlendiriyor, kimi zaman piyasa reformlarında duraklamalar ortaya çıkıyordu. 1986 yılında ülkenin birçok kentinde yaşanan enflasyonla beraber artan yolsuzluklar ve olumsuz eğitim koşullarının bir sonucu olarak, öğrencilerin öncülük ettiği protesto hareketlerinin başlamasına neden oldu. Bu ekonomik ve sosyal istikrarsızlık ortamı devlet yönetimi içinde piyasa karşıtı görüşleri öne çıkartarak, piyasa reformu hareketinin zayıflamasına yol açtı. Ancak zaman içinde öğrenci hareketleri azalmış, buna karşılık enflasyon tekrar yükselişe geçerek 1988 yılında yüzde 20'ye ulaşmıştı (Coase ve Wang, 2015: 181; Oktay, 2019: 78-79). Bu yıl enflasyon oranındaki

söz konusu olağanüstü artışın ardından, devlet fiyatların genel olarak serbest bırakılması kararını vermesiyle birçok kentte bir tür ‘‘mala hücum’’ başlamış, bu da toplumda büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Böylece fiyatların serbestleşmesi yönünde atılan adımlar piyasa karşıtı görüşlerin ağırlık kazanmasıyla durdurulmuş oluyordu.

Bu koşullar altında, 1989 yılı baharında başta Pekin’deki Tiananmen Meydanı olmak üzere ülkenin birçok kentinde öğrenci hareketleri yeniden başladı. Öğrencilerin başladığı bu protesto hareketlerine KİT’lerle ilgili reformlardan olumsuz etkilenen işçiler de katıldı. Bu protestolar özellikle Pekin’de, devletin şiddet kullanması yoluyla önleildi. Bu protesto gösterileri ve bunları devletin şiddet kullanarak önlemesi, piyasa reformlarının ilk döneminin sonuna gelindiğini gösteriyordu (Coase ve Wang, 2015: 186; Arslan, 2018: 129).

1.2. ÇİN EKONOMİSİNDE PİYASA REFORMLARINDA İKİNCİ DÖNEM

1989 yılında yaşanan protesto hareketlerinin sonucunda Çin Komünist Partisi içindeki yaygın görüş, bunların temelde piyasa reformları çerçevesinde uygulanan politikaların bir sonucu olduğuydu. Bu görüşler açısından, uygulanan piyasacı politikalar ekonomide yarattığı olumsuz sonuçlarla toplumda memnuniyetsizlik yaratmıştı. Açıkça söylenmese de tüm bunların arkasında, yönetimin sorumlusu konumundaki Deng Xiaoping’i öne çıkarıyordu. Bu doğrultuda, 1980 sonrasında Deng Xiaoping’in parti merkez komitesi toplantısında alınan kararlarda ikinci plana düştüğü anlaşılıyordu. Alınan kararlarda artık piyasalar değil planlama mekanizması tekrar öne çıkıyordu. Bu geriye gidiş süreci, Deng Xiaoping’in 1992 yılının başında piyasa reformlarını tekrar canlandırmak için, Çin’in dışa açılmasının başladığı Özel Ekonomik Bölgelere yaptığı bir gezi sonucunda bitti (Vogel, 2017: 680). Nitekim 1992 yılının ilk aylarında itibaren Çin Komünist Partisinde yeniden piyasa reformlarını öne çıkaran kararlar alınmaya başlandı. Bu değişimin arkasında iç dinamiklerin yanı sıra, dış dinamiklerin de önemli bir rolü vardı. Dış dinamikler açısından 1992 yılında, dünyada devletin ekonomiyi planlaması ve mülkiyeti elinde tutması temelinde işleyen Çin dışında başka büyük bir ekonomi kalmamıştı. Sovyetler Birliği dağılmış, ortaya çıkan Rusya Federasyonu da piyasa ekonomisine geçiş yapmaya çalışmaktaydı. Dolayısıyla

uluslararası konjonktür Çin'deki piyasa reformu taraftarlarının görüşlerini doğruluyordu. İç dinamikler açısından bakıldığında ise Çin silahlı kuvvetlerinin Deng Xiaoping'i piyasa reformları konusunda desteklemesinin önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Çünkü o dönemde gerçekleşen Birinci Körfez Savaşı'nda ABD'nin teknolojik üstünlüğünün ortaya çıkması, Çin'in asker sayısına dayalı konvansiyonel savunma stratejisinin varlığını da şüpheli bir duruma getiriyordu. Bu durumun üst düzey askeri yetkililerinin Deng Xiaoping'in piyasa ekonomisine dayalı hızlı büyüme politikasını desteklemesinde önemli bir etken olmuştur. Çünkü artık savaşlarda konvansiyonel silahlar değil, teknolojinin öne çıktığı, teknoloji içerse ekonomik gelişmenin zorunlu olduğu gözüküyordu. Ayrıca öne çıkan bir başka görüş de Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki diğer komünist partilerin iktidarı yitirmesinde bu ülkelerin halklarına yeterli düzeyde refah artışı sağlanamamış olması da önemli bir rol oynamıştı. Buysa, Çin Komünist Partisi'nin piyasa reformlarıyla hızlı ekonomik büyüme sağlayarak halkın tüketim düzeyini yükseltmesiyle iktidarda kalabileceği anlamına geliyordu.

Bu gelişmelerin sonucu olarak, Çin Komünist Partisinin 1992 yılı sonunda alınan kararlar çerçevesinde piyasa reformlarına yeniden geri dönüldüğü anlaşılıyor. Ancak bu kararlarda ülkenin dönüşüm hedefini "Sosyalist Piyasa Ekonomisi" olarak adlandırılması önceki dönemin hem piyasa reformlarına karşı olanlara hem de politik liberalleşme yanlılarına açık bir cevap niteliği taşıyordu. Dolayısıyla 1993 yılından itibaren piyasa reformları sürecekti, ancak başka kadrolarla ve farklı yöntemlerle. Nitekim Deng Xiaoping, komünist partisinin başına eski dönemin piyasa reformcusu olan genel sekreterin yerine, piyasa karşıtı kanattan da herhangi bir kişiyi göreve getirmeyecek, bu göreve geçmiş kutuplarda yer almamış, ama piyasa reformları yanlısı yeni bir isim olan, Çin ekonomisinin sanayi merkezi olan Şangay'ın Parti Sekreteri Jiang Zemin'i göreve getirecekti. Partinin yeni yaklaşımında piyasa reformları görüşünde bir değişiklik olmazken, politik serbestlik geri planda tutuluyordu (Vogel, 2017: 683).

1.2.1. İkinci Reform Döneminde KİT'lerin Yapısında Değişmeler

İkinci reform döneminin en tartışmalı konularından birisi mülkiyet hakları konusudur. Burada iki görüşten söz edilebilir. İlkine göre, ikinci reform sürecinin amacı KİT'leri yeniden yapılandırarak, özel işletmelerin buldukları sektörlerdeki paylarının aşamalı olarak artırılmasına yöneliktir. Böylece özel işletmeler, ekonomik faaliyetlerin büyük kısmında rol oynayan bir aktör haline geleceklerdi. Diğer görüş ise, Çin, devletin ekonomide hala olağanüstü düzeyde baskın bir rol oynadığı bir ülkedir ve KİT'ler ulusal varlıkların büyük bir bölümünü denetim altında buldurmaya devam etmektedir ve bütün önemli sektörlerde büyük şirketlerin önemli bir çoğunluğu devlet tarafından işletilmektedir (Kroeber 2017: 127). Dolayısıyla Çin ekonomisinde özel sektörün lider olduğu ama aynı zamanda da kamunun baskın bir rol oynadığı söylenebilir. Çin günümüzde çok hızlı büyüyen bir özel sektöre sahiptir, üretimin ve istihdamın büyük bir bölümünü özel sektör sağlamaktadır. Ancak ortalama olarak özel işletmeler küçük ölçeklidir. Çin'deki büyük işletmelerin önemli bir çoğunluğu devlete aittir ve sermaye yoğun sektörlerin tümünde kamu işletmeleri baskın konumdadır. KİT'lerin yönettiği sermaye miktarı da ekonomiye olan katkılarının çok üzerindedir. Bunun arkasında, devletin uyguladığı makroekonomik uygulamalarda ve endüstri düzenlemelerinde KİT'leri bir araç olarak kullanması yatmaktadır (Kroeber, 2017: 128).

İkinci reform döneminin bu mülkiyet tartışmasıyla ilgili olarak, hedeflerden biri de kamu mülkiyetinin daha mantıklı bir sisteme oturtulmasıydı. Buna göre, KİT'lerin gerekli görülmediği tüketim malları üretiminde ve hizmetler sektöründe yer alan özellikle yerel yönetimlerin elindeki küçük ölçekli KİT'lerin özelleştirilmesine ya da iflas etmesine göz yumulması amaçlandı. Dolayısıyla bu tür sektörlerde özel işletmelerin öne çıkması daha uygun görülmüş oluyordu. Ancak ekonominin bir tür komuta kademesi olarak görülen stratejik alanlarda kamunun gücü artırılarak devam ettirilecekti. Bu stratejik alanlar şunlardır (Kroeber, 2017: 133-134):

- i) Hava yolları, tren yolları, telekomünikasyon, elektrik üretimi dağılımı gibi önemli ulusal ağlar,
- ii) Akaryakıt, kömür ve doğal gaz işleme tesisleri,
- iii) Çelik, alüminyum, petrokimyasallar gibi temel ağır sanayi, kritik ağır makine üretimi,

- iv) Baraj, yol, liman ve demiryolu gibi altyapı mühendisliği,
- v) Özellikle otomotiv gibi ana dayanıklı tüketim malları üretimi,
- vi) Askeri teçhizat üretimi.

İkinci reform döneminin ünlü sloganıyla ‘‘büyüğü sıkıca tut, küçüğü serbest bırak’’ kamu mülkiyeti, devletin kontrolünde olan büyük ölçekli iş grupları altında organize edildi. Bu iş gruplarının yönetimiyle ilgili yapılandırma ve kurallar 1998 yılında yürürlüğe kondu. Belli bir sanayi kolundan sorumlu bakanlıklar, dağıtılarak ticari işletme konumuna getirildi. Bu işlemlerin ana esaslarından biri, devletin tek bir monopol kamu işletmesi kurmak yerine, rekabet edebilecek birkaç sayıda işletme kurma yoluna gitmesidir. Örneğin, Elektrik İşleri Bakanlığı, beş büyük ulusal güç üretme şirketine ve iki bölgesel dağıtım şirketine bölünmüştü. Aynı şekilde, Telekomünikasyon Bakanlığı, üç tane telekom şirketine dağıtılmış ve havacılık ajansı da üç havayolu şirketine paylaştırılmış bulunuyordu.

Bu yeni dönemde piyasa reformlarında önemli bir değişiklik göze çarpıyordu. Buna göre, ilk dönem reformlarında ağırlık kırsal bölgelere verilmişti, dolayısıyla tarımsal üreticiler ve kırsal sanayi işletmeleri öne çıkmıştı. Oysa yeni dönemde daha tepeden bir değişim yaklaşımı öne çıkartılarak, kaynak dağılımında büyük KİT’ler, dolayısıyla merkezi devlet daha etkin bir rol oynayacaktı. Değişimin merkezi ise kırsal bölgeler yerine kentsel bölgeler olacaktı (Oktay, 2019: 83). İlk dönemin tersine bu dönemdeki değişim çok sayıda insanın işini ve sosyal haklarını yitirmesine yol açacaktı. Ancak Deng Xiaoping’in liderliğindeki ülke yönetimi artık karşı görüşlere yer vermeyen, ‘‘sosyalist’’ nitelikli bir ‘‘piyasa ekonomisini’’ bir tür demir yumrukla uygulamaktaydı. Bu doğrultuda 1994 yılından başlayarak reform hareketi kentleri ve kentlerin merkezindeki KİT’leri temel alacak, eskiden olduğu gibi devletin doğrudan KİT’leri yöneterek değil, dolaylı olarak yönetmesini sağlayacak mekanizmalar devreye sokulacak, finansal sistem de buna göre düzenlenecekti. Kısacası, artık Çin ekonomisi gelişmiş piyasa ekonomilerindeki piyasalar örnek alınarak yeniden yapılandırılacaktı. Bu amaçla ilk gerçekleştirilen, planlama mekanizmasının devre dışı kalması olmuştur.

Daha öncede değinildiği gibi, 1980’lerin ortalarından sonra ikili yol sistemi içinde, KİT’ler üretimlerinin bir kısmını planlama mekanizmasının emirleri, diğer kısmını ise piyasalara yönelik olarak gerçekleştiriyorlardı. Zaman içinde plan

mekanizmasına bağılı üretimin, KİT'ler büyüdükçe toplam üretim içindeki payı azalıyordu. 1990'larda plan hedeflerinin hızla azaltılmasıyla birlikte Çin ekonomisinde üretimde merkezi planlama fiiliyatta ortadan kalkmış oldu. Bundan böyle plan mekanizması emredici değil, makro düzeyde hedef gösterici bir nitelik kazanacaktır (Naughton, 2006: 108).

Bu dönemde daha önce durdurulan fiyatlar üzerindeki devlet denetiminin kaldırılmasına geri dönüldü. Bu bağlamda 1990'ların ortalarında tüketim malı fiyatlarının yüzde 90'ında, yatırım malı fiyatlarının ise yüzde 80'inde devlet denetimi ortadan kalkmıştı (Oktay, 2019: 84). Döviz fiyatının belirlenmesinde ise ihracatçıların elde ettikleri dövizin bir bölümünü resmi kurdan satma zorunluluğu kaldırılmış ve ikili kur sistemine de son verilmişti. Bu sonuca, resmi kurun piyasa kuru seviyesine çekilip denetimli dalgalanmaya bırakılmasıyla ulaşılmıştı. 1990'ların ortalarında artık Çin ekonomisinde mal ve hizmetler piyasa koşulları içinde belirlenen fiyatlarla satılıyor, üretim kararları da kar elde etme güdüsüyle girişimciler tarafından veriliyordu.

Ancak ülke ekonomisinde önemli bir ağırlığı olan KİT'ler hala devletin mülkiyetindeydi ve bunların piyasa ekonomisi koşulları içinde çalışmasını sağlayacak mekanizmalar henüz tam anlamıyla oluşturulamamıştı. Özellikle KİT'ler etkinliklerini sadece ekonomik faktörler doğrultusunda değil, sosyal amaçları da gözeterek gerçekleştiriyorlardı. 1990'lı yıllarda Çin'de, piyasa mekanizmasına uygun bir vergi sistemi, para politikaları oluşturup uygulayabilecek bir merkez bankası ve kaynakların etkin dağılımını sağlayacak bir finans sistemi yoktu.

1990'ların ortalarında mülkiyeti merkezi yönetimde olan 210 bin dolayındaki KİT'ler iki büyük sorunla karşı karşıya bulunuyordu. Bunlardan ilki, KİT'lerin nasıl yönetileceğiydi. Piyasa reformları öncesinde, bunlar planlama sistemi kapsamındaydı. Dolayısıyla bu işletmelerin yöneticileri önemli bir işlev üstlenmemekteydiler, buna karşılık işletmelerdeki alım satım ve yatırım kararları başka devlet birimleri tarafından verilmekteydi. Ancak 1990'ların ortalarına gelindiğinde bu durum büyük ölçüde değişerek söz konusu yetkiler KİT'lerin yöneticilerine bırakılmıştı. Ne var ki yöneticilerin bu yetkileri nasıl kullanılacağına ilişkin bir mekanizma belirlenmemişti (Oktay, 2019: 85).

İkinci sorunsa, KİT'lerin mali yapılarının bozulmuş olmasıydı. Piyasa reformları öncesinde Çin GSYİH'nın yüzde 15'i civarında olan KİT'lerin karları, 1990'ların ortalarına gelindiğinde neredeyse ortadan kalkmıştı. Merkezi yönetimin idaresi altındaki KİT'lerin yaklaşık dörtte biri zarar etmekteydi. KİT'ler birinci reform döneminin ortalarından sonra kaynak ihtiyaçlarını devletten değil, bankacılık sisteminden karşıladıklarından çoğu yüksek düzeyde borçlu konumundaydı, hatta bunların bir kısmının borçları varlıklarını aştığından teknik olarak iflas etmiş durumdaydılar. Bu sonucun en büyük nedeni, piyasa ekonomisine geçiş süreci içinde sayıları artan ve güçlenen kırsal sanayi işletmelerinin rekabetinin yanı sıra, sosyal görevlerinin getirdiği yükün de rolü vardı. Ancak devlet yönetiminin sorunlu KİT'leri nasıl verimli çalışır hale getireceği ya da gerektiğinde faaliyetlerine nasıl son vereceği konusuna bir cevap bulunmuş değildi (Naughton, 2006: 112).

1993 yılından sonra KİT'lerdeki verimliliği artırmak için ilk uygulama, işten çıkartmaların başlaması oldu. Nitekim merkezi yönetimin mülkiyetindeki KİT'lerde 1993 yılında 2 milyonun üzerinde, 1994 yılında 4 milyon, 1995 yılında ise 8 milyona yakın çalışanın işine son verilmiş, bu işten çıkarmalar 2000'li yıllara kadar düzenli olarak her yıl devam ettirilmişti. 2000 yılına gelindiğinde merkezi yönetimin mülkiyetindeki işletmelerde yaklaşık 30 milyona yakın kişi işten çıkarılmış bulunuyordu (Arrighi, 2010: 364).

İşten çıkarmaların altyapısı, 1994 yılında çıkartılan çalışma yasası ile sağlanmıştı. Bu yasayla işverene herhangi bir neden olmaksızın çalışanın sözleşmesini feshetme hakkı tanınıyordu (Oktay, 2019: 87). Böylece KİT'lerin istihdam sağlama görevleri ortadan kalkıyor, KİT çalışanlarının sağlık hizmetleri ve emeklilik hakları merkezi devletten KİT'lerin bulunduğu yerel yönetimlere devrediliyordu. Devlet bu işletmelerin bankalara olan borçlarının önemli bir kısmını da üzerine alarak, KİT'lerin hem işgücü hem de finansman giderlerinde büyük azalma sağlayarak, piyasada rekabet etme güçlerinin artmasını mümkün kıldı. Öte yandan, devlet bu düzenlemelerle mal ve hizmet piyasalarının ortaya çıkmasından sonra, işgücü için de bir piyasanın oluşmasını mümkün hale getirmiş oluyordu.

Devlet yönetimi yüz binlerce KİT'in nasıl yönetileceği, yöneticilerinin nasıl başarılı bir performans elde edecekleri sorusunun cevabını gelişmiş piyasa

ekonomilerindeki uygulamalarda aradı. Bu çerçevede, Çin’de ilgili bakanlıkların üretim birimleri olarak organize olmuş KİT’ler, anonim ve limited şirketlere dönüştürülecekti. Bunun ilk adımı, 1995 yılında şirketler yasasının yürürlüğe konulmasıydı. Böylece, KİT’lerin belli bir büyüklüğün üzerinde olanları anonim şirketlere, ötekilerse limited şirketlere dönüştürülecekti. Anonim şirketlerin belli şartları sağlayanların hisselerinin bir bölümü borsada halka arz yoluyla satılacaktı. Bu yolla şirket yönetimleri üzerinde Amerikan modelinde olduğu gibi, bir kontrol mekanizması oluşturmanın yanı sıra şirketler için kaynak sağlanması da amaçlanıyordu. Bu anonim şirketler teknoloji ve yönetim yeteneklerinin geliştirilmesi amacıyla hisselerinin bir kısmını blok olarak, yabancılar da dahil yatırımcılara satabilecekti. Bir limited şirketlere dönüştürülen KİT’lerdeyse Japon-Alman modelindeki gibi, mülkiyetin yerel yönetimlerde ve bankalardan oluşan kurumsal yatırımcı gruplarında olması temin edilecekti (Oktay, 2019: 89).

Bu düzenlemelerin piyasa ekonomisi içinde sayıları yüz binleri aşan şirket yönetimlerine uygulanmasının önündeki pratik zorluklar, ikinci piyasa reformu taraftarlarını, ülkenin ekonomik gelişmesinin sadece büyük şirketlere dayanmasını gerektirdiğini gösterdi. Ekonomi yönetiminin bu yöndeki yaklaşımı, Japonya ve Güney Kore’deki büyük şirket modelini temel alıyordu. Bu ülkelerdeki büyük şirketlerin başarısından yola çıkarak Çin’deki ekonomi yönetimi de teknolojideki ve ekonomideki gelişmeleri devletin desteklediği bu büyük şirketlere dayandıracaktı. Dolayısıyla devlet karlı olan ve stratejik açıdan önemli olan sektörlerde büyük ölçekli KİT’leri destekleyecek, diğerlerini elinden çıkaracaktı. Bu yöndeki karar, Çin Komünist Partisi’nin 1995 yılında aldığı kararla resmîyet kazandı. Bu karara göre, merkezi yönetim sahibi olduğu KİT’lerin büyük ve stratejik olanlarını yeniden yapılandırarak ve verimliliğini artırarak elinde tutacak, diğerlerini ise ya iflas yoluyla tasfiye edecek ya da özelleştirecekti. 1995 tarihinde başlayan ve 1999 yılında büyük hız kazanan bu süreç sonunda, 1996 yılında 210 bin dolayında olan KİT sayısı, 2001 yılında yüzde 40 azalmayla 130 bin civarına düşmüştü. KİT’lerde gerçekleştirilen özelleştirmeler, başlangıçta ağırlıklı olarak çalışanlara satış şeklinde olurken, daha sonra şirket yöneticilerine ve şirket dışı taraflara satış yöntemi giderek ağırlık kazanmıştı. Ancak bu satışlarda yöneticilerin yoğun yolsuzluklara yol açması, özelleştirmeleri 2000’li yılların başında sona erdirdi (Oktay, 2019: 90).

Bu reform döneminde KİT'lerle ilgili önemli bir düzenleme de borsalarla ilgili olmaktadır. Bunlardan ilki büyük KİT'lerin ülke dışı borsalarda işlem görebilmesi için yan kuruluşlar oluşturulma imkanının getirilmesidir. Örneğin, ülkenin en büyük KİT'lerinden olan Çin Milli Petrol Şirketi olan Chinese National Petroleum Company (CNPC), bir yan kuruluş olarak Petro China'yı yaratmıştır. Bu şirket New York borsasında da işlem görmektedir. Ayrıca, bu büyük KİT'leri hisse senedi piyasasına da açılma imkanı tanınmıştır. Devlet şirketlerinin hisse senedi piyasalarına açılması alışlagelik bir durum değildir. Ancak bu işletmelerin özelleştirilmesi olarak yorumlamak da doğru değildir, çünkü merkezi yönetimin aldığı kararlar çerçevesinde bu işletmelerin hisse senedi piyasalarında halka arz edilen hisse oranı yüzde 20'yi geçmez ve kalan yüzde 80'lik kısım ana şirkete, dolayısıyla merkezi devlete aittir. (Kroeber2017: 135).

Böylece 2000'lerin başlarında özelleştirilen ve kapatılan KİT'lerin dışında, devletin elinde kalanların büyük bölümü, devletin ana hissedarı olduğu kar amaçlı şirketlere dönüştürmüş oluyordu. Devletin elinde kalan şirketlerin yönetilmesi içinse, büyük holding şirketleri altında toplandığı çok katmanlı bir yönetim yapısı kuruldu. Bu holdinglerin yönetiminde devleti temsil etmek üzere "Devlet Varlıkları Kontrol ve Yönetim Komisyonu" adlı birimler oluşturuldu. Bu yapı içinde, 2016 yılına gelindiğinde merkezi yönetimin elinde Devlet Varlıkları Kontrol ve Yönetim Komisyonları aracılığıyla yönetilen 23 bine yakın küçük şirketten oluşan 106 tane KİT konumundaki devlete ait büyük holdinge sahipti (Coase ve Wang. 2015: 257; Kroeber, 2017:136).

İkinci reform döneminin 2000'li yıllarının sonuna gelindiğinde sadece KİT'lerin sayısında önemli bir azalma meydana gelmemiş, aynı zamanda KİT'lerin sağladığı istihdamda da önemli azalışlar ortaya çıkmıştır. Buna göre, 1995 yılında toplam istihdam içindeki KİT'lerin sağladığı istihdamın sayısı 113 milyondan, 2007 yılında 64 milyona düşmüştür (Kroeber, 2017:139). Öte yandan, KİT'lerin mali performansında da önemli iyileşmeler gözlemlenmiştir. 1998 yılında KİT'lere ait varlıklarda geri dönüş oranı yüzde 0,2 iken, 2007 yılında bu oran yüzde 5'e ulaşmıştır. Aynı dönemde KİT'lerin karlılık oranı ise ülke GSYİH'nın yüzde 0,3'ünden, yüzde 6,6 düzeyine yükselmiştir (Kroeber, 2017:140).

İkinci reform döneminde KİT'lerin sayısı önemli oranda azaltılmış olsa da Çin dünyadaki büyük ekonomiler arasında, GSYİH'na göre en büyük kamu sektörüne sahip ülkedir. Günümüzde Çin'de yaklaşık 150 bine yakın KİT bulunmaktadır. Bunların toplam varlıklarının yaklaşık değeri ise 16,8 trilyon dolardır ve bu rakam ülke GSYİH'nın yüzde 177'sini oluşturmaktadır. Oysa örneğin, gelişmiş ekonomiler arasında GSYİH'na oranla en fazla kamu işletmesine sahip ülke olan Hindistan'da bu oran yüzde 75, ikinci konumdaki ülke olan Rusya'da yüzde 64, üçüncü ülke konumunda olan Güney Kore'de ise yüzde 48'dir (Kroeber, 2017:141). Sözü edilen bu KİT'lerin içinde doğrudan merkezi devletin denetimindeki KİT'ler toplam sayının yaklaşık üçte birini oluşturmakta ve toplam KİT varlıklarının da yarısını elinde tutmaktadır. Geri kalan kısım ise yerel yönetimlerin elindedir (Kroeber, 2017:141).

Çin'deki büyük KİT'lerin dünya ölçeğinde de büyük şirketler olduğu görülmektedir. Karlılık oranına göre şirketleri sıralayan Fortune Global 500 listesindeki sıralamaya göre, Çin kökenli 92 şirket dünyadaki en büyük 500 şirket içinde yer almıştır. Bunlardan 59'u merkezi devlete bağlı KİT'ler, diğer 23'ü ise yerel yönetim KİT'leridir. Çin özel şirketlerinin bu listedeki sayısı yalnızca 10'dur. Bu listede Çin merkezi devlete ait şirketlerin ağırlığını gösteren istatistik, listedeki ilk 40 Çin şirketinden 35'inin merkezi devlete ait KİT'ler olmasıdır. Aynı şekilde bu merkezi devlete ait KİT'ler içinde yer alan Sinopec, CNPC, StateGrid şirketleri dünyanın en büyük 10 şirketi içinde bulunmaktadır (Coase ve Wang, 2015: 348; Fortune Global, 2018).

İkinci reform döneminin içinde merkezi planla yönetilen bir ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişte merkezi devletin tavrı, mülkiyet yapısının değişmesinden daha çok rekabet mekanizmasının işlemesine yönelik olmuştur. Çin merkezi yönetimi bu dönemde sadece kamu varlıklarının özelleştirilmesinin verimli bir ekonomi yaratamayacağını anlamış gözükmektedir. Bu yüzden asıl önemin rekabet mekanizmasının güçlendirilmesine verilmesiyle, özellikle stratejik açıdan önemli olan KİT'lerin özelleştirilmesinin dezavantajlı olduğu düşüncesine ulaşılmıştır. Bu çerçevede rekabet mekanizmasını güçlendirmek için 2007 yılında monopol karşıtı bir yasa çıkartılmış ve bu yasanın uygulama sorumluluğu üç farklı birim arasında paylaştırılmıştır. Ancak bu yasa beklenilenin tersine, KİT'lerden daha çok yabancı

yatırımcılar aleyhine olarak, piyasa gücünün kısıtlanması amacıyla kullanılmıştır (Kroeber, 2017: 145). Dolayısıyla rekabet mekanizmasının henüz Çin’de yeterince uygulanabildiği söylenemez. Nitekim merkezi devlete ait KİT’ler, buldukları sektöre özel şirketlerin erişmesi kısıtlanarak korunmaktadır. Bu büyük KİT’lerin birbirleriyle olan rekabeti de üst düzey yöneticilerin birinden diğerine atanması gibi devlet müdahaleleriyle sağlanmaktadır. Ayrıca var olan rekabet yasası da yeterince güçlü değildir ve izlenmesi de çeşitli zorluklar taşımaktadır. Bu nedenlerle Çin’deki KİT’lerin monopol olmasalar da rekabetçi baskılardan korunan işletmeler olduğu söylenebilir.

Çin ekonomisinde KİT’lerin payı, 1999 yılından bu yana sayı bakımından sürekli azalarak yüzde 37’den yüzde 5’in altına, kontrol ettikleri varlıklar açısından ise yüzde 68’den yüzde 44’e düşmüştür (Jacques, 2016: 231). Çin yönetimi, bu ikinci dönemde köklü bir özelleştirmeden daha çok, KİT’leri daha etkin ve rekabetçi olmalarına yönelik politikalar izledi. Nitekim, en büyük 150 KİT zaman içinde karlı bir biçimde çalışır hale geldi ve 2010’lara gelindiğinde toplam karları 150 milyar doları aşmıştı. Bu sonuç ise Çin yönetiminin, dünya ekonomisinde rekabet edebilen devletin mülkiyetindeki KİT’ler de dahil olmak üzere, bir Çin firmaları kümesi amaçlayan stratejisinin başarıya ulaştığını göstermektedir.

Çin yönetiminin, KİT’leri rekabetçi baskılardan zaman zaman koruduğu söylenebilirse de, genelde hem kendi aralarında hem de yabancı firmalarla ciddi bir rekabet ortamının içine sokmaktan çekinmemiştir. Ayrıca Çin yönetimi, KİT’lerin bir özel firma gibi sermaye piyasalarında büyük miktarlarda sermaye toplamalarına da yetki vermiştir. Şanghay Borsası’nda 2007 yılındaki ilk en büyük 11 halka arzın tümü KİT’ler tarafından yapıldı ve bunların toplamı bu borsadan elde edilen toplam sermayenin yüzde 85’ini oluşturuyordu (Jacques, 2016: 232). Bu çerçevede, Çin KİT’lerinin hem devlet işletmelerinin hem de özel işletmelerin niteliklerini bir araya getiren bir hibrid yapıda oldukları söylenebilir. Başlıca KİT’ler, bir yandan devlet kurumlarından destek almaktadırlar, diğer yandansa özel şirketler gibi sermaye sağlayabilecek konumdadırlar. Çin ekonomisinde görece olarak en iyi performans gösteren firmaların çoğu KİT konumundadır. Örneğin, çelik endüstrisinde özel işletmeler çoktur ama bu endüstrinin lideri ve teknolojik olarak en gelişmiş firması bir KİT olan Baostell’dir. Yine bir KİT olan Chinalco, dünya ekonomisinin en büyük alüminyum üreticilerinden biridir.

Shanghai Electric ise Asya'da kömürle çalışan elektrik santralleri kurma konusunda Japonya firmalarıyla başarıyla rekabet etmektedir. Çin'in gemi inşaatı alanındaki iki KİT'i olan China Shipbuilding Industry Corporation ve China State Shipbuilding Corporation hem kendi aralarında hem de Koreli ve Japon rakipleriyle rekabet etmektedirler (Jacques, 2016: 232).

2000'li yıllara gelindiğinde çalışanlarla ilgili yapılan düzenlemeler şirketleştirme, kapatma ve özelleştirmeler sonucunda KİT'lerin karlılıkları hızla arttı. Böylece bu yıllarda KİT'ler yüksek karlılıklarıyla hem ekonomideki iç tasarruf oranının yükselmesinde hem de üretim düzeyinin artışında önemli bir role sahip oldular.

1.2.2. İkinci Reform Döneminde Özel Sektörün Yeri

Çin'de piyasa ekonomisine geçişte önemli bir mesafe kat edilmiş olmasına rağmen 1990'ların ortasında özel sektör ekonomide hala önemli bir yere sahip değildi. Nitekim 1995 yılında büyük çoğunluğu küçük aile girişimlerinden oluşan özel sektörün kentsel bölgelerdeki istihdam içindeki payı yüzde 8'i bile bulmuyordu (Oktay, 2019: 91).

Çin merkezi yönetimi özel sektörün ekonomideki ağırlığının artırılmasına yönelik olarak reform döneminde bazı yasal düzenlemelere de gitmiştir. Bu düzenlemelere örnek olarak, 1991 yılında çıkarılan "Telif Hakları Yasası", 1993 yılında çıkarılan "Şirketler Yasası", 1994 yılında çıkarılan "Devlet Tazminat Yasası", aynı şekilde 1994 yılında çıkarılan "Haksız Rekabetin Engellenmesi Yasası", yine 1994 yılında çıkarılan "Tüketici Hakları Yasası" ile "Ticari Bankalar Yasası", 2002 yılında çıkarılan "Kırsal Arazi Kiralama Yasası", 2007 yılında çıkarılan "Mülkiyet Yasası" ve 2008 yılında çıkarılan "Tekelleşmeyi Önleme Yasası" verilebilir(Çalık, 2011:194).Bu yasal düzenlemelerin de olumlu etkisiyle 1995 yılı sonrasında Çin ekonomisinde giderek özel sektörün ağırlığının arttığı söylenebilir. Yapılan bir çalışmaya göre 2003 yılında Çin'de sanayi sektörü katma değerinin üçte biri yabancı ortaklı şirketler dahil, özel sektör tarafından gerçekleştirilmekteydi. Diğer yandan devletin hakim hissedarı olduğu şirketlerin sanayi üretimindeki payı 2000'lerin başlarında yüzde 50'den, 2010'da yüzde 25'e düşmesi ve özel sektör ağırlıklı küçük şirketlerin 2008 yılında sanayi sektörü üretiminin yüzde 7'sini sağladığı göz önüne

alındığında, günümüzde Çin sanayisinde ağırlığın özel sektörde olduğu söylenebilir (Oktay, 2019: 92).

Günümüzde GSYİH'nın, istihdamın, sabit sermaye yatırımlarının, endüstriyel üretimin ve dış ticaretin büyük kısmı özel sektör tarafından yapılmaktadır. Nitekim 2015 yılında Çin 2 bin 400 özel sektör milyarderiyle, ABD'nin arkasından dünyada ikinci sırada yer almaktaydı (Kroeber, 2017: 147).

İkinci reform sürecindeki, 1995 yılında başlayan "büyüğü sıkıca tut küçüğü serbest bırak" şeklindeki KİT reformu politikası ile başlayıp, 2008 yılındaki küresel finans krizine kadar devam eden dönemde özel mülkiyet hakları geliştirilmiş, işletmeler için daha esnek organizasyonlar oluşturulmaları mümkün kılınmış, pek çok sektörde özel işletmelerin lehine kamunun rolü büyük oranda azaltılmış, öyleki bazı durumlarda dar boğazdaki KİT'leri satın alma imkanları da tanınmıştır. Simgesel nitelikte de olsa önemli bir karar da, 2001 yılında özel girişimcilerin Çin Komünist Partisi'ne üyeliğinin kabul edilmeye başlanmasıdır (Kroeber, 2017: 148).

OECD'nin 2007 yılında yaptığı bir çalışmaya göre, 1998 ile 2003 yılları arasında özel sektör tarafından yaratılan endüstriyel katma değer artışı ikiye katlanmış, yüzde 15'den yüzde 33'e yükselmiştir. Daha sonraki bir başka çalışmada, özel sektörün endüstriyel katma değer içindeki payı 2007 yılında yüzde 63'e ulaştığı vurgulanmıştır (Kroeber, 2017: 149). Bunun anlamı, tüm ekonomik reform süreci içinde özel sektörün sanayi üretimindeki payının neredeyse sıfırdan, üçte ikisi düzeyine yükselmesidir.

2010'dan sonra KİT'lerin ekonomideki rolünün artırılması çabalarına karşı, özel sektörün sanayi üretimine, ihracata, istihdama, GSYİH'ya ve banka kredilerinin kullanılmasına yaptığı katkılar artarak devam etmektedir. Nitekim özel şirketlerin ihracat içindeki payı 2000 yılında yüzde 5, 2005 yılında yüzde 20, 2010 yılında yüzde 31 iken 2013 yılında bu oran yüzde 42'ye ulaşmıştır. Aynı şekilde 40 büyük endüstriyel sektörden ancak 6'sında kamu işletmelerinin çıktıya katkısı yüzde 20'den fazladır (Kroeber, 2017: 150). Banka kredilerinde ise özel şirketlerin payı yüzde 40'lara ulaşmıştır, oysa bu oran 2010 yılında yüzde 30 civarındaydı. Bu yüzde 40'a ulaşan orana tarımsal üreticilerin aldığı krediler de eklendiğinde, özel girişimcilerin banka kredilerinden yararlanma oranı yüzde 50'lere ulaşmaktadır. Aynı şekilde özel sanayi

işletmelerinin öz varlıklarının getirileri, 2014 yılı itibariyle kamu sektöründeki benzerlerinin iki katı oranına ulaşmıştır (Kroeber, 2017: 151-152). Bütün bu gelişmelere rağmen 2010'lu yıllarda kamu sektörünün ekonomideki daha önceki dönemdeki hızlı geri çekilmesinin yavaşladığı görülmektedir. Hu Jintao döneminde bu yönseme değişikliğinin arkasında, kendisinin önceki yöneticilerle karşılaştırıldığında, göreceli olarak daha devletçi bir zihniyete sahip olmasının yanı sıra, bu dönemde KİT'lerin kara geçmeye başlamaları da önemli nedenler arasındadır. Bir başka önemli neden ise devletin 2008 yılı sonunda krize karşı bir ekonomik teşvik programı uygulamaya koymuş olmasıdır. Bu teşviklerin büyük bölümü KİT'lere ve yerel yönetimler tarafından gerçekleştirilen altyapı projelerine aktarılmıştır. Dolayısıyla bu teşvik programının KİT'lere özel sektör aleyhine bir büyüme imkanı sağladığı söylenebilir.

Xi Jinping döneminde, 2013 Kasım ayında açıklanan reform programında kamu işletmelerindeki iyileştirmeler öncelikli bir konu olmakla birlikte, geniş kapsamlı bir özelleştirmenin gündeme alınmadığı gözükmemektedir. Bu programda yerel KİT'ler için "ortak mülkiyet" planları geliştirme zorunluluğu getirilmiştir. Bu planlar kapsamında yerel yönetimlerin elindeki KİT'lerin hisselerinin özel girişimcilere satılması zorunlu hale getirilmiştir. Bu çerçevede, 2015 başında bölge yönetimlerinin büyük bölümü ortak mülkiyet planlarını yayınlamış, 2020 yılına kadar ellerindeki KİT'lerin yüzde 80'ini farklılaştırılmış hissedarlık sistemine sokmayı amaçladıklarını açıklamışlardır. Ancak uygulamada gerçekleşen hisse satışları son derece sınırlı olmuştur, dolayısıyla bu reformun özelleştirme sürecini hızlandırma amacına tam anlamıyla ulaşabildiği söylenemez (Kroeber, 2017:153).

1.2.3. Vergi Sisteminde Reform

Çin'de piyasa reformlarından önce devlet gelirlerinin temel kaynağı KİT karlarıydı. KİT'lerin her türlü mali işlemleri devletin elinde olduğundan, vergileri toplamak ve denetleme işlevini üstlenen ayrı bir devlet örgütü yoktu. Dolayısıyla KİT'lerin karlarından ve vergilerden oluşan kamu gelirlerinin harcanmasıyla ilgili kararlar önemli ölçüde merkezi yönetim tarafından veriliyordu. Çeşitli sosyal hizmetlerin karşılanmasından sorumlu olan yerel yönetimlerin ihtiyaç duyduğu kaynaklar merkezi yönetimce sağlanmaktaydı.

Piyasa reformlarının başladığı yıllarda merkezi yönetimle yerel yönetimler arasındaki mali ilişkiler yeniden düzenlendi. Bu düzenlemeyle elde edilen gelirler merkezi ve yerel yönetimler arasında paylaşılacaktı. Buna göre, merkezi yönetim kendisine bağlı KİT'lerin kar gelirlerini, vergi ödemelerini ve başka kimi vergileri, yerel yönetimlerse kırsal sanayi işletmelerinin kar gelirlerini, vergi ödemelerini ve tarım vergisi gibi diğer vergileri alacaktı. 1990'ların sonuna gelindiğinde, daha önce değinilen "Yönetici Sorumluluk Sistemi" çerçevesinde, KİT'ler için şu şekilde bir düzenlemeye gidildi: birçok KİT için yıllık belli bir tutar, bazılarında ise belli bir tutar ve karın bir bölümünün devlete aktarılması, kalanınsa KİT içinde kullanılması uygulamasına geçilmişti (Gücüm, 2017: 77). 1990'lı yılların başında, Çin'de merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasında daha önceden belirlenmiş farklı şartlar içeren gelir paylaşım düzenlemeleri bulunuyordu. Dolayısıyla bu yapı içinde, henüz sistematize bir vergi uygulamalarının olduğu söylenemez. Üstelik 1980'lerin ortalarından başlayarak, KİT karlarındaki düşüşün bir sonucu olarak merkezi yönetimin elde ettiği gelirlerde hızlı bir düşme ortaya çıktı. Daha öncede belirtildiği gibi, piyasa ekonomisine geçiş sürecinde kırsal sanayi işletmelerinin rekabetçi üstünlüğüyle KİT karlarını düşürmesi, tarımsal ürün fiyatlarındaki ve ücretlerdeki artışlar da KİT'lerin karlarındaki bu azalmaların diğer nedenlerinin oluşturuyordu. Nitekim 1980'lerin başında devletin toplam vergi ve KİT karı gelirleri, Çin GSYİH'nin yüzde 30'unu oluşturmaktayken, 1990'ların başında yüzde 15 düzeyine inmişti. Bu devlet gelirleri içindeki merkezi yönetimin payı da yüzde 40'dan yüzde 20'ler seviyesine inmişti. Böylece merkezi yönetimin elde ettiği gelirler ülke GSYİH'nin yüzde 3'ler seviyesine düşmüştü (Oktay, 2019: 95). Bu düşük düzeyli gelirle, merkezi yönetimin maliye politikaları uygulayarak ekonomide etkin bir rol oynaması artık kolay olmayacaktı.

Çin'de sistematize bir vergi sistemine 1994 yılında geçilebilmiştir. Bu yeni düzenlemelerle tüm yerli şirketlerin karlarından yüzde 33 oranında, yabancı ortaklı şirketlerin ise yüzde 15 oranında gelir vergisi vermesi uygulamasına başlanmıştır (Coase ve Wang, 2015: 244). Bu yeni vergi sistemi içinde bireysel gelir vergisi ve katma değer vergisi uygulanmaya başlandı, ayrıca vergi denetimi ve tahsilatından sorumlu bir vergi idaresi oluşturuldu. Bu yeni vergi sisteminde gelir vergisi oranı yüzde 55'den yüzde 33'e düşürülerek, birçok mal ve hizmetler üzerinde yüzde 17 oranında yeni bir katma değer vergisi yürürlüğe konmuştur (Melemen, 2007: 57). 1994 vergi

reformu öncelikle hükümetin gelirlerini artıracak ve bu gelirin büyük kısmını, en az yarısını merkezden denetlemesini sağlayacak bir sistem kurulması hedefleniyordu. Yeni düzenlemeler çerçevesinde, vergi gelirlerinin türlerine göre merkezi ve yerel yönetimler arasında paylaşılma esasları standart kurallara bağlanıyordu. Buna göre vergi sisteminin en önemli vergisi olan katma değer vergisinde merkezin payı yüzde 75 olacak, kalan yüzde 25 ise yerel yönetimlere verilecekti (Kroeber, 2017: 161). Diğer yandan, yerel yönetimler “İş Vergileri” denilen işletme gelirlerinde alınan vergileri ve kendi denetimlerindeki kurumların gelir vergilerini alacaktı. Vergi sisteminde merkezi denetimin artmasıyla ve katma değer vergisi toplanmasında daha güçlü mekanizmaların uygulanmaya başlanmasıyla merkezi yönetimin gelirlerinde artışlar gerçekleşti. 1994 reformunun bir sonucu olarak, 1993 yılında yüzde 22 olan merkezin vergi gelirlerinin içindeki payı 1994 yılında yüzde 56’ya çıkmış, 2010’lara kadar da hep yüzde 50’lerin üstünde kalmıştır. Bu reformun bir sonucu olarak toplam vergilerinde de önemli artışlar ortaya çıkmıştır. Nitekim 1996 yılında toplam vergi gelirleri Çin GSYİH’nın yüzde 10’unu oluştururken, bu oran 2013 yılında yüzde 23’ün üzerine çıkmıştır (Kroeber, 2017: 162).

Ancak Çin’deki bu yeni vergi sistemi, özel işletmeler ve hane halkının vergi yükü üzerinde bazı değişiklikler getirmiştir. Çin’de özel işletme ve şahıslar üzerindeki vergilerin büyük kısmı işletmeler tarafından ödenen vergilerden oluşmaktadır. Nitekim bireyler üzerindeki vergi yükü çok düşük düzeydedir. Bunun bir sonucu olarak, devletin vergi gelirlerinin sadece yüzde 5’i kişisel gelir vergilerinden oluşmaktadır. Oysa bireysel tüketim mallarından alınan dolaylı vergilerin payı yüzde 6’lık bir pay oluşturmaktadır. Buna karşılık, işletme geliri vergilerinin devlet vergi gelirleri içindeki payı yüzde 55’e ulaşmaktadır (Kroeber2017: 174). Varlıkların değeri üzerinden ya da finansal işlemlerden elde edilen gelirlerden alınan bir vergi bulunmamaktadır. Bu konuda yalnızca hisse senedi alım satımlarında ve gayrimenkul el değiştirilirken işlem vergisi uygulaması vardır. 2010’lu yıllarda mali reform programının içinde, bireysel gelir vergisinin artırılmasına yönelik bir çalışmanın olmaması, ayrıca sermaye piyasasında elde edilen gelirlerden ve konut piyasasından vergi alınmaması, merkezi yönetimin geniş halk kitleleriyle yaptığı siyasal amaçlı bir ittifakın, hatta bir tür popülizmin sonucu olduğu söylenebilir.

1994 vergi reformunun iki uzun vadeli etkisi olmuştur. Birincisi, devletin mali kaynaklarının yönetilmesinde bütçenin daha büyük kısmını denetlemeye başlayan merkezi yönetimin gücünün artırılmasıdır. İkincisi, yerel yönetimlerin yapısal olarak gelirlerinde bir azalmaya yol açmasıdır. Harcamaların yüzde 70'e yakın bir kısmını kendilerinin yapmak zorunda olduğu yerel yönetimler, eline geçen gelirlerle bu özellikle sosyal sorumluluk görevleriyle ilgili harcamaları karşılamakta zorluk çekmekteydiler. Yerel yönetim bütçelerinde ortaya çıkan açık merkezden gönderilen desteklerle kapatılmaya çalışılmaktaydı (İzimek, 2007:184). Yerel yönetimlerin harcamalarının gelirlerini aşmasının, 1990'ların sonunda yapılan KİT reformunun arkasında önemli bir payı vardır. Bu reform KİT'lerde çalışanların eğitim, sağlık ve emeklilik giderleri sorumluluğu ile KİT'lerden çıkarılan milyonlarca kişinin tazminatları ve yeni işlere adapte olma projelerinin finansmanı bulunduğu yerel yönetimlere bırakılmaktaydı. Bunun bir sonucu olarak 2000 ile 2011 yılları arasında yerel yönetimlerin toplam devlet giderleri içindeki payı yüzde 69'dan yüzde 85 gibi çok yüksek bir düzeye ulaşmıştı. Yerel yönetimler ortaya çıkan harcama gelir dengesizliğini merkezi devletin katkılarıyla kapatamayınca 2000'li yılların başından itibaren araziye dayalı yerel finansman sistemi başlatarak, ellerindeki kent arazilerinin satışı yoluyla önemli gelirler elde ettiler. Bu yeni finansman sisteminin bir sonucu olarak, 2010 yılına gelindiğinde yerel yönetimlerin gelirlerinin yüzde 20'sini arazi satışları oluşturmaktaydı (Kroeber,2017: 164-165).

Araziye dayalı yerel finansman sisteminden yerel yönetimler önemli gelirler elde etmesine rağmen, 2013 yılı ortalarında yerel yönetimlerin toplam borç tutarı 18 trilyon RMB düzeyine ulaşmıştır. Oysa bu borç tutarı, 2010 yılında 9 trilyon RMB civarındaydı (Kroeber, 2017:166). Bu rakam, yerel yönetim borçlarının ülke GSYİH'nın üçte birine ulaştığı anlamına gelmekteydi. Çünkü yerel yönetimler arazi esaslı finansman sisteminden yararlanarak, ellerindeki arazileri gelecekteki ederlerine dayanarak bankacılık sisteminden büyük çaplı borçlanmışlardı. 2014 mali reform programı bu söz konusu yerel yönetim borçlarının yeniden yapılandırılması, merkezden yerele transfer sisteminin geliştirilmesi ve daha şeffaf bütçe hazırlanmasını esas almıştır. Bu reform programıyla yerel yönetimlerin, kendi bütçelerini düzenlemek için daha fazla imkan tanınacak, karşılığında da hesap sorulabilirlik getirilecekti. Yerel yönetimlerin büyük borç yükünün yeniden yapılandırılması için 2015 yılında "yerel yönetim finansman"

araçları kullanılarak yeni borçlanma yapabilmeleri yasaklanmıştır. Bu kapsamda yerel yönetimlerin borçlarından 1 trilyon RMB'lik kısım yeniden yapılandırılarak uzun vadeli devlet tahvillerine dönüştürülmüştür (Kroeber, 2017:170).

2014 mali reformun ikinci adımı, yerel yönetim giderlerinin yapısının yeniden düzenlenmesidir. Bu doğrultuda, yerel yönetimlerin sorumluluk alanında olan eğitim, sağlık ve sosyal refah gibi bazı sosyal programlar, yeniden merkezi hükümet sorumluluğuna verilecektir.

2014 mali reformunun ana amacı, 1994 reformunda olduğu gibi, merkezi gücü artırmak ve yerel yönetimlerin mali yapısını disipline sokmaya yöneliktir. Böylece yerel yönetimlerin borçlanma gereksinimlerine yönelik olarak, bankalardan kredi almaları yerine kendilerinin borçlanma tahvilleri çıkarmalarına yönlendirilmeleriyle piyasa disiplininin sağlanması amaçlanmaktadır. Ancak mali reformun içinde, yerel yönetimlerin borçlanma sürecinde, tahvillerin karşılığını uzun vadede ödeyememe riskini üstlenmeyen yerel yönetimlerin nasıl disipline edileceği öngörülmemiştir. Ancak 2015 yılında ilk kez basılan yerel yönetim tahvilleri, merkezi devletin çıkardığı hazine tahvilleriyle yaklaşık aynı faiz oranları taşımaları, alıcılarına bu tahvillerin merkezi devletin garantisi altında olduğu mesajını verdiği söylenebilir (Kroeber, 2017: 147-143).

1.2.4. Finansal Sistemde Reform

Çin ekonomisinde, piyasa reformları döneminde zaman zaman yüksek enflasyon oranlarıyla karşılaşmıştır. Daha önce de değinildiği gibi, 1985 yılında kentlerde enflasyon oranı yüzde 12, 1988 yılında ise yüzde 20'ye ulaşmıştı. Bu oran 1994 yılında ise yüzde 25 düzeyine çıktı. Ekonomideki bu yüksek enflasyon oranlarının arkasındaki en büyük neden, para politikası oluşturup uygulayan bir merkez bankasının ve buna bağlı olarak finansal piyasaların olmamasıydı. Bunun bir sonucu olarak, ekonomi yönetimi para arzı ve kredi hacmi üzerinde yeterli bir denetim sağlayamamaktaydı. Çünkü devletin planlama mekanizması içinde üretim ve yatırım kararını verdiği ve fiyatları saptadığı bir ekonomide para politikası uygulamak, başka deyişle para arzının miktarıyla oynamak fazla önem taşımadığından, Çin'de 1948 yılında kurulan Çin'in merkez bankası konumundaki "Çin Halk Bankası" sadece mevduat hizmetleri ve devletin ödeme talimatlarını uygulama işlevini üstlenmekteydi. Piyasa reformlarının

başladığı 1980’lerde Çin Halk Bankası yapısı içinde yer alan, ‘‘Çin Tarım Bankası’’, ‘‘Çin Bankası’’ ve ‘‘Çin İnşaat Bankası’’ bu bankadan ayrılarak ticari banka konumuna getirildiler. Çin Halk Bankası’nın yürüttüğü ticari bankacılık faaliyetleri de yeni kurulan ‘‘Çin Sanayi ve Ticaret Bankasına’’ aktarıldı (Coase ve Wang, 2015: 178). Böylece Çin Halk Bankası ülkenin merkez bankası olarak yeniden konumlandırılmış oluyordu. Ne var ki yasal düzenleme gerçekleşmediğinden, bankanın örgütlenme yapısı bildiğimiz anlamdaki merkez bankası işlevini yerine getirmeye uygun değildi. Bunun bir sonucu olarak, Çin Halk Bankası para arzı ve kredi hacmini denetleyemiyor, bu da ekonomide enflasyona sebep olmaktaydı.

Merkez bankasının ve genel olarak bankacılık sisteminin asıl işlevini görebilmesi, Çin’de ancak piyasa reformlarının ikinci döneminde 1990’ların ikinci yarısında gerçekleştirilebildi. 1995 yılında çıkartılan yasayla bir merkez bankası olarak Çin Halk Bankası’nın görev ve yetkileri belirlendi. Aynı tarihte bankacılık yasası da yürürlüğe girdi. Çin Halk Bankası 1996 yılında açık piyasa işlemleri, 1998 yılında ise mevduat yasal karşılık oranları uygulamasını başlattı. Bankalararası para piyasası 1996 yılında, tahvil piyasası da 1997 yılında faaliyete geçti. Ancak tahvil piyasalarında asıl ağırlık başta Çin merkez bankası ve devlet şirketleri olmak üzere devlet kuruluşlarının elindeydi. İkinci piyasa reformlarının içinde 2010’lu yıllarda özel şirketlerin de tahvil piyasaları içinde yer almasına mümkün kılan düzenlemeler yapıldı. Ancak bu düzenlemelere rağmen, 2010’lu yılların ortalarına gelindiğinde bu piyasadaki tahvillerin çok büyük kısmı başta merkez bankası konumundaki Çin Halk Bankası ve diğer üç stratejik amaçlı devlet bankası ve yerel yönetimler olmak üzere devletin elindeydi (Oktay, 2019: 174).

Çin’de reform döneminde, hisse senedi borsalarının kurulması ve çalışması konusunda da önemli adımlar atıldı. Bu kapsamda ilk olarak 1981 yılında hazine bonolarının alım satım işlemleri yeniden başladı. Bu gelişme, Çin’de sermaye piyasasının tekrar çalışmaya başladığı anlamına gelmektedir. Daha sonra 1990 yılında Şangay Borsası, 1992 yılındaysa Shenzen Borsası açılmıştır. 1992 yılındaysa Sermaye Piyasası Düzenleme Kurulu Faaliyete geçmiştir. Türev borsası alanında ise ilk kurulan borsa, 1999 yılında faaliyete geçen Şangay türev borsasıdır. Bu borsada akaryakıt, altın, bakır, alüminyum, çinko ve kauçuk üzerinden yapılan sözleşmeler işlem görmektedir.

Emtia borsaları alanındaysa ilk borsa 1990 yılında kurulan ve buğday, şeker, pamuk, kolza yağı gibi ürünlere dayalı sözleşmelerin işlem gördüğü Zhengzhou Emtia Borsasıdır. Mısır, soya fasulyesi, soya yağı ve hurma yağına dayalı sözleşmelerin işlem gördüğü Dalian Emtia Borsası ise 1993 yılında faaliyete geçmiştir (Çalık, 2011: 202-203). Bu borsaların kuruluşundaki en büyük neden, o sırada yeniden yapılandırılması gereken KİT'ler için finansman sağlamak ve böylece yapılarını hisse senetleri sahipleri yoluyla denetleyip iyileştirmektir. 2000'li yılların ortalarında yapılan değişikliklerle halka arz işlemleriyle ilgili bir kolaylık getirilerek hisse senedi borsası daha piyasaya dönük bir hale getirilmeye çalışılmışsa da, 2007 yılına gelindiğinde hisseleri borsada işlem gören şirketlerin yüzde 83'nü hala devlet şirketleri oluşturmaktaydı (Oktay, 2019: 174). Daha sonra özel şirketlerin hisse senedi piyasalarından faydalanma imkanlarını artıran düzenlemelere karşın, 2010'lu yıllarda hisse senedi piyasalarında devlet şirketlerinin ağırlığı değişmedi.

1990'ların ortalarına kadar elindeki kaynakları devlet şirketlerinin finansal zorluklarını ortadan kaldırmaya ayıran bankacılık sistemi, bu tarihlerden sonraysa kaynaklarını sayıları azalmış büyük KİT'lere yönlendirmişlerdir. 2000'li yıllara gelindiğinde, ikinci reform döneminin düzenlemelerinden biri olarak, bankacılık sistemini denetlemek amacıyla 2003 yılında bankaların gözetimini sağlamak üzere üst bir düzenleme kurumu oluşturuldu. Bu dönemde yeniden yapılandırılan büyük KİT'lerin finansal açıdan sağlıklı bir konuma gelmeleri ve dolayısıyla sorunlu kredi miktarının düşmesi, bankacılık sisteminde karlılığın elde edilmesinin yolunu açtı. Ancak Çin Halk Bankasının içinden çıkan yukarıda sözü edilen dört bankanın 1980'lerin ortalarından sonra kuruluş amaçlarına aykırı olarak, finansal durumları bozulan KİT'lere kredi aktararak kaynak sağlama görevi verilmişti. Bunun bir sonucu olarak, bu bankalar 1990'ların ikinci yarısında büyük çaplı bir geri ödenemeyen krediler sorunuyla karşılaştılar. Aynı şekilde örgüt yapılarının yetersizliği nedeniyle piyasa ekonomisinin gerektirdiği finansal kaynakların dağıtım görevini de yerine getirememektedirler. Ancak bu bankalar, ikinci reform döneminin içinde 1990'ların sonuna gelirken aynı KİT'ler gibi şirketleştirilerek yeniden yapılandırma yoluyla ve geri ödenemeyen sorunlu kredilerinin yükünün de kurulan "Varlık Yönetim Şirketleri" aracılığıyla devletçe üstlerinden alınmasıyla, 2005'li yıllarda karlı ve kendilerinden beklenen fonksiyonları yerine getirebilir bir hale geldiler. 2003 yılında bankacılık

sistemini denetleyen bir üst kurumun oluşturulması ve devlet şirketlerinin reforme edilmesinin bir sonucu olarak, KİT'lerin verimliliklerinin yükselmesi, dolayısıyla geri ödenemeyen kredilere yol açmaması nedeniyle Çin'deki bankacılık sisteminde yüksek karlılık oranları ortaya çıktı. Piyasa ekonomisine geçiş sürecinin hızlandığı 2000'li yılların ortasına gelindiğinde, bu süreçle çelişen bir biçimde, banka kredilerinin büyük bir kısmı devlet şirketleri tarafından kullanılmakta, ancak yüzde 4 kadarı özel şirketlere gitmekteydi (Oktay, 2019: 173).

Piyasa reformlarının ikinci döneminde 2003 yılına gelindiğinde, Çin'de büyük ölçüde piyasa kurallarına göre çalışan bir ekonomiye sahiptiyse de, geçiş sürecinin tamamladığı söylenemez. Çünkü her ne kadar mal ve hizmet alımlarında ve işçi-işveren ilişkilerinde piyasa kuralları geçerli olmakla birlikte, finansal sistem büyük ölçüde hala devlet denetimindeydi. Aynı şekilde, yönetimi 2003 yılında devralan Hu Jitao-Wen Jiabao döneminde piyasa ekonomisine geçiş sırasında ikinci plana düşmüş olan devletin sosyal işlevi yeniden önem kazanmıştır. Bunun bir sonucu olarak devlet geri kalmış bölgelere ve sosyal güvenlik sistemlerine daha geniş kaynaklar ayırmaya başlamıştır. Bu dönemde finansal sistemdeki serbestleştirmenin artırılması yönünde önemli gelişmeler oldu, ancak piyasa ekonomisine geçişin tamamlanmasını sağlayacak en önemli unsurlardan birisi olan KİT'ler konusunda önemli bir adım atılamamıştır.

Çin'de yönetimi 2013 yılında devralan Xi Jinping döneminde, kaynakların piyasa kuralları, piyasa fiyatları ve piyasa rekabeti çerçevesinde dağıtılması görüşüne paralel uygulamalar gündeme geldi. Bu çerçevede, devletin ekonomideki rolü, KİT'ler ve finansal sistem gibi birçok alanda büyük değişimler hedefleniyordu. Dolayısıyla Çin'de piyasa ekonomisine geçiş sürecinin devam ettiği söylenebilir.

Çin'de ikinci reform döneminde de birçok alanda piyasa ekonomisine geçiş yapılmış olmakla birlikte, devletin bu reform döneminde ortaya çıkan finansal sistem üzerinde denetimi çok yüksek düzeydeydi. Bu denetim, devletin finansal sistemin işleyiş kurallarını belirliyor ve dahası sistemin belirli bir bölümünün de sahibi olmasını getiriyordu. Piyasa ekonomisine geçişle artık iktisadi kaynakları planlama mekanizması yoluyla yönlendirme imkanı kalmayan devletin, bu yeni dönemde finansal sistem üzerindeki güçlü denetimini planlama mekanizması yerine ikame ettiği görülmektedir. Devlet, piyasa reformlarıyla çelişik gözükken finansal sistem üzerindeki bu güçlü

denetimiyle, yüksek boyutlara ulaşan iç tasarrufların büyük bir bölümünü finansal sistem aracılığıyla yerel yönetimlere ve devlete ait şirketlere aktarılmasını sağlamaktadır. Bunun da ülkedeki hızlı büyümenin arkasındaki en büyük faktör olduğu söylenebilir. Ayrıca devletin finansal sistem üzerindeki denetiminin Çin'in ekonomik gelişmesindeki bir başka rolü de, ikinci bölümde ele alınacak olan devletin döviz kurlarının belirlenmesinde ortaya çıkmıştır. Finansal sistemin üzerindeki bu denetimler sayesinde, Çin ekonomisinde hem dış ticaret hem de yabancı dolaylı ve doğrudan yatırımlar açısından önemli kazanımlar elde edilmiştir.

Çin'de finansal sistemin en önemli aktörlerinden olan bankalar üzerindeki devletin rolü, reform döneminde doğrudan yönetici olduğu bir yapıdan, bu bankaların sahibi olarak yönlendirdiği bir yapıya dönüşmüştür. Bu çerçevede bankaların üst yöneticilerinin atanma yetkisini, devletin sahipliğini temsilen Çin Komünist Partisi kullanmaktaydı. Bunun bir sonucu olarak, bankaların üst yöneticileri Çin Komünist Partisi tarafından atanıyor, reform dönemindeki düzenlemeler çerçevesinde belirlenen ödül-ceza mekanizması uygulanıyordu. Bundan böyle banka yöneticilerinin, kar etmek ve devletin belirlediği politikalara ters düşmemek olarak iki ana amacı bulunmaktaydı.

Çin'de reform döneminde bankaların faiz oranları bütünüyle merkez bankası tarafından belirleniyordu. Kuruluş yasasına göre, Çin'de bakanlar kurulu işlevini üstlenen Devlet Konseyine bağlı olarak görev yapan Çin Halk Bankasının, bu konseyin verdiği kararlar Çin Komünist Partisi onayı gerektirdiğinden, faiz oranlarının belirlenmesinde özerk davranabileceği söylenemez. Reform döneminde ekonomideki kaynakların dağıtılmasında planlama mekanizmasının yerine bankalar sisteminin ikame edilmeye başlandığı ve bu kaynakların maliyetini saptama görevinin de Çin merkez bankasına verildiği görülmektedir. Merkez bankası, bankaların mevduat ve kredilerde hangi faiz oranlarını uygulayacaklarını belirleyerek ilan ediyordu. Bu çerçevede bankalar, 1996 yılında devlet şirketleri için kredilerde uygulayacakları faiz oranlarını merkez bankasının belirlediği oranın yüzde 10 altı ve üstü arasında belirleme esnekliği kazandılar. Küçük ve orta ölçekli şirketler içinse bankalar verdikleri kredilerde merkez bankasının belirlediği oranın yüzde 30'una kadar çıkmalarına imkan tanındı (Oktay, 2019: 350).Ekonomideki faiz oranlarının Çin merkez bankası tarafından belirleniyor olmasıyla, kredi faiz oranlarını düşük tutularak, yatırımcı şirketlerin maliyet avantajı

elde etmelerini ve kredi faiz oranlarıyla bilinçli olarak düşük tuttuğu mevduat faiz oranları arasında bir marj oluşturarak, bankaların bu işlemlerden kar sağlamalarını garanti ediyordu. Ancak Çin’de yatırımcı şirketlerin ve bankacılık sisteminin avantajları dikkate alınarak, merkez bankası tarafından faizlerin bilinçli olarak düşük tutulmasında belli bir özenin gösterildiği ve hane halkı tasarruflarının enflasyon oranlarının altında bir mevduat faiziyle karşılaşmadıkları söylenebilir. Bunun göstergelerinden ilki bankacılık sistemindeki 2000’li yıllarda görülen büyüme, diğeriyse bu dönemde mevduat faiz oranlarının enflasyonun altında kalmamasıdır (Oktay, 2019: 352).

Çin’de reform döneminin en öne çıkan uygulamalarından biri, sermaye hareketlerinin denetimiyle ilgilidir. Piyasa ekonomisine geçişle çelişik gibi gözükken bu uygulama, ekonomi yönetimine, büyük boyutlara ulaşan iç tasarrufların oluşturduğu kaynakların dağıtım maliyeti üzerinde denetim imkanı getiriyordu. Piyasa ekonomisine geçiş sürecinde, finansal hareketlerde bir dizi kısıtlama uygulamasına başvuruldu. Örneğin, yurtdışında yerleşik kişi ve şirketler serbestçe RMB satın alamıyor, ülkelerin finansal piyasalarında yatırım yapamıyor ve ülkede yerleşik hane halkı ve şirketlere borç veremiyorlardı. Aynı şekilde, Çin’de yerleşik hane halkı ve şirketler de serbestçe ülke dışı piyasalarda yatırım yapamıyorlardı. Bu finansal hareketler üzerindeki denetimler sayesinde Çin ekonomisi, piyasa reformları döneminde finansal piyasalarda ortaya çıkabilecek istikrarsızlıkların dışında kalmıştır. Nitekim 1997 Asya Finansal Krizi’nden ve 2008 küresel krizinden Çin ekonomisi çok fazla etkilenmemiştir. Piyasa ekonomisine geçişle uzlaşmaz gözükmeyle birlikte, Çin’deki bu sözü edilen finansal hareketler üzerindeki kısıtlamalar, ekonomide merkezi yönetim açısından reform dönemi boyunca döviz kurları ve faiz oranları üzerindeki denetimi sağlamada ve yabancı portföy yatırımları ve döviz hareketleri kaynaklı istikrarsızlıklardan, başka deyişle dış finansal şoklardan korumada önemli bir avantaj getirmiştir. Çin’de finansal hareketleri kısıtlama uygulamalarını yürüten organların başında merkez bankasına bağlı olarak çalışan Devlet Döviz İdaresi Kurumu gelmektedir. Söz konusu kısıtlamalarla ilgili düzenlemelerin yapılması ve bunlara uyumun kontrol işlevini bu kuruluş üstlenmektedir. Aynı şekilde, Çin ekonomisinde RMB karşılığında döviz satın alınması ve döviz satılarak RMB alınması da bu kuruluşun onaylamasıyla mümkün hale gelebilmekteydi. Bu kurum bireyler ve finansal olmayan kuruluşların döviz alım satım

işlemlerinde sermaye hareketi kısıtlamalarına ayak uydurmanın temin edilmesini daha çok bankalar üzerinden sağlıyordu (Oktay, 2019: 187).

Sermaye hareketleri üzerindeki yoğun denetimlerin yaşandığı 2000’li yılların sonunda, finansal piyasalarda, sermaye hareketlerinde ve döviz piyasasında serbestleştirmeye yönelik önemli adımlar atılmaya başlandı. Bu gelişmelerin arkasındaki en önemli neden, RMB’ye uluslararası geçerliliği olan bir para niteliği kazandırma çabasıydı.

2000’li yıllara girerken finansal sistemin büyük ölçüde devlet denetiminde olduğuna değinilmişti. Bunun bir sonucu olarak, banka kredilerinin büyük bir kısmı devlet işletmelerinin kullanımına ayrılmaktaydı. Bu dönemde kredilerden yararlanma konusunda ikinci planda kalan küçük ve orta ölçekli işletmelerin banka kredilerinden yararlanmasında iyileştirmeler yapıldı. Aynı zamanda bu şirketlerin hisse senedi piyasalarından faydalanmasını temin eden düzenlemeler de devreye sokuldu. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin banka kredilerince desteklenmesi yönündeki ilk uygulama, 2005 yılında çıkan ‘‘Özel ve Diğer Kamu Dışı İşletmelerin Teşvik, Destek ve Yönlendirilmesi’’ kararıyla olmuştur. Bu destek uygulamasıyla özel işletmelerin finansman imkanlarının artırılması amaçlanıyordu (Oktay, 2019: 344). Yine bu çerçevede, aynı yıl Çin Bankacılık Düzenleme Komisyonu’nun aldığı bir kararla bankaların küçük ve orta ölçekli işletmelere finansman imkanlarını genişletmelerine yönelik önlemler almaları sağlandı. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin ekonomideki payının artırılmasına yönelik olarak, 2013 yılında onların finansmanı konusunda açık hedefler belirleyen bir karar yürürlüğe girdi. Buna göre 2013 yılından başlayarak küçük ve orta ölçekli işletmeler kredilerinin yıllık artış hızının tüm banka kredilerinin artış hızından daha yüksek olması amaçlanıyordu. Böylece tüm krediler içindeki küçük ve orta ölçekli işletmeler kredilerinin payı her yıl bir önceki yıla göre artması sağlanacaktı. Bu doğrultuda, aynı yıl Çin Bankacılık Düzenleme Kurumu, bankaların verdiği kredileri topladığı mevduatların yüzde 75’iyle sınırlayan düzenlemenin uygulamasında küçük ve orta ölçekli işletmeler kredilerinin dikkate alınmaması yönünde bir karar aldı. Devletin aldığı bu destekleme kararlarının sonucunda 2015 yılına gelindiğinde bankacılık sistemi tarafından küçük ve orta ölçekli işletmelerin yararlandığı krediler, toplam şirket kredilerinin yüzde 30’una ulaşmıştı. 2014 yılında küçük ve orta ölçekli işletmelere

açılan yeni krediler o yıl toplam şirket kredilerinin yüzde 42'sini oluşturmaktaydı (Oktay, 2019: 345).

Özel şirketlerin, özellikle de küçük ve orta ölçekli işletmelerin hisse senedi piyasalarında yararlanması konusunda ise ilk adım, 2004 yılında, Shenzen borsası içinde bir küçük ve orta ölçekli işletmeler pazarı meydana getirildi. Burada 2009 yılında yeni gelişmekte olan şirketler için ChiNext adıyla yeni bir pazar kuruldu. 2016 yılına gelindiğinde küçük ve orta ölçekli işletmeler pazarında 770, ChiNext'te ise 486 şirket işlem görüyordu. Bu konudaki bir başka gelişme ise, Çin'in Silikon Vadisi olarak bilinen Pekin'deki "Zhongguancun Bilim ve Teknoloji Parkı"ndaki şirketlerin hisselerinin alınıp satılabildiği yeni bir Pazar oluşturuldu. 2012 yılında Shanghai, Wuhan, Tianjin teknoloji parklarındaki şirketler de bu uygulamanın içine sokuldu. 2013 yılındaysa bu pazar, teknoloji parkları dışındaki şirketlere de açıldı. 2016 yılı başına gelindiğinde, bu pazarda 3700 kadar şirketin hisseleri işlem görüyordu (Oktay, 2019: 347). Bu gelişmelerle birlikte, Çin'deki finansal sistemde küçük ve orta ölçekli şirketlerin yer almaları konusunda önemli adımlar atılmış oluyordu.

Finansal kaynakların dağılımında devletin rolünün azaltılmasına yönelik olarak tamamen özel sermayeli bankaların kurulması konusunda ilk adım, 2014 yılında Çin Bankacılık Düzenleme Kurumu'nun beş özel bankaya kuruluş izni vermesiyle atıldı. Her birisinin en az iki yatırımcı grup tarafından kurulması şartı bulunan bu özel beş banka temelde hane halkı için mevduat toplama, küçük ve orta ölçekli işletmeler için kredi hizmetleri verecekti.

Bankacılık sisteminin yanında finansal kaynakların dağıtımında en büyük işlevi gören tahvil ve hisse senedi piyasalarında da devlet denetiminin azaltılmasına yönelik olarak 2000'li yıllarda önemli değişiklikler yapılmıştır. Daha öncede belirtildiği gibi, piyasa reformlarının ilk dönemlerinde sermaye piyasalarından daha çok devlet şirketleri yararlanıyordu. 2000'li yılların içindeyse finansal kaynaklardan yararlanmada özel şirketlerinde imkanlarını artıracak değişiklikler yapılmıştır. Bu çerçevede, özel şirketlerin hisse senedi ihraç etmeleriyle ilgili izinler bundan böyle çoğunluğu devlet görevlisi olmayan uzmanlar tarafından verildiği bir düzene geçilmiştir. Sermaye piyasaları üzerindeki devlet denetiminin azaltılmasına yönelik olarak, Çin Devlet Konseyi 2004 yılında aldığı bir kararla, piyasaların finansal kaynak dağıtımındaki

etkinliğinin artırılması ve her tür şirketin sermaye piyasalarından eşit ölçüde yararlanması amaçlanmıştır.

Özel şirketlerin tahvil piyasasından kısa ve orta vadeli borçlanma araçlarından yararlanmalarında, 2000'li yılların ortalarında başlayarak önemli düzenlemeler yapıldı. Buna göre, 2005 yılında özel şirketlerin 1 yıla kadar vadeli tahvil, 2008 yılında ise 3 ile 5 yıl arası vadeli tahvil yoluyla borçlanmalarına imkan tanınmıştır (Oktay, 2019: 349).

Xi Jinping yönetimiyle birlikte sermaye piyasalarından yararlanmada izne bağlı olma şartı yerine kayıt usulüne göre gerçekleştirilmesi bir hedef olarak belirlenmekle birlikte, Çin'de devletin finansal sistemin denetimini tamamen bırakması mümkün görülmemektedir. Aynı şekilde bankacılık sisteminin önemli bir kısmının devlet mülkiyetinde kalacağı anlaşılmaktadır. Bütün bunlara karşın zaman içinde devletin, sermaye piyasalarında kaynak dağıtımını belirlemedeki etkinliğini sınırlama ve bankacılık sistemine özel sermayenin de girmesine imkan sağlayıcı bir eğilimde olduğu söylenebilir.

1.2.4.1. Faiz Oranlarında Serbestleştirme

Daha öncede değinildiği gibi, bankaların mevduat ve kredilere uyguladığı faiz oranları 1990'ların ortalarından başlayarak piyasalarda belirlenmeye başlanmıştır ancak bu serbestleştirme kısıtlı bir serbestleştirme anlamına gelmekteydi. Çünkü mevduat faiz oranlarını bizzat merkez bankası belirlemekteydi, kredi faiz oranlarında ise, bankalara, merkez bankasının belirlediği faiz oranının sadece yüzde 10 altı ve yüzde 30 üstüne çıkma esnekliği tanınmıştır. Bu yüzden merkez bankasının denetimindeki banka mevduat faiz oranları, bankaların finansal kaynak maliyetlerini belirleyerek tüm diğer faiz oranları üzerinde etki yapmaktaydı (Oktay, 2019: 350).

Bankacılık sistemindeki kredi ve mevduat faiz oranlarının belirlenmesinde devlet kontrolünün azaltılması konusundaki ilk adımla, 2004 yılında bankalar, merkez bankasının tespit ettiği oranların mevduatta istedikleri kadar altına, kredilerde ise istedikleri kadar üstüne faiz uygulayabileceklerdi. Ancak bunun da faiz oranlarının belirlenmesinde tam olarak bir serbestliğe geçişi gösterdiği söylenemez. Mevduat faiz oranlarının üst sınırı fiiliyatta düşük düzeylerde gerçekleştiğinden, bankalar varolan

düzenlemenin imkan verdiği en üst düzeyde faiz oranları uygulamaktaydılar. Bu nedenle alt sınırın varlığı uygulamada önemli bir etki yaratmıyordu, bankaların kaynak maliyetlerinde de bir azalmaya yol açmıyordu.

Banka kredi faiz oranları üzerindeki alt sınır da 2013 yılında kaldırıldı (Oktay, 2019: 350). Ancak kredi faiz oranları sermaye getirisinin çok altında olduğundan, bankalar geçerli alt sınırının üstünde bir faiz oranı uygulamaktaydılar. Bu nedenle, alt sınırın kaldırılması da bankaların maliyet koşullarında önemli bir değişiklik yaratamamıştır.

Dolayısıyla banka faiz oranlarının tam anlamıyla piyasa koşullarında belirlenmeye başlayabilmesi, ancak bankaların kaynak maliyetlerini belirleyen mevduat faiz oranlarının üzerindeki üst sınırın kaldırılmasını zorunlu kılıyordu. Oysa bu sınırın kalkması, bankalar arasında bir mevduat yarışına yol açarak bankacılık ve dolayısıyla ekonomi açısından olumsuz riskler ve sonuçlar yaratabilecektir.

Çin’de özel bankacılığın gelişmesinin teşvik edilmesinin önündeki en önemli engel tasarruf mevduatı sigorta fonu benzeri bir kurumsal yapının olmamasıydı. Verimsiz çalışan özel bankaların piyasadan çekilmelerini mümkün hale getiren bir mevduat sigortası uygulamasıyla ilgili ilk düzenleme, 2015 yılında yürürlüğe girdi. Buna göre, bankalardaki mevduatın kişi başına yaklaşık 80 bin ABD dolarlık kısmı devlet güvencesi kapsamına alınıyordu (Oktay, 2019: 351). Bu mevduat sigortasının yürürlüğe girmesinin getirdiği olumlu ortam içinde, 2015 yılının sonunda bankacılık sisteminde uygulanan mevduat faiz oranları üzerindeki üst sınırın da kaldırıldığı açıklandı. Bu faiz oranlarının serbestleştirilmesi konusundaki önemli karara rağmen merkez bankası, gösterge mevduat faiz oranlarını belirlemeye devam edecekti. Sonuç olarak, Çin’de finansman kaynaklarının maliyetinin tespit edilmesinde, devletin elindeki denetim yetkisinin tamamen piyasaya bırakılmakta olduğu söylenebilir

1.2.4.2. Sermaye Hareketlerinde Serbestleştirme

Daha önce de belirtildiği gibi, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi konusundaki ilk girişimler 2000’li yıllarda başlamıştı. Bu bağlamda önemli bir adım, 2003 yılında uygulamaya sokulan ‘‘Yetkin Yabancı Kurumsal Yatırımcı’’ programıydı.

Bu programla belli koşulları sağlayan finansal kuruluşlara, bir kota dahilinde dışarıdan getirilen yabancı kaynakları RMB'ye dönüştürerek ülke finansal piyasalarında yatırım yapma imkanı sağlıyordu. Bu programla yatırımcıların hisse senedi alımlarında, bir şirkette herhangi bir yabancı yatırımcının yüzde 10, yabancıların toplam payınınsa yüzde 20 düzeyini geçmemesi şartı vardı. Yine bu program çerçevesinde, ülkeye gelen finansal kaynaklar, bir ile üç yıl arasındaki bir süre içinde dışarıya çıkamıyor, bundan sonra da ülkeden kaynak çıkışı en fazla haftada bir kez gerçekleştirilebiliyor, bir defada ülke dışına çıkartılan miktarsa toplam yatırım tutarının yüzde 20'sini aşamıyordu. Böylece getirilen bu kısıtlamalarla, ülke sermaye piyasalarında yabancı portföy yatırımlarından doğabilecek istikrarsızlıklar ve bu sermaye piyasasının denetiminin yabancı yatırımcılara geçmesi olasılığı denetim altına alınabilecektir (Oktay, 2019: 353).

Çin'den ülke dışına yapılan finansal yatırımlar, 2004 yılında yürürlüğe giren "Yetkin Yerli Kurumsal Yatırımcı" adı verilen bir program çerçevesinde gerçekleştirilmeye başlandı. Bu programla yatırım ve fon yönetim şirketlerinin yatırımcılardan RMB ya da döviz cinsinden kaynak toplayarak fonlar oluşturması ve bunları dış piyasalarda değerlendirmesi mümkün hale gelecekti. Ancak bu programın yürürlüğe girmesine rağmen ülke içi varlıkların daha yüksek getiriler sunması nedeniyle sözü edilen bu programın yerli yatırımcıları ülke dışına yatırımlara yeterince özendirdiği söylenemez. Nitekim 2005 yılında bu program çerçevesinde yer alan kuruluş sayısı 132, verilmiş toplam kota tutarı da 90 milyar ABD doları seviyesindeydi (Oktay, 2019: 354).

Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinde yabancı döviz akımları açısından da 2000'li yıllarda önemli gelişmeler oldu. Bu çerçevede, yurtdışına döviz çıkışıyla ilgili kısıtlamalar yumuşatılarak, ekonomideki döviz fazlasının RMB'nin değerlenmesine yönelik baskısı azaltılmaya çalışıldı. Örneğin, yerlilerin turizm, eğitim gibi nedenlerle ülke dışına bir yılda çıkarabilecekleri miktar, 2002'de 20 bin, 2007 yılındaysa 50 bin ABD doların yükseltilmişti. 2000'li yılların başında ihracat yapan şirketlerin ihracat bedeli dövizlerin büyük bir bölümünü bankalara satma zorunluluğu kaldırılarak ellerinde tutmalarına izin verilmiş, 2005 yılında döviz bedellerinin bankalara satılma zorunluluğu tümüyle kaldırılmış, 2009 yılında ise Çinli ihracatçı şirketlerin ihracat bedellerini yurtdışında tutmalarına izin verilmiştir (Oktay, 2019: 355).

2010'lu yıllara girilirken, Çin'de sermaye hareketleri kısıtlamalarında önemli bir değişiklik de bu kısıtlamaların uygulamasından sorumlu kurum olan, Devlet Döviz İdaresi Kurumunun 2012 yılında, mal ticaretinde her işlemin tek tek incelenerek izin verilmesi uygulamasından, özelliklerine göre sınıflandırılan şirketlerin büyük çoğunluğu için otomatik izin verilip, sonradan istatistiksel değerlendirmelere göre gerektiğinde inceleme yapma uygulamasına geçmesidir (Oktay, 2019: 355). Bütün bu anlatılanlardan, Çin merkezi yönetiminin 2010'ların ortalarına gelindiğinde sermaye hareketlerinin kısıtlanması uygulamalarını minimum düzeye indirdiği söylenebilir.

1.3. ÇİN'İN YENİ BÜYÜME STRATEJİSİ

2010'lu yıllara gelirken Çin merkezi yönetimi ihracata ve yüksek sabit sermaye yatırımlarına dayalı büyüme modelinin işlevini tamamladığı ve bu modelin ekonomide yapısal sorunlara yol açması nedeniyle yeni bir büyüme stratejisine geçme kararı aldığı anlaşılıyor. "İçsel ve Sağlıklı Büyüme" mottosuna dayalı bu yeni büyüme stratejisi 2011 yılında kabul edilen 12. Beş Yıllık Kalkınma Planıyla yürürlüğe konmuştur. Bu planda genel olarak büyümenin kaynağının ihracat ve sabit sermaye yatırımlarından daha çok iç tüketime kaydırılması amaçlanırken, bunu gerçekleştirmek için üç temel alana odaklanılmıştır. Bunlardan ilki, teknoloji odaklı sanayi yapısına yönelik olarak ekonominin yeniden organize edilmesi, diğeri ekonomideki gelir dengesizliğinin düzeltilmesine yönelik olarak sosyal adaletin geliştirilmesi, sonuncusu ise enerjinin etkin kullanımının sağlanarak çevrenin korunmasıdır (Çelik, 2016: 88; Erhan vd., 2019: 30).

Çin'in sanayi sektöründeki bu dönüşüme yönelik politikaları aynı zamanda ülkenin gelecekteki ihracat stratejisini de biçimlendirecektir. Sanayi sektöründeki yeniden yapılandırmanın ve teknolojik gelişmenin sağlanması amacıyla yedi stratejik endüstri seçilmiştir. Seçilen bu endüstrilere yabancı doğrudan yatırımların yönelmesi için yeni teşvikler getirilirken, bu endüstrilerin gelişimi amacıyla 2,1 trilyon dolarlık bir kamu harcaması yapılması öngörülmüştür (Morrison, 2018: 18). 12. Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde, Çin'in modern sanayi yapısının ana omurgasını oluşturması beklenen yedi stratejik sektör hedefi şunlardır (Çelik, 2016: 89):

- i) Enerji tasarrufu ve çevrenin korunması,
- ii) Yeni nesil bilgi teknolojileri: Yeni nesil mobil iletişim araçlarında Ar- Ge çalışmalarının geliştirilmesi, telekomünikasyon ve internet ağları alanlarındaki teknolojik kapasitenin gelişmiş ekonomiler düzeyine çıkartılması,
- iii) Biyoteknoloji, biyoloji ve tıp mühendisliği alanında Ar-Ge çalışmalarının hızlandırılarak üretim yapılması,
- iv) Yüksek teknoloji teçhizat imalatı: Havacılık endüstrisinin geliştirilerek, uzayla ilgili alanlarda araştırma geliştirme çalışmalarına ağırlık verilmesi,
- v) Yeni enerji kaynakları: Nükleer reaktörlerin geliştirilmesi, güneş paneli teknolojilerinin, foto termal ve rüzgar enerjisi teknolojilerinin geliştirilmesi,
- vi) Üretim için yeni girdiler: Yarı iletken aydınlatma gereçleri, nadir toprak elementleri ve özel camlar gibi yeni üretim materyallerinin geliştirilmesi,
- vii) Yeni nesil enerjiye uygun araçlar: Hibrid araçların üretiminin yaygınlaştırılmasına yönelik motor bataryalarının geliştirilmesi ve düşük emisyonlu araç teknolojisi alanında Ar-Ge çalışmalarının yapılmasıdır.

Bu plan döneminde büyüme hedefi yüzde 7 olarak belirlenmiştir, oysa 11. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde büyüme hedefi yüzde 7,5'di. Bu planda söz konusu büyüme hedefinin düşürülmesinin gerekçesi olarak, büyümenin niceliksel olmasından çok niteliksel yönünün öne çıkartılmasının doğrultusunda, ekonominin ihracata ve sabit sermaye yatırımlarına olan bağımlılığının azaltılması hedeflenmiştir (Xiaosi,2017:110).

Planın temel hedeflerinden biri olan yurtiçi tüketimin artırılmasına yönelik olarak asgari ücretin her yıl en az yüzde 13 oranında artırılması hedeflenmiştir. Ayrıca bu amaca yönelik olarak sosyal refahın tabana yayılması ve sosyal güvenlik ağının genişletilmesi yoluyla iç tüketimin artırılması hedeflenmektedir (Ünay, 2015: 277).

12. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde sabit sermaye yatırımlarındaki azalışın hedeflenmesinin bir sonucu olarak, Çin ekonomisinde hizmetler sektöründe bir artış öngörülmektedir. Buna göre, plan dönemi içinde hizmetler sektörünün GSYİH içindeki payının yüzde 43'den yüzde 47 düzeyine çıkarılması hedeflenmiştir (Çelik, 2016: 90).

12. Beş Yıllık Kalkınma Planı'na paralel olarak 2010'lu yıllarda ‘Orta ve Uzun Dönemli Ulusal Bilimsel ve Teknolojik Kalkınma Programı’ uygulamaya konulmuştur. Bu program çerçevesinde, Çin'in yenilik alanında önemli bir merkez haline gelmesi hedeflenmektedir. Bu konuda öngörülen temel hedefler şunlardır:

i) Bilimsel ve teknolojik gelişmenin Çin kalkınmasına olan katkısını yüzde 60'ın üzerine çıkarmak,

ii) Çin'in yüzde 50'ler düzeyinde olan yabancı teknolojiye olan bağımlılığını yüzde 30 düzeylerine düşürmek,

iii) Ar-Ge faaliyetlerinde yapılan harcama oranını Çin'in GSYİH'nın yüzde 2,5 düzeyine yükseltmek ve Ar-Ge'de öncelikli alanlar olarak uzay programları, imalat sanayinin gelişimi, yenilenebilir enerji, bilişim teknolojilerine ve biyoteknolojiye odaklanmaktır (Çelik, 2016: 91).

1978 sonrasındaki piyasa ekonomisine geçiş reformları sırasındaki ‘Çin'de üretildi’ (Made in China) mottosundan 2010'larda ‘Çin'de geliştirildi’ (Inovated in China) mottosuna geçilmesi, önemli bir bakış değişikliğini ve dönüşümü yansıtmaktadır. Bu son dönemde, Çin'de teknoloji odaklı bir sanayi yapısının kurulmaya çalışılması, ülkenin yabancı teknolojiye bağımlılığı azaltılarak, yerli katma değer artırılması ve büyümenin kaynağının iç tüketime kaydırılması, Çin'de 2010'lu yıllardan başlayarak yeni bir büyüme modeli stratejisine geçildiğini göstermektedir (Morrison, 2019: 36).

Tablo 1.1: Çin'de Üretimi veya Montajı Yapılan Bazı Malların Dünya Üretimindeki Payı

Çin Üretim veya Montajı (Tahmin)	Dünya Üretiminin Yüzdesi
Cep Telefonları	90
Bilgisayarlar	80
Klimalar	80
Renkli TV Setleri	60
Buzdolapları	50
Çelik	50
Gemiler	41
Arabalar	28

Kaynak: (Avrupa Parlamentosu Dış Politika Direktörlüğü, 2017: 60)

Çin'in bu yeni büyüme stratejisi çerçevesinde, Mayıs 2015 tarihinde "Çin Yapımı 2025" başlıklı bir master plan yürürlüğe konuldu. Bu planla endüstri politikasını, piyasa güçlerinin önüne geçirmek amaçlanıyordu. Bu amaca yönelik olarak, Çin'de üretilen belli ürünlerin iç piyasa payında hedefler saptanarak, ithalatın ikame edilmesi planlanmıştır (Avrupa Parlamentosu Dış Politika Direktörlüğü, 2017: 38). Nitekim, Çin ekonomisinin ithalata bağımlılığı 2008 yılı sonrasında istikrarlı olarak azaltılarak, günümüzde 1990'lar düzeyine indirilmiştir (Kroeber, 2017: 315). Çin ekonomisinde üretilen ya da montajı yapılan bazı imalat sanayi ürünlerinin dünya üretimindeki payı oldukça yüksektir. Örneğin tablo 1.1'den de görüldüğü gibi, Çin'de üretilen cep telefonlarının dünya üretimi içindeki payı yüzde 90, bilgisayarları payı yüzde 80, klimaların payı da yüzde 80 olmuştur.

Sonuç olarak, Xi Jinping döneminde izlenen, iç tüketime yönelik büyüme stratejisi doğrultusunda uygulanan kamu işletmeleri reformunun daha önceki reformlardan farklı olarak, devlet kontrolünden taviz vermeyen bir yaklaşımı içerdiği ve bu işletmelerin ithal ikamesini sağlamada önemli bir araç olarak görüldüğü söylenebilir.

II. BÖLÜM

DÜNYA TİCARETİNDE VE SERMAYE AKIMLARINDA ÇİN'İN YERİ

2.1. DÜNYA TİCARETİNDE ÇİN'İN YERİ

Çin 1978 yılında başladığı piyasa reformlarının başarılı sonuçlar vermesiyle birlikte hızla dışa açılmıştır. Nitekim bugün dünyanın en büyük ihracatçısı, ikinci büyük ithalatçısı konumundadır. Çin, dış ticaret dengesinde yıllar içinde artarak büyük fazlalar vermesinin türev bir sonucu olarak, dünyanın en büyük döviz rezervine sahip ekonomisi haline gelmiştir. Çin'in dış ticaret hacmi 1978 yılından başlayarak artmış, Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliği sonrasında büyük bir ivme kazanarak, 2001 yılında 590 milyar dolar olan dış ticaret hacmi, 2018 yılında 4,6 trilyon dolara ulaşmıştır. Çin'in ihracatının ithalatının sürekli üzerinde seyretmesinin bir sonucu olarak, Çin 2018 yılında 360 milyar dolar düzeyinde bir dış ticaret fazlası vermiştir (Trademap, 2019).

Diğer yandan, Çin'in küresel ticaret içindeki ağırlığını yansıtan bir başka gösterge de, dünyada 120'den fazla ülke ve bölgenin birinci ticaret ortağı olmasıdır. Bu kapsamda Çin'in ticaret stratejisi yakın çevresinin çok ötesine geçerek, Orta Asya, Avrupa, Afrika, Kuzey ve Güney Amerika ülkelerine ulaşmaktadır (Avrupa Parlamentosu Dış Politika Direktörlüğü, 2017: 71).

Bu bölümde, önce Çin'in dışa açılmasında DTÖ üyeliğinin rolü, Çin'in dış ticaret hacmi, özellikle AB ve ABD ile yaptığı dış ticaret bağlamında, Çin'in ülkeler açısından dış ticareti ele alınacaktır. Daha sonra Çin'in dış ticaretini artırmaya yönelik uyguladığı politikalara değinilecektir. Bu bölümde son olarak, Çin'in dış dünyayla gerçekleştirdiği sermaye akımları konu edinilecektir.

2.1.1.Çin'in Dünya Ticaretine Entegrasyonunda Dünya Ticaret Örgütü'ne Üyeliğinin Rolü

Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliği, Katar'ın Doha kentinde 11 Aralık 2001 yılında yapılan toplantıda, DTÖ'nün kuruluşundan altı yıl sonra gerçekleşmiştir. Çin DTÖ'ye üye olmakla, ihracatının artırılmasına yönelik beklediğinin üstünde avantajlar elde etmiştir. Aslında Çin'in dünyadaki serbest ticaretine katılma girişimleri geçmiş

dayanmaktadır. Çin, DTÖ'nün öncülü konumundaki Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'na (GATT) kurucu üye sıfatıyla 1947 yılında dahil olmuştu. Ne var ki 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra, ülke GATT görüşmeleri dışında kalmıştır. 1980'lerde başlayan piyasa reformlarının bir sonucu olarak, Çin 1986 yılında GATT görüşmelerine katılmak üzere tekrar başvuruda bulundu. Çin'in GATT anlaşmasına dahil olması zorlu bir süreçten geçerek, ancak 15 yıl süren görüşmelerden sonra, GATT görüşmelerinin dönüştürülmüş haliyle ortaya çıkan DTÖ'nün 143. üyesi olmuştur (Sezen 2007: 32; Dillon, 2016: 430). Batılı ülkeler Çin'in bu örgüte üye olurken verdiği tavizlerin, bu ülkeye yapacakları ihracata önemli katkıları olacağını düşünmekteydiler. Çünkü varılan anlaşmaya göre Çin ithalata uyguladığı gümrük vergilerinde önemli indirimler yapacak, tarife dışı ticaret engellerini kaldıracak, yabancı sermaye yatırımı yapmak üzere Çin'e gelen işletmelere uyguladığı ihracat yapma ve teknoloji transferi gerçekleştirmeleri zorunluluğunu ortadan kaldıracaktı. Ayrıca DTÖ'ye üye olan ülkelerle dış ticaret ve yatırımlarla ilişkili yasal mevzuat uyumlaştırılacak, ülkedeki kamu iktisadi teşebbüslerinin piyasa ekonomisi kuralları içinde varılması temin edilecek, kamunun fiyat denetimlerine son verilecekti. Öte yandan, DTÖ'ye üye olmasıyla Çin, iç piyasaya ve ihracata yönelik farklı ikili fiyat sistemi uygulamasını kaldırılacaktı. Aynı zamanda bu üyelikle Çin tütün, tahıl ve nadir toprak elementleri gibi alanlarda devlet tekeli devam ettirirken, geri kalan alanlarda doğrudan yabancı yatırımların girişine bir kısıt uygulamayacaktı (Çelik, 2016: 63). Varılan anlaşmaya göre, diğer ülkelerin Çin'in sattığı ürünlere belli koşullarda ek vergi getirmesine imkan sağlayan ve anti dumping yapmasını kolaylaştıran şartlar da kabul edilmiş oluyordu.

2001 yılında DTÖ'ye katılmadan önce piyasa reformları çerçevesinde dış ticarete ve yabancı doğrudan yatırımlara açılan politikalar izlemeye başlamasına rağmen, Çin'in 1990'lara girerken tam anlamıyla dışa açık bir ekonomi olduğunu söylemek zordur. Bu dönemde ülkede ithalata uygulanan gümrük vergisi yüzde 40'ları bulmaktaydı. Ayrıca bazı ürünlerin ithalatı kota ve izinlere bağlı olarak gerçekleştirilmekteydi. Yabancı yatırımlar konusunda da yatırım yapan firmaların ihracata yönelik üretim yapmaları ve/veya Çin'e teknoloji transferi yapmaları şartı aranmaktaydı (Shenkar, 2007: 148).

Çin gümrük vergisi oranlarındaki indirime, 1992 yılından itibaren başlamıştı. Gümrük tarifelerindeki sürekli indirimlerle 1992-2001 yılları arasında, Çin ortalama tarifeleri 2/3 oranında düşürmüştür. 1992 yılında Çin'de ortalama ağırlıksız tarife oranları yüzde 42,9, ağırlıklı tarife² oranları ise yüzde 40,6 düzeyindeyken, 2002 yılında bu oranlar sırasıyla yüzde 12,3'e ve 6,4'e düşmüş, 2008 yılına gelindiğinde ise ağırlıksız tarife oranı yüzde 10'a, ağırlıklı tarife oranı yüzde 4,3 düzeyine inmiştir. 2001 yılında DTÖ üyeliği sağlandığında, bu oran yüzde 15 civarına düşürülmüştü (Çeştepe, 2012: 53). Ürün bazında bakıldığında ise DTÖ üyeliğinin bir gereği olarak, Çin, tarım ürünlerinde yüzde 31,5 civarında olan gümrük tarifelerini yüzde 17,4'e, endüstriyel mamullerde yüzde 24,6'dan yüzde 9,4'e, bilgi teknolojisi ve telekomünikasyon ürünlerinde ise sıfıra indirdi (Kıbrıs, 2006: 29). Bu tarife indirimlerinin yanı sıra önemli bir değişiklik de, Çin'in DTÖ üyeliği sonrasında ihracat sübvansiyonlarını kaldırması olmuştur.

DTÖ'ye üyelik sonrasında Çin'in ihracatının ülke GSYİH'ya oranında olağanüstü bir artış meydana gelmiştir, buna göre ihracatta 2002-2010 yılları arasındaki dönemde, yıl bazında ortalama yüzde 30'luk artışlar ortaya çıkmıştır. Özellikle 2005 yılında başlayarak, DTÖ kuralları çerçevesinde, kotaların kalkmasıyla Çin'in rekabetçi üstünlüğü olan tekstil ve hazır giyim sektöründe diğer rakipleri önünde önemli bir avantaj elde etmesini sağlamıştır. Bunun tipik örneklerinden biri ABD pazarında yaşanmıştır. Çin'in DTÖ'ye girişinden sonraki iki yıllık süre içinde Çin, ABD tekstil pazarının yüzde 60'ını ele geçirmişti (Çeştepe, 2012: 54). Aynı şekilde Çin, tekstil sektörü dışındaki düşük teknoloji başta olmak üzere diğer sektörlerde de, özellikle ucuz işgücü avantajıyla birçok pazarda benzer ürünleri üreten ülkelerin en önemli rakibi durumuna gelmiştir (Saraçoğlu ve Duran, 2008: 12).

DTÖ'ye üye olduktan sonra batılı ülkelerin beklentisinin tersine, Çin'in ithalatından daha çok, ihracatı büyük bir ivme kazandı. Nitekim 2008 krizine kadar Çin'in ihracatı ortalama yıllık yüzde 25 civarında arttı. Buna karşılık Çin'in ithalatı bu oranda artmadığı için Çin ekonomisi dış ticaret fazlası vermeye başladı. İhracattaki artışla aynı oranda olmamakla birlikte 2002 yılındaki DTÖ üyeliği sonrasında Çin'in

---

² Ağırlıksız ortalama, uygun yıl için yasal oranların basit bir ortalamasına dayalıdır.

Ağırlıklı ortalama ise, ithalat değerleriyle ağırlıklandırılmış yasal oranlara dayalıdır (Çeştepe, 2012: 53).

ithalat hacminde de önceki yıllara göre önemli artışlar gerçekleşmiştir. Elektrikli makineler gibi sermaye mallarında, akaryakıt ve çelik gibi girdilerde Çin'in ithalatı önemli ölçüde artmıştır. Ayrıca finansal hizmetler ve telekomünikasyon gibi hizmet sektörlerinde Çin'in artan talebi, gelişmiş ülkelere önemli olanaklar sağlamıştır.

Çin'in DTÖ'ye üye olmasıyla birlikte gelişmekte olan ülkelerin, ihracat pazarlarında Çin'in artan rekabeti nedeniyle kısa vadede olumsuz yönde etkilendikleri söylenebilir (Çeştepe, 2012: 55). Ancak Çin rekabetinin bu ülke ekonomilerine getirdiği etkinlik artışının bir sonucu olarak gelişmekte olan ekonomiler, geniş çaplı Çin pazarına satış yapma olanağını zaman içinde artırabilmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak, Çin'in ithalatında 1980'lerin başında gelişmiş ekonomilerin payı yüzde 70'e yakınken, 2010'lara gelindiğinde bu pay yüzde 50'nin altına düşmüştür.

DTÖ'ye katılması sonrasında Çin'in hızla artan ihracatının içinde yüksek düzeyde ithalata dayanan girdi kullanımı ve dış ticaretinin yaklaşık yarısından fazlasını yabancı şirketlerin oluşturması nedeniyle, çokuluslu şirketlerle birlikte ticaret ortakları da Çin'in dış ticaretinin büyümesinden daha fazla yararlanmışlardır. Ancak bu gelişme, ticaret ortaklarının Çin'e karşı ticaret kısıtlamaları getirmesi olasılığını zorlaştırmıştır (Ming, 2009: 43).

DTÖ üyeliği, Çin'e doğrudan yabancı yatırımların akışında da çok önemli bir artış sağladı. DTÖ üyeliğiyle Çin'e gelen bu doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, ülkede üretilen ürünlere kota ve ek vergi uygulanması ihtimalini ortadan kaldırarak, doğrudan yabancı sermayenin geldiği diğer batılı ekonomilerin piyasaları için üretim yapmayı elverişli hale getiriyordu. Bu çerçevede Çin, DTÖ üyeliği öncesinde rekabete kapalı tuttuğu telekomünikasyon ve finansal hizmetler piyasalarını yabancı sermayeye açtı (Dillon, 2016: 430). Çin'in DTÖ üyeliğinin dikkati çeken sonuçlarından biri de, ABD'nin Çin'e "en çok kayırılan devlet" statüsü vermesi olmuştur. Bu statüyle ABD-Çin ticari ilişkilerindeki belirsizliğin azaltılması yolunda önemli bir gelişme sağlanmış oldu. DTÖ üyeliğinin Çin'e getirdiği avantajlardan bir başkası ise, onun ticari anlaşmazlıkların çözümünde ve ticari çıkarlarının korunmasında DTÖ mekanizmalarından yararlanabilecek olmasıdır. Aynı şekilde, DTÖ üyeliği sayesinde Çin, uluslararası ticaret anlaşmalarına taraf olarak katılabilecekti (Kıbrıs, 2006: 30). Sonuç olarak DTÖ üyeliğiyle birlikte, 2000'li yılların başında Çin, uluslararası ticaret

sistemi içinde fiyat kabul edici konumdan, günümüzde fiyatları etkileyici ve belirleyici bir konuma yükselmiştir.

2.1.2. Çin'in Dış Ticaret Hacmi

Dünya ekonomisinde şimdiye kadar Çin benzeri bir ticaret gücü ortaya çıkmamıştır. Daha önceki dönemlerde ne İngiltere'nin ne ABD'nin, ne de Japonya'nın dış ticareti Çin'inki kadar hızla artmamış ve genişlememiştir. Çin yönetiminin 2010'lu yıllara kadar kalkınma stratejisinin ana unsurunu, dış ticaret oluşturmuştur. Merkezi yönetimin dış ticarete verdiği önem, 1980'lerin başında Özel Ekonomik Bölgelerinin faaliyete geçmesiyle ve kıyı kalkınma stratejisinin başlamasıyla resmi olarak duyurulmuş oluyordu. Nitekim Çin'in kıyı eyaletleri o zamandan beri büyük bir ihracat platformu haline gelmiş ve buna bağlı olarak Çin'in dünya ticaretindeki payı olağanüstü düzeylerde artmıştır. Çin'in 1980 yılında dünya ticaret hacmi içindeki payı yüzde 1 iken, günümüzde bu pay yüzde 10 civarına yükselmiştir. 2009 yılından başlayarak Çin, ilk kez dünyanın en büyük ihracatçısı konumuna gelerek, Almanya'yı geride bırakmıştır. İhracattaki bu başarısının bir sonucu olarak, günümüzde çok büyük çaplı bir dış ticaret fazlası elde etmektedir. Aynı şekilde Çin'in dış ticaretinin GSYİH'ya oranı 1979 yılında yüzde 9,6'yken 2018'de yüzde 38,8'e çıkmıştır (World Bank, 2019). 2018 yılı itibariyle Çin, 2,4 trilyon dolar ihracat ve 2,1 trilyon dolar ithalat gerçekleştirerek dünyanın en büyük ticari büyüklüğüne sahip ekonomisi haline gelmiştir.

Tablo 2.1'den de görüldüğü gibi, Çin'in dış ticaret hacmi 2001 yılında DTÖ üyeliği sonrasında hızla artmıştır. 2001 yılında 509 milyar dolar olan Çin'in ticaret hacmi hızlı bir artış eğilimi göstererek, 2008 yılında 2,563 trilyon dolara yükselmiş, ancak küresel krizin etkisiyle 2009 yılında 2,206 trilyon dolara düşmüştür. Sonraki yıllarda dış ticaret hacmindeki artış eğilimi tekrar başlamış ve 2014 yılında 4,306 trilyon dolarla en yüksek düzeyine ulaşmıştır. 2015 yılından başlayarak düşen Çin'in ticaret hacmi, 2018 yılında 4,628 trilyon dolar olmuştur.

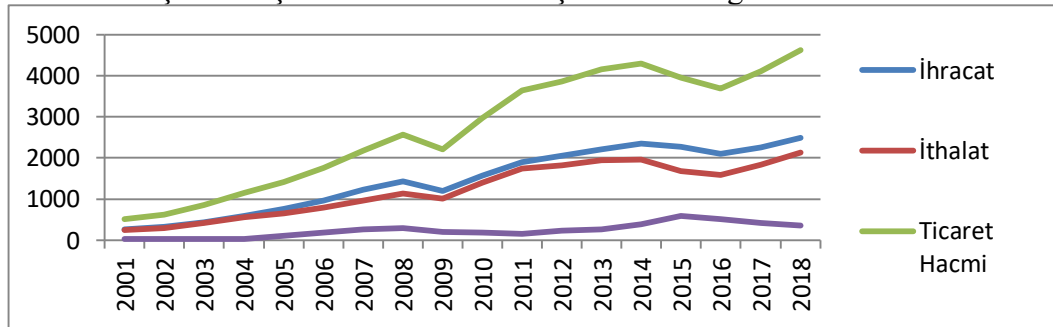
Tablo 2.1: Çin'in Dış Ticaret Hacmi ve Dış Ticaret Dengesi (Milyar Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi
2001	266	243	509	23
2002	325	295	620	30
2003	438	412	850	26
2004	593	561	1,154	32
2005	761	659	1,420	102
2006	968	791	1,759	177
2007	1,221	956	2,171	265
2008	1,431	1,132	2,563	299
2009	1,201	1,005	2,206	196
2010	1,577	1,396	2,973	181
2011	1,898	1,743	3,641	155
2012	2,048	1,818	3,866	230
2013	2,209	1,949	4,158	260
2014	2,342	1,959	4,301	383
2015	2,273	1,679	3,952	594
2016	2,097	1,587	3,684	510
2017	2,263	1,843	4,106	420
2018	2,494	2,134	4,628	360

Kaynak: Trademap, <https://www.trademap.org>, (03.02.2019)

Dış ticaret dengesi açısından bakıldığında, 2001-2018 döneminde Çin'in ihracatındaki artış miktarı ve hızı, ithalatındaki artış miktarı ve hızından daha yüksek olmuş ve bu dönem boyunca Çin sürekli olarak büyük miktarlarda dış ticaret fazlası vermiştir.

Grafik 2.1: Çin'in Dış Ticaret Hacmi ve Dış Ticaret Dengesi

Kaynak: Trademap, <https://www.trademap.org>, (03.02.2019)

Tablo ve Grafik 2.1'den de görüldüğü gibi, 2001 yılındaki dış ticaret fazlası 23 milyar dolarken, hızlı bir oranda artarak 2008 yılında 299 milyar dolara çıkmış, sonra

bir dalgalanma eğilimi göstererek 2015 yılında 594 milyar dolarla en yüksek düzeyine çıkmıştır. Çin'in 2018 yılındaki dış ticaret fazlası ise 360 milyar dolar olmuştur.

2.1.3. Çin'in Dışa Açıklık Oranı

Çin'in 2001-2018 döneminde dış ticaretinde yaşanan bir başka gelişme de dışa açıklık oranının artmasıdır. Uluslararası ticaretin bir ülke ekonomisindeki önemini anlamak için, söz konusu ülkenin ihracat ve ithalatının toplamının GSYİH'ya oranına bakılabilir. Bu oran, dışa açıklık oranı olarak bilinmektedir.

Grafik 2.2: Çin'in Dışa Açıklık Oranı (2001-2018)

Kaynak: Trademap verilerinden yararlanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 2.2 ve Grafik 2.2'den de görüleceği gibi, Çin'in dışa açıklık oranı, 2001 yılında yüzde 38 iken, hızlı bir artışla, 2007 yılında yüzde 61'e yükselmiştir. Dışa açıklık oranındaki bu artış, 2000'li yıllardaki Çin'in dışa açılma politikasındaki başarının bir göstergesidir. Ancak dışa açıklık oranı, 2010'lu yıllarda yeniden düşme eğilimine girmiştir. Özellikle 2013 yılından sonra, bu orandaki düşüş belirgin bir nitelik göstermektedir. 2013 yılında yüzde 43'e düşen dışa açıklık oranı, 2018'de yüzde 35 düzeyindedir. Dışa açıklık oranındaki 2013 yılından sonra ortaya çıkan bu yönsemenin arkasında, Çin büyüme stratejisinin dışa açıklıktan, iç tüketime, dolayısıyla mamul mallarda ve ara mallarda ithal ikamesine yönelik olarak değişmesinin yattığı düşünülebilir.³

³ Çünkü 2010'lu yıllarda, dışa açıklık oranının hesaplanmasında paydada yer alan GSYİH'daki artışlara göre, payda yer alan ihracat ve ithalat aynı oranda artmamıştır.

Tablo 2.2: Çin'in Dışa Açıklık Oranı (Milyar Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	GSYİH	Dışa Açıklık Oranı
2001	266	243	1,344	37,9
2002	325	295	1,478	42,0
2003	438	412	1,671	51,0
2004	593	561	1,966	58,7
2005	761	659	2,309	61,6
2006	968	791	2,774	63,5
2007	1,221	956	3,571	61,0
2008	1,431	1,132	4,604	56,0
2009	1,201	1,005	5,122	43,1
2010	1,577	1,396	6,066	49,0
2011	1,898	1,743	7,522	48,4
2012	2,048	1,818	8,570	45,1
2013	2,209	1,949	9,635	43,1
2014	2,342	1,959	10,535	40,8
2015	2,273	1,679	11,226	35,2
2016	2,097	1,587	11,222	32,8
2017	2,263	1,843	12,062	34,1
2018	2,494	2,134	13,368	34,6

Kaynak: Trademap verilerinden yararlanılarak hesaplanmıştır.

2.1.4. Çin'in Mal Grupları Açısından Dış Ticareti

Piyasa ekonomisine geçiş süreci içinde, ekonomik reformların başladığı 1980'lerde daha çok tarım ve maden ürünleri ihraç edip, teknoloji içeren ürünler ithal eden Çin, günümüzde dünyanın en büyük imalatçısı konumuna gelmiştir. Tablo 2.3'den de görülebileceği gibi, 2018 yılında Çin'in ihraç ürünlerinin yaklaşık yüzde 95'i imalat sanayi ürünleri, yaklaşık yüzde 5'i ise basit mal gruplarından oluşmaktadır. Çin'in toplam imalat sanayi ihracatı içinde ileri teknoloji ürünlerin payı yüzde 25'tir. Bu oran birçok gelişmiş ülkenin ileri teknoloji ürün ihracatı oranından daha yüksektir. Örneğin, ABD'nin ileri teknoloji ürün ihracatının toplam imalata sanayi ihracatı içindeki payı yüzde 19, Almanya'nın ve Japonya'nın yüzde 16'dır (Güneş ve Akın, 2019: 15). İthal ürünlerin ise yaklaşık yüzde 70'i imalat sanayi, yaklaşık yüzde 30'u ise tüketim malı niteliğindeki basit mal gruplarından oluşmaktadır.

Tablo 2.3: Seçilmiş Yıllarda Çin'in Mal Grupları Açısından İhracatı (Milyar Dolar)

2001		2007		2009		2013		2018	
Ürün	Değer	Ürün	Değer	Ürün	Değer	Ürün	Değer	Ürün	Değer
Elektrikli makine ve cihazlar	51,2	Elektrikli makine ve cihazlar	300,0	Elektrikli makine ve cihazlar	301,0	Elektrikli makine ve cihazlar	561,0	Elektrikli makine ve cihazlar	664,0
Makineler ve mekanik cihazlar	33,5	Makineler ve mekanik cihazlar	228,0	Makineler ve mekanik cihazlar	236,0	Makineler ve mekanik cihazlar	383,0	Makineler ve mekanik cihazlar	430,0
Giyim eşyası	18,9	Giyim eşyası	61,5	Örme giyim eşyası	53,8	Örme giyim eşyası	96,7	Mobilya	96,6
Örme giyim eşyası	13,4	Örme giyim eşyası	47,4	Giyim eşyası	46,7	Mobilya	86,4	Plastikler ve mamulleri	80,1
Ayakkabı	10,1	Demir ve çelik	39,9	Mobilya	38,9	Tıbbi cihazlar	74,5	Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	75,1
Oyuncaklar	9,1	Tıbbi cihazlar	37,1	Tıbbi cihazlar	38,9	Giyim eşyası	68,2	Örme giyim eşyası	73,5
Mineral yakıtlar	8,4	Demir veya çelikten eşya	36,7	Demir veya çelikten eşya	33,7	Plastikler ve mamulleri	61,7	Giyim eşyası	71,4
Mobilya	7,5	Mobilya	35,9	Gemiler, tekneler ve yüzer yapılar	28,3	Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	58,5	Tıbbi cihazlar	65,5
Deri ürünleri	6,9	Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	318,0	Ayakkabı	28,1	Demir veya çelikten eşya	57,3	Demir veya çelikten eşya	59,8
Plastikler ve mamulleri	6,6	Oyuncaklar	27,1	Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	27,9	Ayakkabı	50,8	Organik kimyasallar	56,7

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Product_SelProductCountry.aspx?nvpm (03.02.2019)

2001- 2018 döneminde, Çin'in ihracatı içinde elektrikli makine ve cihazlar mal grubu sürekli olarak ilk sırada yer almıştır. Bu mal grubunun ihracat tutarı 2001 yılında 51,2 milyar dolarken, yıllar içinde giderek artarak 2018 yılında 664 milyar dolara ulaşmıştır. Bu dönemde ikinci sırada ise, her yıl makineler ve mekanik cihazlar mal grubu yer almıştır. Bu mal grubunun ihracatı da yıllar içinde sürekli bir artış eğilimi göstermiş ve 2001'de 33,5 milyar dolar olan ihracat tutarı, 2018 yılında 430 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Çin'in ihracatında bu mal gruplarının payı çok yüksektir, örneğin 2018 yılında Çin'in toplam ihracatı 2,494 trilyon dolarken, bu iki mal grubunun ihracat tutarı 1 trilyon 64 milyar dolar olmuştur. Çin'in ihracatında daha az önemli bir yeri olan mobilya ve tekstil ürünleri mal gruplarının 2018 yılı toplam ihracatı ise, ancak 241,5 milyar dolar olmuştur.

Tablo 2.4: Seçilmiş Yıllarda Çin'in Mal Grupları Açısından İthalatı (Milyar Dolar)

2001		2007		2009		2013		2018	
Ürün	Değer	Ürün	Değer	Ürün	Değer	Ürün	Değer	Ürün	Değer
Elektrikli makine ve cihazlar	55,9	Elektrikli makine ve cihazlar	257,0	Elektrikli makine ve cihazlar	243,0	Elektrikli makine ve cihazlar	439,0	Elektrikli makine ve cihazlar	521,0
Makineler ve mekanik cihazlar	40,5	Makineler ve mekanik cihazlar	124,0	Mineral yakıtlar	123,0	Mineral yakıtlar	315,0	Mineral yakıtlar	347,0
Mineral yakıtlar	17,5	Mineral yakıtlar	105,0	Makineler ve mekanik cihazlar	124,0	Makineler ve mekanik cihazlar	170,0	Makineler ve mekanik cihazlar	202,0
Plastikler ve mamulleri	15,2	Tıbbi cihazlar	69,5	Cevher	69,5	Cevher	149,0	Cevher	135,0
Demir ve çelik	10,9	Cevher	54,1	Tıbbi cihazlar	66,9	Tıbbi cihazlar	107,0	Tıbbi cihazlar	102,0
Tıbbi cihazlar	9,8	Plastikler ve mamulleri	45,3	Plastikler ve mamulleri	48,5	Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	74,1	Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	81,4
Organik kimyasallar	8,9	Organik kimyasallar	38,4	Organik kimyasallar	36,2	Plastikler ve mamulleri	72,3	Plastikler ve mamulleri	74,9
Bakır veya bakırdan eşya	4,9	Bakır veya bakırdan eşya	27,1	Bakır veya bakırdan eşya	29,5	Organik kimyasallar	65,9	Organik kimyasallar	67,4
Uçaklar ve uzay araçları	4,5	Demir ve çelik	23,1	Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	28,3	Bakır veya bakırdan eşya	49,8	İnci, değerli ve yarı değerli taşlar	61,9
Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	4,5	Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	22,1	Demir ve çelik	27,8	Uçaklar ve uzay araçları	42,6	Bakır veya bakırdan eşya	47,6

Kaynak: Trademap, <https://www.trademapp.org/> (03.02.2019)

Tablo 2.4'den de görüleceği gibi, Çin'in dış ticaret kompozisyonu, genel olarak başta ABD olmak üzere, gelişmiş ülkelere ileri teknoloji içeren ürünler ile ara mallar, gelişmekte olan, Türkiye gibi ülkelere ise işlenmemiş madensel mallar ve petrol gibi mineral yakıtlar ithal etmektedir.

Çin sınırlı iç kaynakları nedeniyle üretimde gereksinim duyduğu enerji kaynaklarını dış dünyadan temin etmek zorundadır. Çin'in dış enerji kaynaklarına bağımlılığı günümüzde yüzde 15'ler düzeyindeyken, 2030 yılına kadar yüzde 23'e

çıkacağı tahmin edilmektedir. Bu nedenle, Çin'in ithalatı içinde enerji ithalatı payının artacağı söylenebilir (Öğütçü, 2017: 173).

2.1.4.1. Çin'in Enerji İthalatı

Çin dünyanın en büyük toplam enerji tüketicisi konumundadır. Son 15 yılda dünya enerji tüketimindeki artışın yarısı Çin kaynaklıydı. Çin enerji alanında iç rezervlerini kullanmak için büyük bir çaba harcamakla birlikte, dünya enerji kaynaklarına, ülkede artan sanayi üretimiyle paralel olarak daha çok bağımlı hale gelmektedir. Özellikle Çin ekonomisindeki petrol talebine ve dolayısıyla ithalatına yönelik büyük artış, Çin'de ulusal petrol şirketlerinin dünya çapında büyümesinde temel neden olmuştur. Çin 1993 yılından sonra enerji alanında net ithalatçı konumuna gelmiştir, günümüzde ABD'den sonra dünyanın en büyük ithalatçısıdır (L1, 2017: 191). 2010'lu yıllarda Çin'in toplam petrol tüketiminin yaklaşık yüzde 40'ı ithalat yoluyla karşılanmaktaydı. Bu ithalatın ülke ekonomisine olan yıllık maliyeti ise 140 milyar doları bulmaktaydı (Shambaugh, 2016: 181). 2019 yılında Çin'in ham petrol ithalatı bir önceki yıla göre, yüzde 9,5 artarak rekor kırmıştır. Çin'in petrol ithalatı 506 milyon onu bulmaktadır. Bu, günde 10,12 milyon varil petrolün ithal edildiği anlamına gelmektedir (Dünya Enerji, 2019).⁴

Çin'in petrol tüketimindeki artış 2002 yılından bu yana, yıllık yaklaşık yüzde 8'di. 2011 yılında ülkenin ham petrol ithalatına bağımlılığı yüzde 55,2'ye ulaşarak ilk kez ABD'ninkini geçmiştir (L1, 2017: 196). Çünkü aynı yıl ABD'nin ham petrol ithalatına bağımlılığı yüzde 53,5'ti. Uluslararası enerji kurumu 2030'a kadar Çin'in petrol ithalatının günlük 12,5 milyon varile çıkacağını tahmin etmektedir (Shambaugh, 2016: 181).

Çin, dünya petrol piyasasındaki dalgalanmalardan ve arz kısıntılarından korunmak için 2001 yılından başlayarak stratejik bir petrol rezervi oluşturmaya başladı. İlk ulusal petrol rezerv merkezi 2007 yılında Zhejiang Eyaleti'nde tamamlandı. Daha sonraki

---

⁴ Çin sadece ham petrol ithalatçısı değil, aynı zamanda üreticisidir de. Çin, günlük 3,8 milyon varil petrol üretimiyle Rusya, Suudi Arabistan, ABD ve İran'dan sonra dünyanın beşinci büyük petrol üreticisi konumundadır (Dünya Enerji, 2019).

yıllarda petrol rezerv üstlerinin yapımına devam edildi ve günümüzde bu petrol rezerv üstlerinde yüz günlük petrol rezervi bulunmaktadır (Shambaugh, 2016: 181).

Çin'in petrol ithalatında en büyük payı yüzde 47'yle Orta Doğu'daki petrol ihraç eden ülkeler almaktadır. Çin'in en büyük petrol tedarikçisi Suudi Arabistan'dır, bu ülkeyi İran, Umman, Irak ve Kuveyt izlemektedir. Çin'in Orta Doğu'dan sonra ikinci petrol tedarikçisi, Rusya ile Kuzey Afrika ve Alt Sahra bölgeleridir. Çin'in Afrika'daki en önemli petrol tedarikçisi ülke Angola'dır. Çin'in Angola ile arasındaki petrol ticareti faizsiz kalkınma kredileri temeli üzerinde hızla büyümüştür (Ahrari, 2017: 95). Buna karşılık dünyanın en büyük petrol ihracatçılarından olan Nijerya'dan 2010'da 1,29 milyon ton civarında görece olarak daha az petrol ithal etmektedir. Bu nedenle Çinli petrol şirketleri, Nijerya petrol ve doğal gaz alanlarında bir tür yeni sömürgecilik uygulaması sayılabilecek mülkiyet ortaklıkları kazanmak için büyük çaba içerisindeyler. Çin dünyadan petrol elde etmek için bazen yaratıcı formüller de hayata geçirmiştir. Brezilya'nın büyük petrol şirketi Petrobras'a, 10 yıl boyunca vereceği günlük 200 bin varil ham petrol karşılığında, Çin Kalkınma Bankası'ndan 10 milyar dolarlık kredi sağlanması uygulaması buna bir örnek olarak verilebilir.

Çin'in ithal ettiği petrolün çoğu deniz yoluyla gelmektedir. Bunun yüzde 80'i Malezya ve Singapur arasındaki Malakka Boğazı'nın stratejik denetim noktasından geçmektedir (Marshall 2018: 73). Çin'in bir önceki devlet başkanı Hu Jintao'nun, "Çin'in Malakka İkilemi" olarak tanımladığı bu bağımlılık nedeniyle Çin, Orta Asya ve Kafkas Dağları'nı aşan bir petrol hatları ağına bağlanmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, 2006 yılında açılan ve yıllık 10 milyon tondan daha fazla petrolü Çin'e taşıyan, 2228 kilometrelik yeni Çin-Kazak boru hattı açılmıştır. Bu boru hattıyla Çin'i Kazakistan üzerinden Hazar denizi ve Karadeniz'i çevreleyen Azerbaycan ve Romanya gibi ülkelerin petrol kaynaklarına bağlanma imkanı da ortaya çıkacaktır. Çin, Kazakistan'daki petrol rezervlerinden büyük ölçüde yararlanmaktadır, neredeyse Kazakistan'ın petrol ihracatının yarısı Çin'e yapılmaktadır ve ilginçtir Çin Kazakistan petrolünün yaklaşık 7 milyar varillik öz sermaye hissesini elinde tutmaktadır. Aynı zamanda Çin, sıvılaştırılmış doğal gaz taşımak amacıyla Kazakistan'a yönelik bir demiryolu hattı kurmuştur. Bir diğer karasal boru hattı, Çin Kuzeydoğusu'nda yer alan Daqing'den, Rusya'nın Doğusu'nda yer alan Skovorodino'ya bağlayan boru hattıdır.

Çin'e günde 300 bin varil petrol taşıyacak olan bu boru hattı 2011 yılında açılmıştır. Çin'le Rusya arasında 2009 yılında yapılan 25 milyar dolarlık bir anlaşmayla, Rusya'dan Çin'e bu petrolün taşınması garanti altına alınmıştır (Shambaugh, 2016: 183).

Çin'de petrol üretimi ve ticareti ile ilgili dört şirket bulunmaktadır. Bunlar, China National Petroleum Corporation (CNPC), China National Offshore Oil Corporation (CNOOC), China Petrochemical Corporation (Sinopec) ve China Chemical Corporation (Sinochem)'dir ve bunların hepsi devlete ait KİT'lerdir. Çin'in bu ulusal petrol şirketleri 2009 yılından başlayarak dünyanın diğer petrol çıkan bölgelerinde önemli satın almalarda bulunmuşlardır. 2010 yılında dünyadaki petrol sektöründe toplam satın almaların yüzde 20'sini bu şirketler gerçekleştirmiştir. Ancak Çin, kendi ulusal petrol şirketlerinin ülke dışındaki petrol üretimlerinin tamamını ülkeye getirmeyip, yaklaşık yüzde 40'ını spot piyasada satmaktadır. Bunun en büyük nedeni, Çin'in ithal edebileceği petrol miktarı için lojistik limitlerin varlığıdır. Çünkü Çin'deki depolama tankları ithal edilen ve kendi şirketlerince yurtdışında elde edilen petrolü rezerv olarak tutma imkanına sahip değildir. Çin ulusal şirketlerinin petrolü dış piyasalarda satmasının bir başka teknik nedeni de bu elde edilen ham petrolün kalın ve sülfür oranı yüksek olması ve Çin'deki rafine etme tekniklerine uygun olmamasıdır (Shambaugh, 2016: 190).

2.1.4.2. Çin'in Madencilik Alanında Dış Ticareti

Çin'in ithalatında petrol dışında ağırlığı olan diğer doğal kaynaklar ise madenlerdir. Çin bakır, altın, alüminyum, çinko, demir filizi, manganez filizi, krom filizi ve kömür gibi çok çeşitli maden ve metaller dış ticaretinde ağırlıklı bir yere sahiptir.

Çin, 2000'li yıllarında ortalarından itibaren demir filizi, alüminyum, bakır, nikel, çinko gibi çeşitli madenlerde stoklama yapmak için, bu mallarda aşırı ithalat gerçekleştirmiştir. Bu gelişmenin doğal sonucu, dünya maden fiyatlarında aşırı artışların ortaya çıkmasıdır. Çünkü Çin, çok sayıda madende dışa bağımlı büyük bir ithalatçı konumundadır. Nitekim Çin küresel bakır talebinin yüzde 40'ını oluşturmaktadır. Çin'in

bu bakır talebindeki yükseklik, 2010'larda dünya bakır fiyatlarını ton başına 9 bin dolara çıkarmıştır. Çin'de özellikle ithal edilen madenlerin stratejik amaçlı stoklamaları yöneten Devlet Rezerv Bürosu, ithal edilen rafine bakırın 4 milyon tona yakınına stoklamıştır ve dünyada bu düzeyde bakır stoklayan başka bir ülke bulunmamaktadır (Shambaugh, 2016: 191). Çin'in altın ithalatında da hızlı ve büyük artışlar görülmektedir. 2011 yılında yaptığı toplam 220 metrik ton ithalatla dünyanın en büyük altın ithalatçısı haline gelmiştir. Krom filizi ithalatında da 2000'li yıllarda büyük bir patlama yaşanmıştır. Bu açıdan 2000'lerin ilk on yılında krom filizi ithalatı yaklaşık yüzde 500 artmıştır. İthal edilen krom filizindeki bu artış, Çin'in paslanmaz çelik ve diğer mamul madenlerin üretiminin artışına önemli bir katkı yapmıştır. Aynı şekilde Çin'in demir filizi ithalatı da 2000'lerin ilk on yılında 2,5 kat kadar artmıştır. 2010 yılında Çin'in ithal ettiği demir filizi tutarı 630 milyon tonu bulmuştu, buysa tüm dünya ihracatının yüzde 70'ine ulaşmaktaydı.

Bütün bunlara karşılık, Çin, 17 nadir toprak elementinde dünya üretiminin yüzde 95'ine sahiptir. Teknolojik metal de denilen bu nadir toprak elementlerinden örneğin seryum, katalizör ve petrol rafinelerinde kullanılırken, neodimyum bilgisayar belleklerindeki miknatıslarda, itriyum ise lazer teknolojisinde kullanılmaktadır. (Deutsche Welles, 2019). Bu elementler ayrıca, otomobil katalitik konvertörleri, hibrit motorları, cep telefonları, füze güdümlenme sistemleri gibi yüksek teknoloji içeren çok çeşitli alanlarda kullanılmaktadır. Ancak ilginç olan, Çin'in ülke içinde üretilen bu nadir toprak elementlerinin ihracatına kısıtlama getirmiş olmasıdır. Bu ihracat kısıtlamalarına karşı Avrupa Birliği ve ABD, Dünya Ticaret Örgütü'ne başvurarak Çin'in bu elementlerde kotalar uygulayarak ihracatına kısıtlama getirmesinin Dünya Ticaret Örgütü'nün serbest ticaret kurallarını ihlal eden ayrımcı bir uygulama olduğu iddiasında bulunmuşlardır. 2011 yılının Temmuz ayında DTÖ, Çin'in aleyhine karar vererek bu iddiayı kabul etmiştir. Çin bu karar üzerine, uyguladığı ihraç kotalarının uygun ve adil olduğunu savunarak, bu nadir toprak elementlerinin ihracatını bilinçli olarak kısıtladığını ve uluslararası piyasayı manipüle etmediğini belirterek DTÖ'nün aldığı kararı temyize götürdü. Ancak Ocak 2012'de Çin, DTÖ Temyiz Organı önünde bu davayı kaybetmiş ve nadir toprak elementleri ihracatında uyguladığı kotaları düşürmüştür.

2.1.5. Çin'in Ülkeler Açısından Dış Ticareti

Çin'in dünya ülkelerine yaptığı ihracat tutarı, yıllar içinde büyük bir ivme kazanarak 2018'de 2,4 trilyon dolara ulaşmıştır. Ancak Çin'in yaptığı bu ihracat içinde bazı ülkeler öne çıkmaktadır. Tablo 2.5'den de görülebileceği gibi, Çin'in ihracat yaptığı ülkeler arasında ABD sadece 2007 ve 2009 yılları dışında her yıl birinci sırada yer almıştır. Bu iki yıldan 2007 yılında, 247,1 milyar dolarla, 2009'da ise 237,5 milyar dolarla AB birinci sırada yer almıştır. Çin'in ABD'ye ihracatı yıllar içinde çok büyük bir ivme göstererek 2001 yılında 54,3 milyar dolardan 2018 yılında 479,7 milyar dolara yükselerek yaklaşık 9 kat artmıştır. Çin'in ABD'ye ihracatı 2001 yılından sonra 2007 yılına kadar artmasını sürdürmüş ve 233,1 milyar dolara ulaşmıştır. Ancak küresel krizin ABD'deki toplam talep düzeyini düşürmesinin bir sonucu olarak, Çin'in ABD'ye ihracatı 2009 yılında 221,2 milyar dolara inmiştir. Sonraki yıllarda Çin'in ABD'ye ihracatı tekrar artmaya başlayarak, 2018 yılına gelindiğinde 479,7 milyar dolara ulaşmıştır.

Tablo 2.5: Seçilmiş Yıllarda Çin'in İhracat Yaptığı Ülkeler (Milyar Dolar)

2001		2007		2009		2013		2018	
ABD	54,3	ABD	233,1	ABD	221,2	ABD	369,1	ABD	479,7
Japonya	44,9	Japonya	102,1	Japonya	97,9	Japonya	150,1	Japonya	147,2
Güney Kore	12,5	Güney Kore	56,4	Güney Kore	53,7	Güney Kore	91,2	Güney Kore	109,1
Almanya	9,7	Almanya	48,7	Almanya	49,9	Almanya	67,3	Vietnam	84,1
Hollanda	7,2	Hollanda	41,4	Hollanda	36,8	Hollanda	60,3	Almanya	77,9
Birleşik Krallık	6,8	Birleşik Krallık	31,6	Birleşik Krallık	31,3	Birleşik Krallık	50,9	Hindistan	76,9
Singapur	5,8	Singapur	29,9	Singapur	30,1	Rusya	49,6	Hollanda	73,1
İtalya	4,1	Rusya	28,5	Hindistan	29,7	Vietnam	48,6	Birleşik Krallık	56,9
Fransa	3,7	Hindistan	24,1	Fransa	21,6	Hindistan	48,4	Singapur	49,8
Avustralya	3,5	İtalya	21,1	Avustralya	20,6	Malezya	45,9	Rusya	48,0

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm (10.03.2019)

Çin'in dış dünyadan yaptığı ithalat ise yıllar içinde artarak 2018 yılında 2,1 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Tablodan 2.6'dan da görülebileceği gibi, aynı ihracatta olduğu gibi Çin'in ithalatının da belli ülkelerde yoğunlaştığı söylenebilir. Çin'in en çok ithalat yaptığı ülkeler Güney Kore, Japonya, ABD, AB ülkeleri, Avustralya, Brezilya ve Vietnam'dır. Çin'in ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında 2001 yılında Japonya 42,8 milyar dolarla ilk sırada yer almıştır. 2007 ve 2009 yıllarında da Japonya ilk sıradaki

yerini korumuştur. Ancak 2013 yılında Japonya üçüncü sıraya gerilerken, AB ülkeleri 219,9 milyar dolarla ilk sıraya yükselmiştir. 2018 yılına gelindiğinde ise 273,7 milyar dolarla AB ülkeleri Çin'in ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında ilk sırada yer almıştır. İkinci sıra 204,5 milyar dolarla Güney Kore, üçüncü sırada 180,4 milyar dolarla Japonya, dördüncü sırada ise 156 milyar dolarla ABD yer almıştır.

Tablo 2.6: Seçilmiş Yıllarda Çin'in İthalat Yaptığı Ülkeler (Milyar Dolar)

2001		2007		2009		2013		2018	
Japonya	42,8	Japonya	133,9	Japonya	130,9	Güney Kore	183,1	Güney Kore	204,6
ABD	26,2	Güney Kore	103,7	Güney Kore	102,5	Japonya	162,2	Japonya	180,4
Güney Kore	23,4	ABD	69,5	ABD	77,7	ABD	153,4	ABD	156
Almanya	13,8	Almanya	45,4	Almanya	55,8	Avustralya	98,9	Almanya	106,3
Rusya	7,9	Malezya	28,7	Avustralya	39,4	Almanya	94,2	Avustralya	105,1
Malezya	6,2	Avustralya	25,8	Malezya	32,3	Malezya	60,2	Brezilya	77,1
Avustralya	5,4	Filipinler	23,1	Brezilya	28,2	İsviçre	56,2	Vietnam	64,1
Singapur	5,1	Tayland	22,7	Tayland	24,9	Brezilya	54,3	Malezya	63,3
Tayland	4,7	Rusya	19,7	Suudi Arabistan	23,6	Suudi Arabistan	53,4	Rusya	58,9
Fransa	4,1	Brezilya	18,3	Rusya	21,3	Güney Afrika	48,4	Suudi Arabistan	45,9

Kaynak: Trademap, https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm (10.03.2019)

Burada Vietnam için ayrı bir parantez açmak gerekebilir. Vietnam'ın hızlı ekonomik gelişmesinin bir göstergesi olarak 2018 yılına gelindiğinde, Çin'in en önemli ticari partnerlerinden biri olduğu görülmektedir. Çin'in Vietnam'a ihracatı 2001 yılında sadece 1,8 milyar dolarlık tutarla 20. sırada, 2009 yılında 16,3 milyar dolarla 16. sıradayken, büyük bir sıçrama göstererek 2018 yılında 84,1 milyar dolarla 4. sıraya yükselmiştir. Benzer durum, Çin'in Vietnam'dan ithalatında da gözlemlenmektedir. Çin'in Vietnam'dan ithalatı 2001 yılında sadece 1 milyar dolardı. Bu tutar Vietnam'ı Çin'in ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında 29. sırada tutmaktaydı, 2013 yılına gelindiğinde ise Vietnam'ın 16,2 milyar dolarla listede 26. yer aldığı görülmektedir. Ancak bu yıldan sonra ani bir sıçramayla Çin'in Vietnam'dan yaptığı ithalat 64,1 milyar dolara yükselmiş ve bu ülkenin listedeki yeri 7. sıraya çıkmıştır.

Çin izlediği dış ticaret stratejisinin yanı sıra, dünya ekonomisinde hegemonik güç olma amacına yönelik olarak, dünyadaki en az gelişmiş ülkelere yaptığı ithalata tek taraflı ayrıcalıklar vermektedir. Bu çerçevede, Çin'in en az gelişmiş 33 ülkeye, ithalata

uyguladığı gümrük tarifelerinin yüzde 97'sinde gümrük vergisi muafiyeti sağlamıştır (Avrupa Parlamentosu Dış Politikası Politika Direktörlüğü, 2017: 74).

2.1.5.1. Çin'in AB ile Dış Ticareti

Çin'in piyasa reformlarına başladıktan sonra Avrupa Birliğiyle yaptığı dış ticaret 1979-1996 döneminde hızlı bir artış göstermiştir. Çin'in AB'ye ihracatı 1979 yılında 1.847 milyar dolarken, 1996 yılında 34,608 milyar dolara ulaşmıştır. Bu yükseliş trendi sonucunda, Çin'in ihracatı aynı dönemde 20 kata yakın artmıştır. Buna karşılık, Çin'in AB'den ithalatı ise 1979 yılında 2,882 milyar dolarken, 1996 yılında 19,407 milyar dolara yükselmiştir. Buysa Çin'in ithalatının 1979-1996 döneminde 7 kat arttığını göstermektedir. Çin'in ihracatının daha hızlı artmasının bir sonucu olarak, 1988 yılından başlayarak Çin bu ikili ticarete dış fazla veren konumuna gelmiştir ve 1996 yılında AB ile dış ticaretinde 16,201 milyar dolar fazla vermiştir (Eurostat, 2019).

2000 yılı sonrası dönemde Çin'in ihracatındaki çok hızlı artışlar ve bunun sonucunda iki taraf arasında Çin lehine ortaya çıkan yüksek dış fazla, AB'nin, iki taraf arasında dengeli bir ticari ortaklık sağlanamaması nedeniyle itirazlarına yol açmıştır. Çin'in 2001 yılındaki DTÖ üyeliğine AB destek vermiştir. AB'nin bu desteğinin nedeni, Çin pazarına erişimde daha iyi koşullar elde etme beklentisiydi. Ancak 2000'li yıllardaki gelişmeler AB'nin beklentilerinin tersi yönünde çıkmıştır. Ancak bu desteğe rağmen AB'nin en önemli çekincesi, Çin'in DTÖ üyeliğine kabul edilmesi sonrasında, Çin'e karşı korumacı önlemler uygulamasının daha zor olacağıdır. DTÖ üyelik anlaşmasının 15. maddesi, Çin'in üyeliğinden başlayarak 15 yıl boyunca Çin'e piyasa ekonomisi statüsünün tanınmaması, diğer üye ülkelere de Çin'den gelen ürünlerden ilave gümrük vergileri alınması, dumping uygulanması ve cezai gümrük vergisi alma hakkı vermekteydi. 2016 yılında sona ermesi gereken bu süreyle ilgili olarak AB Parlamentosu 546 evet, 27 hayır ve 77 çekimser oyla kabul ettiği bir kararla, Çin'in piyasa ekonomisi olarak kabul edilebilmesi için konulan koşulları gerçekleştirene kadar, Çin'in piyasa ekonomisi statüsünün AB tarafından kabul edilmeyeceği belirtilmiştir. Avrupa Parlamentosu, bu kararın arkasında, Çin'in AB'nin 73 anti dumping önleminin 56'sını ihlal ettiğinin yattığını belirtmiştir (Akçadağ, 2016: 46-47). Çin, tarife engellerinin kaldırılması gibi çok sınırlı alanda ilerlemeler gerçekleştirmiştir. Çin'in uyguladığı tarifeler de AB'ye göre daha yüksektir. Bu nedenlerle, 2000'li yıllarda Çin,

iki taraf arasındaki ticarete sürekli dış fazla vermiştir. Bu gelişmede Çin'in sadece DTÖ'ye üyeliğinin değil, aynı zamanda 2004 yılında Çok Elyafıllar Anlaşması çerçevesinde hazır giyim ticaretine uygulanan kotaların kaldırılmasının da büyük etkisi olmuştur. Bunun bir sonucu olarak, Çin'in 2005 yılında AB'ye hazır giyim ihracatı yüzde 18'den yüzde 29'a yükselmiştir (Baltalı, 2016: 192).

Tablo 2.7: Çin-AB Ticaret Hacmi: 2001-2018 (Milyar Dolar)

Yıllar	Çin'in AB'ye İhracatı	Çin'in AB'den İthalatı	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi
2001	44,7	36,4	81,1	8,3
2002	53,1	39,8	92,9	13,3
2003	79,2	54,9	134,1	24,3
2004	108,9	70,5	179,4	38,4
2005	146,1	74,1	220,2	72,0
2006	190,8	90,6	281,4	100,2
2007	247,1	111,0	358,1	136,1
2008	295,1	132,7	427,8	162,4
2009	237,5	127,8	455,3	109,7
2010	312,7	168,4	481,1	144,3
2011	357,8	211,2	569,0	146,6
2012	335,5	212,1	547,6	123,4
2013	339,2	219,9	559,1	119,3
2014	371,1	244,1	615,2	127,0
2015	356,1	208,8	564,9	147,3
2016	339,2	208,1	547,3	131,1
2017	372,3	244,8	617,1	127,5
2018	410,7	273,7	684,4	137,0

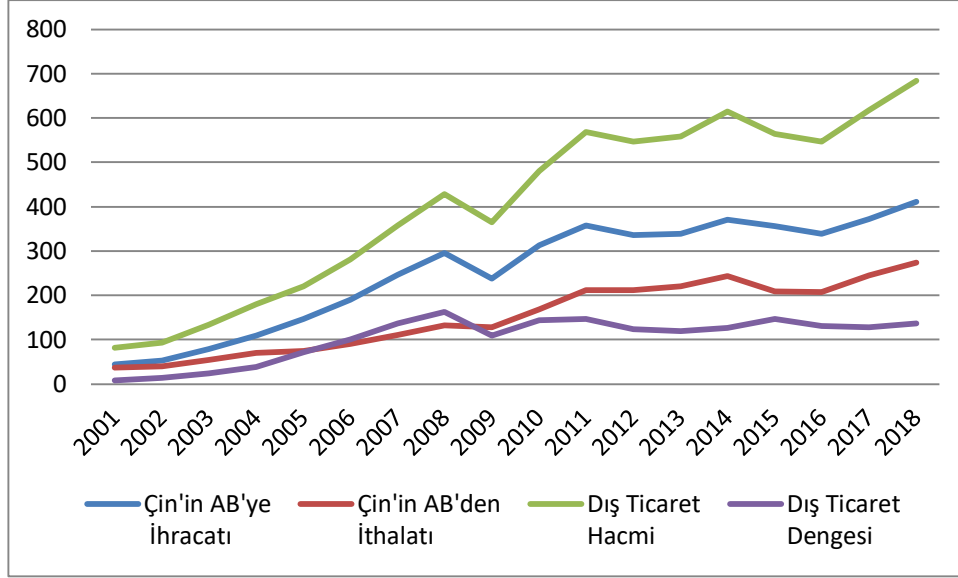
Kaynak: TradeMap, <https://www.trademap.org/>, (10.07.2019).

Tablo 2.7'den de görüleceği gibi, Çin'in 2001 yılında AB'ye ihracatı yaklaşık 45 milyar dolarken, ithalatı 36 milyar dolar olmuştur. Yıllar içinde Çin'in ihracatındaki artışlar, ithalatındaki artışların çok üzerinde seyretmiştir. 2018 yılına gelindiğinde, Çin AB'ye ihracatı 2001 yılına göre 9 kat artarak, 410 milyar dolara, ithalatı ise 2001 yılına göre yaklaşık 7 kat artarak 273 milyar dolara çıkmıştır. 2001-2018 döneminde iki taraf arasında sürekli artan dış ticaret hacmi sadece küresel krizin talebi azaltmasının bir sonucu olarak, 2009 yılında bir önceki yıla göre düşmüştür.

İki taraf arasındaki 2001-2018 dönemindeki dış dengeye bakıldığında, Tablo 2.7 ve Grafik 2.3'ten de görülebileceği gibi, Çin'in 2001 yılında verdiği dış ticaret fazlası sadece 8,3 milyar dolarken, küresel kriz öncesindeki 2008 yılında rekor bir düzeye ulaşarak 162,4 milyar dolar olmuştur. Ertesi yıl 110 milyar dolara düşen bu dış fazla,

sonraki yıllarda tekrar artmaya başlayarak, 2018 yılında 137 milyar dolar düzeyine çıkmıştır.

Grafik 2.3: Çin ile AB'nin Dış Ticareti ve Dış Denge

Kaynak: Trademap, <https://www.trademap.org/>, (10.07.2019)

Çin'le AB arasındaki dış ticaretin gelişmesinde AB kökenli şirketlerin son derece önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Çin'de doğrudan yatırım yapan AB şirketlerinin 2010'lara gelindiğinde sayısı yaklaşık olarak 30 binlere ulaşmıştır (Aras, 2018: 106).

Çin'in ticari partnerleri arasında AB 2003 ile 2006 yılları arasında ABD'den sonra yer almaktayken, 2007 yılına gelindiğinde Çin'in en fazla ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında yüzde 20,1 payla AB ilk sıraya yükselmiştir. AB'nin bu payının, 2003 yılında yüzde 16,5 olduğu dikkate alındığında, Çin'in ihracatında AB'nin payının hızla arttığı söylenebilir (Aras, 2018: 107).

Çin'in AB içinde en çok ihracat yaptığı ülke Almanya olmuştur. Tablo 2.8'den de görüleceği gibi, 2001 yılında Çin'in Almanya'ya ihracatı 9,7 milyar dolardan, hızlı bir artışla 2018 yılına gelindiğinde 77,9 milyar dolara çıkmıştır. 2001 yılında Çin'in en çok ihracat yaptığı AB ülkeleri sıralamasında 2001 yılında ikinci sırada yer alan Hollanda sadece 2015 yılında 59,4 milyar dolarla üçüncü sıraya inmiş, onun yerine Birleşik Krallık 59,5 milyar dolar ile ikinci sıraya geçmiştir. 2018 yılında ise Hollanda 73,1

milyar dolarla Çin'in AB'ye en fazla ihracat yaptığı ülkeler içinde yeniden ikinci sırada yer almıştır.

Tablo 2.8: Çin'in En Fazla İhracat Yaptığı AB Ülkeleri: 2001 ve 2018 (Milyar Dolar)

AB ülkeleri	2001	2018
Almanya	9,7	77,9
Hollanda	7,2	73,1
Birleşik Krallık	6,7	56,9
İtalya	3,9	33,2
Fransa	3,7	31,2

Kaynak: TradeMap, <https://www.trademap.org/> (10.07.2019).

Çin'in en çok ithalat yaptığı AB ülkeleri açısından bakıldığında ise, Almanya yine birinci sırada yer almaktadır. Tablo 2.9'dan da görüleceği gibi, Almanya 2001 yılında Çin'e 13,7 milyar dolarlık ithalat yaparken, 2018 yılında bu rakam 106,2 milyar dolara ulaşmıştır. Çin'in ithalat yaptığı AB ülkeleri sıralamasında ikinci sırada 32,3 milyar dolarla Fransa, 2001 yılında dördüncü sırada yer alan Birleşik Krallık ise, 2018'de 23,8 milyar dolarla üçüncü sırada yer almıştır.

Tablo 2.9: Çin'in En Fazla İthalat Yaptığı AB Ülkeleri: 2001 ve 2018 (Milyar Dolar)

AB ülkeleri	2001	2018
Almanya	13,7	106,2
Fransa	4,1	32,3
İtalya	3,7	21,1
Birleşik Krallık	3,5	23,8
Hollanda	1,4	12,3

Kaynak: TradeMap, <https://www.trademap.org/> (10.07.2019)

Çin'in AB ile yaptığı ticarete mal grupları açısından bakıldığında, 2001 yılında Çin'in AB'ye ihracatında ilk sırada makine ve mekanik aletler mal grubu 9,1 milyar dolarla ilk sırada yer almaktadır. Aynı mal grubu 2018 yılında ikinci sıradadır ve ihracat tutarı 84,4 milyar dolardır. Çin'in AB'ye ihracatında ikinci sırada ise elektrikli makine ve ekipmanları mal grubu yer almaktadır. 2001 yılında elektrikli makine ve ekipmanları mal grubu 7,1 milyar dolar iken 2018 yılında 94,9 milyar dolarla listede ilk sıraya çıkmıştır. Tablo 2.10'dan da görüleceği gibi önceki yıllarda üçüncü sırada giyim eşyası mal grubu yer alırken, 2018 yılında bu sıraya mobilya mal grubu girmiştir. Önceki yıllarda üçüncü sırada yer alan giyim eşyası mal grubu 2018 yılında 17,5 milyar dolarla dördüncü sıradadır.

Tablo 2.10: Seçilmiş Yıllarda Çin'in Mal Grupları Açısından AB'ye İhracatı (Milyar Dolar)

Ürün	2001	Ürün	2007	Ürün	2009	Ürün	2013	Ürün	2018
Makine ve mekanik aletler	9,1	Makine ve mekanik aletler	58,9	Makine ve mekanik aletler	55	Makine ve mekanik aletler	73,6	Elektrikli makine ve ekipmanları	94,9
Elektrikli makine ve ekipmanları	7,1	Elektrikli makine ve ekipmanları	57,4	Elektrikli makine ve ekipmanları	54	Elektrikli makine ve ekipmanları	69,9	Makine ve mekanik aletler	84,4
Giyim Eşyası	2,3	Giyim Eşyası	11,9	Giyim Eşyası	14	Örme Giyim Eşyası	19,6	Mobilya	20,8
Oyuncak	1,7	Mobilya	9,2	Örme Giyim Eşyası	13	Mobilya	18,4	Giyim Eşyası	17,5
Örme Giyim Eşyası	1,7	Örme Giyim Eşyası	8,2	Mobilya	10	Giyim Eşyası	18,1	Örme Giyim Eşyası	16,4
Deri Ürünleri	1,6	Demir ve Çelik	8,0	Gemi ve Yüzer Yapılar	7,9	Ayakkabı	10,5	Oyuncak	13,7
Ayakkabı	1,5	Demir veya Çelikten Eşya	7,9	Oyuncak	7,1	Tıbbi Cihazlar	10,0	Tıbbi Cihazlar	13,4
Organik Kimyasallar	1,4	Tıbbi Cihazlar	6,3	Tıbbi Cihazlar	6,2	Organik Kimyasallar	8,9	Organik Kimyasallar	12,7
Mobilya	1,3	Oyuncak	6,1	Organik Kimyasallar	5,5	Plastik ve Mamulleri	8,7	Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	11,3
Tıbbi Cihazlar	1,2	Organik Kimyasallar	4,9	Ayakkabı	5,4	Oyuncak	7,9	Plastik ve Mamulleri	10,3

Kaynak: TradeMap, <https://www.trademapp.org/>, (15.07.2019).

Çin'in AB ülkelerinden yaptığı ithalata mal grupları açısından bakıldığında, ileri teknoloji içerikli ürünlerin ağırlıklı olduğu görülmektedir. Tablo 2.11'den de izlenebileceği gibi, 2001 ile 2018 yılları arasında ilk sırada yer alan mal grubu makine ve mekanik aletlerdir. 2001 yılında Çin'in AB ülkelerinden bu mal grubunda gerçekleştirdiği ithalat tutarı 10,7 milyar dolarken, 2018 yılında 49,7 milyar dolara ulaşmıştır. Çin'in AB ülkelerinden yaptığı mal grupları açısından ithalatta 2001-2018 döneminde ikinci ve üçüncü sırada tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar mal

grubu ile elektrikli makineler mal grubu yer almıştır. Yine bu dönemde Çin'in ithalatından dördüncü sırada ise her yıl tıbbi cihazlar mal grubu bulunmaktadır.

Tablo 2.11: Seçilmiş Yıllarda Çin'in Mal Grupları Açısından AB'ye İthalatı (Milyar Dolar)

Ürün	2001	Ürün	2007	Ürün	2009	Ürün	2013	Ürün	2018
Makine ve mekanik aletler	10,7	Makine ve mekanik aletler	30,7	Makine ve mekanik aletler	26	Makine ve mekanik aletler	46,8	Makine ve mekanik aletler	49,7
Elektrikli makine ve ekipmanları	9,3	Elektrikli makine ve ekipmanları	18,6	Elektrikli makine ve ekipmanları	20	Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	39,3	Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	43,4
Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	2,1	Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	9,4	Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	12	Elektrikli makine ve ekipmanları	25,8	Elektrikli makine ve ekipmanları	32,9
Tıbbi cihazlar	1,9	Tıbbi cihazlar	5,8	Tıbbi cihazlar	7,9	Tıbbi cihazlar	14,8	Tıbbi cihazlar	20,2
Plastikler ve mamulleri	1,1	Uçaklar, uzay araçları ve parçaları	4,9	Plastikler ve mamulleri	5,4	Eczacılıkla ilgili ürünler	9,7	Eczacılıkla ilgili ürünler	18,3
Organik kimyasallar	0,99	Plastikler ve mamulleri	4,7	Bakır ve bakırdan eşya	4,9	Uçaklar, uzay araçları ve parçaları	8,5	Uçaklar, uzay araçları ve parçaları	13,1
Demir ve çelik	0,76	Organik kimyasallar	3,2	Uçaklar, uzay araçları ve parçaları	4,6	Plastikler ve mamulleri	7,8	Plastikler ve mamulleri	8,1
Uçaklar, uzay araçları ve parçaları	0,66	Bakır ve bakırdan eşya	3,2	Eczacılıkla ilgili ürünler	3,8	Bakır ve bakırdan eşya	7,3	Mineral yakıtlar	6,9
Çeşitli kimyasal ürünler	0,61	Demir veya çelikten eşya	28	Organik kimyasallar	3,7	Organik kimyasallar	5,1	Organik kimyasallar	6,8
Eczacılıkla ilgili ürünler	601	Demir ve çelik	2,7	Demir veya çelikten eşya	3,1	Demir veya çelikten eşya	3,5	Bakır ve bakırdan eşya	5,0

Kaynak: TradeMap, <https://www.trademap.org/>, (17.07.2019).

2.1.5.2. Çin'in ABD ile Dış Ticareti

ABD Çin'in dünya ekonomisinde önemli ticari partnerlerinin başında gelmektedir. Çin'in ABD'nin dış ticareti içindeki payı zaman içinde hızla artmıştır.

ABD'nin toplam dış ticareti içinde Çin'in payı 1992 yılında yüzde 3,5 iken, 2001 yılında yüzde 6,7'ye, 2010'lu yıllarda ise yaklaşık yüzde 15'lere ulaşmıştır (Jacques, 2016: 610). Tablo 2.12 ve grafik 2.4'den de görülebileceği gibi, 2018 yılında 479,7 milyar dolarla ABD, Çin'in en fazla ihracat yaptığı ülke olmuştur. Çin'in ABD'ye ihracatı 2001 yılında 54,3 milyar dolarken hızlı bir yükselişle 2007 yılında 233,1 milyar dolara yükselmiştir. Ancak küresel krizin olumsuz etkisiyle 2009 yılında 221,2 milyar dolara düşmüştür. Sonraki yıllarda tekrar yükselme eğilimine girerek 2018 yılında 479,7 milyar dolara ulaşmıştır.

Tablo 2.12: Çin-ABD Ticaret Hacmi 2001-2018 (Milyar Dolar)

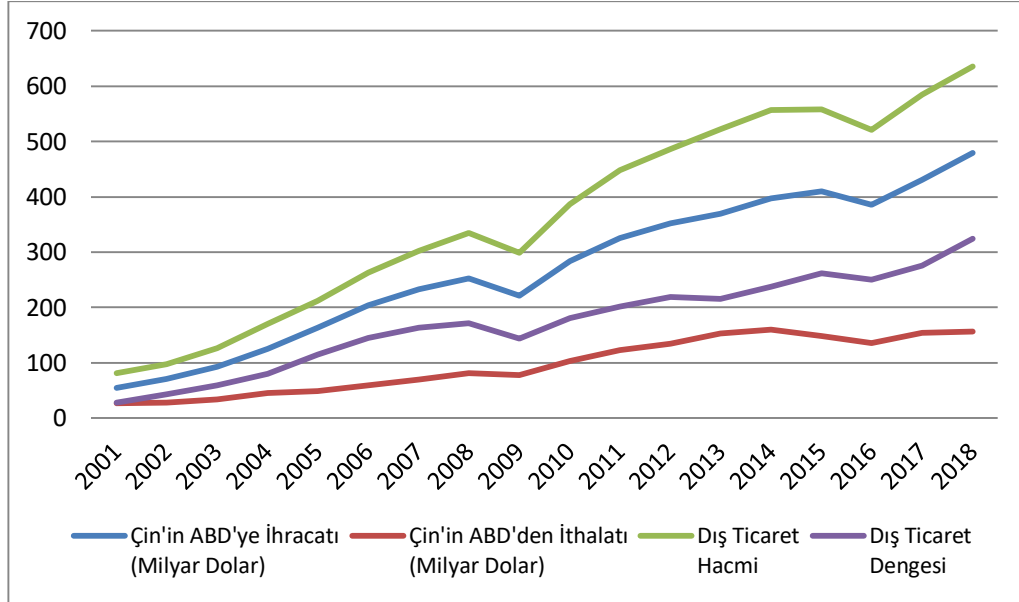
Yıllar	Çin'in ABD'ye İhracatı	Çin'in ABD'den İthalatı	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi
2001	54,3	26,2	80,5	28,1
2002	70,1	27,2	97,3	42,9
2003	92,6	33,9	126,5	58,7
2004	125,1	44,7	169,8	80,4
2005	163,2	48,7	211,9	114,5
2006	203,8	59,3	263,1	144,5
2007	233,1	69,5	302,6	163,6
2008	252,8	81,5	334,3	171,3
2009	221,2	77,7	298,9	143,5
2010	283,7	102,7	386,4	181,0
2011	325,1	123,1	448,2	202,0
2012	352,4	133,8	486,2	218,6
2013	369,1	153,4	522,5	215,7
2014	397,1	160,0	557,1	237,1
2015	409,9	148,7	558,6	261,2
2016	385,7	135,1	520,8	250,6
2017	430,3	154,4	584,7	275,9
2018	479,7	156,0	635,7	323,7

Kaynak: TradeMap, <https://www.trademap.org/>, (30.03.2019).

Çin'in ABD'den yaptığı ithalat ise, ihracattaki artış kadar olmasa da 2001-2018 yılları arasında yaklaşık 6 kat artmıştır. Tablo 2.12'den de görülebileceği gibi, 2001 yılında Çin'in ABD'den ithalatı 26,2 milyar dolar iken, 2007'de 69,5 milyar dolara yükselmiş, Çin ekonomisinin küresel krizden minimum düzeyde etkilenmesinin bir göstergesi olarak, 2009 yılında artışını sürdürerek 77,7 milyar dolara ulaşmıştır. 2018 yılına gelindiğinde ise, Çin'in ABD'den ithalatı 156 milyar dolar düzeyine çıkmıştır.

Çin ile ABD arasındaki dış ticarete ortaya çıkan asimetrik ilişkinin bir sonucu olarak, Çin yıllar içinde giderek artan bir oranda dış fazla vermiştir. Tablo 2.12'den ve Grafik 2.4'den de görülebileceği gibi, 2001 yılında Çin'in ABD'ye karşı verdiği dış fazla 28,1 milyar dolarken, 11 kattan fazla artarak 2018 yılında 323,7 milyar dolara yükselmiştir. Ancak ilginçtir, 2007 yılına göre 2009 yılında Çin'in ithalatının artmasına karşın ihracatı daha fazla oranda azaldığı için, 2009'da Çin'in verdiği dış fazla 2007 yılıyla karşılaştırıldığında, daha düşük miktarda gerçekleşerek 143,5 milyar dolar olmuştur. Çin'in ABD'ye karşı verdiği bu dış fazlalar, daha sonra ele alınacak olan, ABD'nin Çin'e karşı başlattığı ticaret savaşlarının en önemli nedenini oluşturacaktır.

Grafik 2.4: Çin'in ABD ile Dış Ticareti ve Dış Denge

Kaynak:TradeMap, <https://www.trademap.org/>, (30.03.2019).

Çin'in ABD ile dış ticaretine mal grupları açısından bakıldığında, Çin'in ABD'ye ihracatında 2001-2018 döneminde ilk sırada elektrikli makineler mal grubu yer almıştır. Tablo 2.13'den de görüldüğü gibi, 2001 yılında 10,6 milyar dolar olan elektrikli makineler mal grubu ihracatı 2018 yılında 119,5 milyar dolara yükselmiştir. Çin'in mal grupları açısından ABD'ye ihracatında 2018 yılında makine ve mekanik aletler mal grubu 102,9 milyar dolarla ikinci sırada yer almıştır. 2001 yılında beşinci sırada yer alan mobilya mal grubu sonraki yıllarda üçüncü sıraya yerleşmiştir. 2001 yılında üçüncü sırada olan ayakkabı mal grubu 2018 yılında gerileyerek dokuzuncu sırada yer almıştır. Oyuncak mal grubu ise hızlı bir yükselişle 19,4 milyar dolarlık ihracat tutarıyla 2018 listesinde dördüncü sıraya çıkmıştır.

Tablo 2.13: Seçili Yıllarda Çin'in ABD'ye İhracatı (Milyar Dolar)

Ürün	2001	Ürün	2007	Ürün	2009	Ürün	2013	Ürün	2018
Elektrikli makine ve ekipmanları	10,6	Elektrikli makine ve ekipmanları	56,0	Makine ve mekanik aletler	53,7	Makine ve mekanik aletler	86,6	Elektrikli makine ve ekipmanları	119,5
Makine ve mekanik aletler	7,3	Makine ve mekanik aletler	51,9	Elektrikli makine ve ekipmanları	51	Elektrikli makine ve ekipmanları	82,9	Makine ve mekanik aletler	102,9
Ayakkabı	5,1	Mobilya	13,7	Mobilya	12,6	Mobilya	23,1	Mobilya	33,3
Oyuncaklar	4,2	Oyuncaklar	10,6	Oyuncaklar	9,8	Giyim eşyası	14,8	Oyuncaklar	19,4
Mobilya	3,3	Giyim eşyası	8,9	Giyim eşyası	9,5	Örme giyim eşyası	13,4	Plastik ve mamulleri	18,4
plastik ve mamulleri	2,2	Demir veya çelikten eşya	8,8	Ayakkabı	8,8	Ayakkabı	13,3	Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	18,0
Giyim eşyası	2,1	Ayakkabı	8,2	Örme giyim eşyası	8,4	Oyuncaklar	12,9	Örme giyim eşyası	17,6
Deri ve ürünleri	1,9	Örme giyim eşyası	7,8	plastik ve mamulleri	5,7	Plastik ve mamulleri	12,2	Giyim eşyası	14,5
Tıbbi Cihazlar	1,7	Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	6,6	Demir veya çelikten eşya	5,3	Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	10,4	Ayakkabı	12,1
Demir veya çelikten eşya	1,6	Plastik ve mamulleri	6,1	Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	5,2	Demir veya çelikten eşya	8,6	Demir veya çelikten eşya	11,8

Kaynak:TradeMap, <https://www.trademap.org/> (22.03.2019)

Çin'in mal grupları açısından ABD'den yaptığı ithalata bakıldığında, ihracattaki kompozisyonun benzeri burada da görülmektedir. Çin'in ithalatında ilk sırada ihracatta olduğu gibi, elektrikli makineler mal grubu 2018'de 19,7 milyar dolarla, ikinci sırada ise makine ve mekanik aletler mal grubu 18,3 milyar dolarla yer almaktadır. Tablo 2.14'ten de görülebileceği gibi, 2018'de 16,3 milyar dolarla uçaklar ve uzay araçları mal grubu yer almıştır. 2009 ve 2013 yıllarında üçüncü sırada yer alan Çin'in ABD'den yaptığı tarım ürünleri mal grubu ithalatının 2018 yılında 7,6 milyar dolarla yedinci sıraya indiği görülmektedir.

Tablo 2.14: Seçili Yıllarda Çin'in ABD'den İthalatı (Milyar Dolar)

Ürün	2001	Ürün	2007	Ürün	2009	Ürün	2013	Ürün	2018
Elektrikli makine ve ekipmanları	5,9	Elektrikli makine ve ekipmanları	12,4	Elektrikli makine ve ekipmanları	11,9	Elektrikli makine ve ekipmanları	22,9	Elektrikli makine ve ekipmanları	19,7
Makine ve mekanik aletler	5,4	Makine ve mekanik aletler	10,8	Makine ve mekanik aletler	10,3	Makine ve mekanik aletler	15,5	Makine ve mekanik aletler	18,3
Tıbbi cihazlar	2,4	Uçaklar, uzay araçları ve parçaları	5,2	Çeşitli tahıllar, tohumlar ve meyveler	9,4	Çeşitli tahıllar, tohumlar ve meyveler	13,8	Uçaklar, uzay araçları ve parçaları	16,3
Uçaklar, uzay araçları ve parçaları	2,0	Tıbbi cihazlar	4,9	Tıbbi cihazlar	5,7	Uçaklar, uzay araçları ve parçaları	13,5	Tıbbi cihazlar	13,2
Çeşitli tahıllar, tohumlar ve meyveler	1,2	Plastikler ve mamulleri	4,8	Uçaklar, uzay araçları ve parçaları	5,3	Tıbbi cihazlar	11,7	Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	12,6
Plastikler ve mamulleri	1,2	Çeşitli tahıllar, tohumlar ve meyveler	4,2	Plastikler ve mamulleri	5,1	Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	10,7	Mineral yakıtlar	10,5
Organik kimyasallar	0,794	Organik kimyasallar	2,8	Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	3,0	Plastikler ve mamulleri	6,5	Çeşitli tahıllar, tohumlar ve meyveler	7,6
Kağıt Hamuru	0,614	Kağıt Hamuru	2,5	Organik kimyasal	2,5	Kağıt Hamuru	6,3	Plastikler ve mamulleri	7,1
Gübreler	0,502	Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	2,1	Kağıt Hamuru	2,4	Organik kimyasal	4,3	Eczacılıkla ilgili ürünler	4,6
Ham deri ve postlar	0,486	Çeşitli kimyasal ürünler	1,6	Çeşitli kimyasal ürünler	2,4	Bakır veya bakırdan eşya	4,0	Organik kimyasallar	3,9

Kaynak: TradeMap, <https://www.trademap.org/>, (23.03.2019)

2.1.5.3. ABD ile Çin Arasındaki Ticaret Savaşları

Daha önceki alt bölümde değinildiği gibi, Çin piyasa ekonomisine geçiş sürecinde dünya ekonomisine açılmasının bir sonucu olarak dış ticaretini olağanüstü düzeyde artırmış ve hızlı bir büyüme gerçekleştirmiştir. 2030 yıllarına gelirken, dünya

ekonomisinin en büyük ekonomisi olacağı ve ABD'ni geçeceği beklenmektedir. ABD'nin GSYİH'sı 2018 yılında 19,4 trilyon dolarken, Çin'in GSYİH ise 12,0 trilyon dolar, satın alma gücü paritesine göre 23,1 trilyon dolar olmuştur (Güller, 2018: 69).

ABD'nin dünya ekonomisindeki payı düşerken, buna karşılık Çin'in payı artmaktadır. Satın alma gücü paritesine göre 1980 yılında dünya ekonomisi içinde 24,5'luk paya sahip olan ABD'nin payı 1990'da yüzde 21,9'a, 2015 yılında yüzde 15,8'e, 2017 yılına gelindiğinde ise yüzde 15,3'e düşmüştür. Buna karşılık Çin'in dünya ekonomisindeki payı 1980 yılında ancak yüzde 2,1 oranındayken, bu oran 1999 yılında yüzde 11,2'ye, 2015 yılında yüzde 17,3'e, 2017 yılında ise yüzde 18,8'e yükselmiştir (Güller, 2018: 69).

Çin, dış ticaretinde elde ettiği başarılı performansının etkisiyle ortaya çıkan dış ticaret fazlasıyla sahip olduğu dövizleri, ABD'nin yıllar içinde verdiği dış ticaret açıklarını kapatma yolu olarak kullandığı hazine tahvillerine yöneltmiştir. Nitekim Çin'in elinde 1 trilyon doları aşan Amerikan hazine tahvilleri bulunmaktadır. Buysa, Çin'in ABD üzerindeki sahip olduğu etkiye bir örnek sayılabilir. Ayrıca yine daha önce değinildiği gibi Çin RMB'sinin küresel piyasalarda doların değerine göre düşük düzeyde olması da Çin'in dünya ekonomisindeki ihracatına olumlu bir ivme kazandırmaktadır. ABD açısından asıl sorun odağı ise değinildiği gibi, 2018 yılına gelindiğinde iki taraf arasındaki dış ticarete, ABD aleyhine dış ticaret açığının istikrarlı bir şekilde artarak 323 milyar dolara ulaşmasıdır.

Bütün bunların bir sonucu olarak ABD'ni, Çin'i sadece ekonomik değil, aynı zamanda politik bir tehdit olduğu görüşüne ulaştırmıştır. Nitekim ABD başkanı Donald Trump 2016 yılındaki seçim kampanyası sırasında Çin'i hedefine almıştı. Trump, seçilmesi halinde Çin'i bir döviz kuru manipülatörü ilan edeceğini ve Çin'den gelen ithal ürünler üzerindeki vergileri yükselteceğini bir seçim vaadi olarak vermişti.

Nitekim Trump ABD başkanı olduktan sonra, 2018 yılıyla birlikte Çin'e karşı yaptırımlar tek tek devreye sokulmaya başlandı. O yılın 23 Ocak'ta güneş panellerine yüzde 30'luk ve çamaşır makinelerine yüzde 15'lik ek vergiler getirildi. Böylece ABD, dünya ekonomisinde Çin'le rekabet ettiği iki üründe ek vergi getirmiş oluyordu. Trump, 1974 tarihli ABD Ticaret Yasası'nın Başkana, ABD ekonomisini diğer ülkelerin adil

olmayan ticari uygulamalarından korumak amacıyla söz konusu ülkelere tek taraflı vergi uygulama ve ticari kısıtlamalar getirme yetkisi veren 301. maddesini etkin bir biçimde kullanmaya başladı. Bu madde çerçevesinde ABD, tarife artırımını kapsamına alınmak üzere, Çin'den ithalatı yapılan 1300 kalem mala, ABD şirketlerinin fikri mülkiyet haklarını ihlal eden politikalar izleyerek ekonomik zarar verdiği gerekçesiyle ek vergi uygulama kararı aldı (Atlı, 2018: 62). Bu ek vergi, 2017 yılı rakamlarıyla Çin'in ABD'ye ihracatının 50 milyar dolarlık bölümünü kapsıyordu. Bu iki ülke arasındaki ticaret savaşlarının başlaması anlamına geliyordu. Nitekim Çin, ABD'nin aynı tutardaki ihracatına karşılık gelen bir kısıtlama listesiyle cevap verdi. ABD de buna karşılık önce 100 milyar dolarlık, sonrada 200 milyar dolarlık yeni bir ithalat kısıtlama listesiyle cevap verdi. Çin ise alınan bu kararı Dünya Ticaret Örgütü'ne taşıdı (Oktay, 2018: 53).

Bu ticaret savaşının bir yansıması olarak, 15 Haziran 2018 yılında Trump, ağırlığı taşıt araçları ve parçalarıyla sanayi makinelerinin yer aldığı, yaklaşık 50 milyar dolarlık Çin'den ithal edilen ürünlere karşı tarife artışına gidileceğini açıkladı. Çin'in bu karara karşı cevap vereceğini açıklaması üzerine, ABD yönetimi bunun gerçekleşmesi durumunda, 200 milyar dolarlık Çin malına karşı bir ek önlemler paketi uygulayacağını açıkladı. Buna karşılık Çin'de, başta soya fasulyesi ve domuz eti gibi tarım ve gıda ürünlerinde, otomobilde, uçakta ve alüminyumda olmak üzere toplam 50 milyar dolarlık yeni bir tarife listesi açıkladı. Buna karşı ABD'nin hamlesi, Çin'in rekabetçi üstünlüğe sahip olduğu elektronik, tekstil, metal ürünleri ve otomotiv yan sanayi ürünleri gibi imalat sektörlerinde tarife oranlarını artırması oldu (Atlı, 2018: 62).

ABD'nin Çin'e karşı ticaret savaşı başlatmasının arkasındaki bir başka önemli neden de alüminyum ve çelik gibi temel ara mallarda Çin'in son yıllarda aşırı kapasiteli üretime geçmesidir. Örneğin, Çin'in alüminyum üretimi 2000 yılında sadece 2,8 milyon tonken, 2015 yılında olağanüstü bir artışla 31,7 milyon tona yükselmiştir. Oysa bu 15 yıllık sürede küresel alüminyum üretimi 24,7 milyon tondan sadece 57,9 milyon tona çıkabilmiştir. Bu aşırı kapasite üretimin arkasında Çin devletinin söz konusu ağır sanayi kollarındaki KİT'lere destekleri ve bazı ticareti bozan uygulamaları yer almaktadır. Bu doğrultuda, Ocak 2017'de ABD, DTÖ kurallarının Çin tarafından ihlal edilmesi gerekçesiyle DTÖ'ye şikayette bulunmuştur. ABD'nin iddiası, Çin devletinin

alüminyum üreticilerine kamu bankalarından yapay olarak ucuz kredi temin edilmesi ve kömür, elektrik, alümin gibi girdileri sübvansede ederek üreticilerin kullanımına sunmasıdır (Avrupa Parlamentosu Dış Politikası Politika Direktörlüğü, 2017: 52).

ABD'nin önemli itirazlarına yol açan bir husus da iki tarafın birbirilerine karşı uyguladığı tarife oranlarındaki asimetriydi. ABD'nin Çin'e ihraç ettiği mallarda Çin yüzde 5 tarife uygulamasına karşılık, Çin'den ithal edilen mallarda ABD yüzde 3 tarife uygulamaktaydı (Karayel, 2019: 432). ABD'nin bir tepki olarak uyguladığı tarife artışları, Çin'den yapılan ithalatı azaltarak, ABD üreticisini korumayı amaçlarken, diğer yandan ise Çin kökenli girdi kullanan yerli üreticilere ve düşük fiyatlı Çin mallarını kullanan ABD tüketicisine zarar verme tehlikesi de içeriyordu. Öte yandan bu tarife artırımları, ticaret savaşlarının en önemli silahı olduğu söylenebilir, ancak bu tek silah değildir. Bu açıdan bakıldığında, ABD'ye göre Çin'in elinde ticaret savaşlarında kullanabileceği tarife artırımları dışında, daha fazla silahı olduğu anlaşılıyor. Nitekim ABD'nin tarife oranlarını yükseltmesiyle, bu vergi artışlarından muaf tutulmak için ABD Ticaret Bakanlığına başvuran Çin kökenli girdi kullanan şirketlerin sayısı, 2018'in sonunda 20 bine ulaşmıştı (Atlı, 2018: 63). Aynı şekilde, özellikle tekstil ürünleri ve ayakkabı gibi tüketim mallarında Çin'e uygulanan tarife oranlarındaki artış, Çin'de üretim yapan ABD kökenli ya da ABD ortaklı firmaları da olumsuz yönde etkilemiştir.

Çin'in misilleme amacıyla özellikle tarım ürünleri ve kırmızı ette uygulamaya koyduğu tarifeler ise ABD'li aynı alanda üretim yapan üreticileri doğrudan olumsuz yönde etkilemektedir. Dünyanın tarım ürünleri ihracatında birinci sırada yer alan ABD'nin tarım üreticileri, en önemli alıcısı olan Çin'in ABD tarım ürünlerine olan talebi kısma olasılığı karşısında, ihracat imkanlarının daralması tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Örneğin, ABD'nin 2017 yılında ihraç ettiği soya fasulyesinin yüzde 57,1'inin, yağlı tohumların yüzde 49,1'inin, deniz mahsullerinin yüzde 23'ünün müşterisi Çin'di. Bu oranlar Amerikalı üreticilerin Çin dışında yeni pazarlara ulaşmalarının, Çin için yeni tedarikçi bulmasından daha zor olacağını göstermektedir (Aran, 2018: 2).

ABD ile yaşanan bu ticaret savaşı sürecinde, her ne kadar Çin açısından çok önemli olan Amerikan pazarına ve doğrudan Çin yatırımlarının ABD'ye girmesi güçleşmekte ve başta tarım ürünleri olmak üzere, Çin'in ithalatta bağımlı olduğu

alanlarda, ABD güvenilir bir tedarikçi olmaktan çıkmaktaysa da, bu savaşın daha çok ABD ekonomisine olumsuz etki yapacağı söylenebilir. Diğer yandan, Çin ekonomisi ABD'ye göre dış ticarete daha bağımlı bir yapı sergilemektedir. Çünkü ABD'de ihracatın GSYİH'ya oranı yüzde 26,6 iken, Çin'de bu oran yüzde 37,8'dir. Ancak burada da şu hususu dikkate almak gerekmektedir: belirtilen bu ihracatın GSYİH'ya oranı ABD'de uzun bir süredir aynı düzeylerdeyken, Çin'de bu oran yıllar içinde hızla azalmaktadır ve dolayısıyla Çin'in ekonomik büyümesinde ihracat en önemli faktör olmaktan çıkmaktadır. Dolayısıyla daha önce değinildiği gibi, Xi döneminde büyüme stratejisindeki değişikliğin bir sonucu olarak, Çin'in ekonomik büyümesinde ihracat en önemli faktör olmaktan çıkmıştır. Nitekim 2018 yılında ihracatın GSYİH'ya oranı yüzde 37,8'e düşerken bu oran, 2006 yılında yüzde 64,5 düzeyindeydi (Atlı, 2018: 64).

Bir diğer husus, ABD'nin dünyanın en büyük dış ticaret açığına sahip ülkesiyken, Çin'in Almanya ve Japonya'dan sonra dünyanın en yüksek dış ticaret fazlası veren ülke olmasıdır. Çin'in bu konumu, ona ABD ile yaşadığı ticaret savaşında önemli bir hareket alanı sağlamaktadır. Çin'in bu avantajlı durumuna, sahip olduğu büyük çaplı döviz rezervlerinin getirdiği uygun koşullar da eklenebilir. Nitekim 2018 yılında Çin'in sahip olduğu döviz rezervlerinin tutarı 3,2 trilyon doları aşmışken, ABD'nin sahip olduğu döviz rezervlerinin tutarı, 451,3 milyar dolardı (Atlı, 2018: 64).

Çin'in ABD ile yaşadığı ticaret savaşındaki en önemli silahlarından biri de elinde bulundurduğu Amerikan hazine tahvilleridir. Dünyanın en çok dış borcu olan ülkesi ABD'nin, bu borcun finansmanında kullandığı hazine tahvillerinin dış dünyaya satılan kısmı 6,2 trilyon doları bulmaktadır. Bu tahvillerin en büyük alıcısı, toplam 1,18 trilyon dolarla Çin'dir. Böylece ABD, Çin'in sağladığı finansmanla, ülke içi enflasyonu ve faizleri düşük tutarak büyümesini devam ettirebilmektedir. Amerika'nın bu bağımlılığı, Çin'e bir karşı hamle fırsatı vermektedir. Çünkü Çin'in elindeki hazine tahvillerini satmaya başlaması ya da yeni tahvil alımını durdurması, ABD'nin borçlanma maliyetinin artmasına yol açmasının ötesinde, ABD ekonomisinde büyük bir krize de neden olabilecektir.

Çin'in elindeki avantajlardan biri de RMB'nin değeridir. RMB 2015 yılında gerçekleştirilen değer yitiminden sonra 16 Aralık 2016 tarihinde dolar karşısındaki değeri tüm zamanların en düşük düzeyine ulaşmıştı. Daha sonra Çin yönetimi, ülkeden

sermaye çıkışını önlemek amacıyla döviz piyasasına müdahalelerini arttırdı ve böylece RMB değer kazanmaya başladı. Düşük değerli bir RMB Çin'e ihracatını artırmada önemli bir avantaj sağlamaktadır. Böylece ABD'nin tarife artırımlarıyla, Çin'in yükselen ihracat maliyeti azalabilmektedir. Ancak düşük değerli RMB, Çin'e ABD karşısında bir ihracat avantajı sağlasa da aynı zamanda ülkeden sermaye çıkışına da yol açma riskini taşımaktadır. Öte yandan daha önce değinilen, Xi Jinping döneminde izlenen büyüme modelinde ihracatın yerine iç tüketimin artırılmasını öne çıkaran yeni büyüme stratejisine geçiş, RMB'nin zayıf değil, güçlü bir para birimi olmasını gerektirmektedir.

Ticaret savaşında Çin'in elindeki bir başka silah da doğrudan yatırımlarla ilgilidir. ABD'nin Çin'deki doğrudan yatırımları 1990 ile 2018 yılları arasında 256,5 milyar doları bulurken, Çin'in bu dönemde ABD'deki doğrudan yabancı yatırım tutarı 139,8 milyar dolardır. Bu nedenle Çin yönetimi ABD özel şirketlerinin Çin'deki faaliyetlerini ve yeni yatırımları engellemeye yönelik önlemler alabilecektir (Atlı, 2018: 66).

Ticaret savaşlarının ABD açısından getirdiği olumsuz bir sonuç, önemli bir bölümü sanayi girdisi olan Çin mallarına yüksek gümrük vergileri konması, ABD ekonomisinde üretim maliyetlerinin artması sonucunu doğurarak ABD'li üreticilerin dünya ekonomisindeki rekabet gücünü azaltacak olmasıdır. Nitekim 2018 yılının son çeyreğinde 1700 kalem Çin'den ithal edilen mal üzerindeki gümrük vergilerinin, ABD sanayisinin rekabet gücünü azalttığı için kaldırılması da bu olasılığın ABD yönetimi tarafından da dikkate alındığı göstermektedir (Oktay, 2018: 56; Karayel, 2019: 435).

ABD'nin Çin'e karşı bir ticaret savaşı açması karşısında Çin'in en büyük avantajı, sahip olduğu dev iç pazarıdır. Çin'in sahip olduğu bu büyük iç pazar sayesinde, ABD'nin uzun süreli bir savaşı sürdürmesi mümkün görünmemektedir. Bu nedenle ABD'nin Çin'e karşı açtığı ticaret savaşının, Çin'in ekonomik ve teknolojik gelişimini bir ölçüde olumsuz etkilese bile tümüyle kesintiye uğratamayacağı söylenebilir.

2.1.6. Dışa Açılmada Özel Ekonomik Bölgelerin ve Serbest Ticaret Bölgelerin Yeri

2.1.6.1. Dışa Açılmada Özel Ekonomik Bölgelerin Yeri

Birinci reform döneminin ilk uygulamalarından biri 1979 yılında Çin'in güneyindeki Guangdong eyaletinde Shenzen, Zhuhai, Shantou, yine güneyindeki Fujian eyaletinde ise Xiamen özel ekonomik bölgesi kuruldu (Ness, 2018: 130-131). Bu bölgelerin başarılı sonuçlar vermesi, 1988 yılında Hainan eyaletinde yeni bir özel ekonomik bölge yaratılmasına yol açtı. Bu bölgelerin ortaya çıkartılmasında düşünülen, piyasa ekonomisine yönelik ve dışa açılmayı mümkün kılan politikaların ülkenin genelinde de uygulanıp uygulanamayacağını test edilmesidir (Pekçetin, 2011: 84). Hedeflenen, söz konusu özel ekonomik bölgelerde uygulanan bu dışa açılmaya yönelik politikalarından başarılı olanların zamanla ekonominin diğer bölgelerine de genişletmekti. Böylece ekonominin tamamının zaman içinde daha dışa açık ve etkin hale getirilmesi mümkün olacaktı. Özel ekonomik bölgelerin kurulmasıyla Çinli şirketlerin, yabancı doğrudan yatırımla gelen yabancı şirketlerin birlikte etkinlikte bulunmaları temin edilmiş oldu. Yabancı şirketlerin özel ekonomik bölgeler açısından, özellikle teknoloji transferinde önemli bir rol oynadıkları söylenebilir. Özel ekonomik bölgelerin dışa açıklığını ölçmek için bazı performans kriterleri belirlendi. Bunlardan biri, bu bölgelerde üretilen ürünlerin ne kadarının ihracata konu edilmesine ilişkin hedef miktarlarının tespit edilmesiydi. Diğer kriter ise şirketlerin kendi içlerinde dış ticaret fazlası vermeleri, başka deyişle yerli girdi kullanım oranını artırmalarıdır (GE,1999: 1269).

Özel ekonomik bölgelere yabancı yatırımların gelmesini sağlamak için çok sayıda teşvik uygulanmıştır. Bunlara örnek olarak yatırım malları ve ara malları ithalatında gümrük vergileri uygulanmaması, düşük vergi oranları, enerji temininin de düşük fiyat uygulaması gibi teşvikler örnek verilebilir. Bu teşviklerin de olumlu bir sonucu olarak, özel ekonomik bölgelere yabancı sermaye girişi kısa sürede yüksek düzeylere ulaşmıştır. Buna örnek olarak, ilk özel ekonomik bölge olan Shenzen'e 1993 yılında gelen yabancı sermaye tutarı 1 milyar doları aşmıştır. Oysa bu bölgeye, 1980'de giren yabancı sermaye tutarı sadece 26,6 milyon dolardı (GE, 1999: 1271). 2006 yılında bu özel ekonomik bölgeler, ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımların yüzde 9'unu elde etmekteydi (Zeng 2011: 13).

Özel ekonomik bölgeler Çin'in dış ticaretinde başarılı sonuçlar almışlar ve oldukça kısa bir sürede Çin'in dış ticaretinin ana merkezleri olmuşlardır. Bu bölgelerden dış dünyaya sadece bölge içinde üretilen ürünler değil, ülkenin diğer bölgelerinde üretilen ürünler de ihraç edilmiştir. Üstelik bu bölgelerden ihracat, yıldan yıla hızla ve büyük miktarlarda artmıştır. 1980 yılında bu bölgelerdeki toplam ihracat düzeyi 400 milyon dolarken, 1990 yılında 11 milyar dolara, 2000 yılında 48 milyar dolara, 2012 yılındaysa 348 milyar dolara çıkmıştır (Çelik, 2016: 78). Çin'deki özel ekonomik bölgeler, 2000'li yıllarda ülke ihracatının yüzde 22'sini gerçekleştirmekteydiler.(Çelik, 2017: 77; Zeng, 2011: 13).

Bu özel ekonomik bölgeler arasında en başarılı bölge, Shenzen'dir. Shenzen'in kurulduğu yıl olan 1980 yılında az sayıdaki nüfusu ve yok denilecek kadar az olan ihracatı ile küçük bir şehirken, bugün Huawei, ZTE ve Grid Wall Computers gibi büyük elektronik ve telekomünikasyon alanlarındaki ileri teknoloji şirketlerinin merkezi konumuna gelmiştir. Aynı zamanda Shenzen, Apple ve diğer birçok yabancı elektronik şirketlerine de ev sahipliği yapmaktadır (Zeng, 2011: 15). Çin 1980-1985 döneminde, sadece yüzde 10 büyürken, Shenzen özel ekonomik bölgesi ise yüzde 58 büyümüştür (Zeng 2011: 8-9). Bu bölgede, 1980 yılında toplam ihracat 11,2 milyon dolarken, 1985 yılında 563,4 milyon dolara, 1990 yılında 2,996 milyar dolara, 1995 yılında 20,528 milyar dolara, 2000 yılında 34,6 milyar dolara, 2012 yılında ise olağanüstü bir artışla 271,4 milyar dolara yükselmiştir (Ge, 99: 1280). Bu hızlı gelişmenin bir sonucu olarak, 1980 yılında Shenzen'in nüfusu 330 binken, 2012 yılına gelindiğinde 10 milyonu aşmıştır. Sonuç olarak özel ekonomik bölgelerdeki dışa dönük, piyasayı temel alan ve yabancı sermayeye açık politikaların başarılı sonuçlar vermesi, Çin'de uygulanmaya konulan reform sürecine hız kazandırarak, ekonominin tümüne yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır (Coase ve Wang, 2015: 129).

Ancak, ikinci reform döneminde 2008 yılında Çin yönetiminin yapmış olduğu İşletme Vergisi Reformuyla, bu özel ekonomik bölgeler için daha önce tanınmış olan özel vergi teşvikleri ayrıcalığını anlamsız hale getirmiştir. Ayrıca, devletin özel ekonomik bölgelere yönelik teşvikleri de emek yoğun sanayilerden teknoloji yoğun ve yüksek katma değer sağlayan sektörlere kaydırılmıştır (Zeng, 2011: 15-23).

2.1.6.2.Dışa Açılmada Serbest Ticaret Bölgelerinin Yeri

Çin'in dışa açılmasında önemli faktörlerden biri de serbest ticaret bölgeleridir. Çin'de 2003 yılı sonunda ilk serbest bölge Şangay'da kuruldu. Burası özellikle medikal teknoloji ağırlıklı ileri teknoloji alanında dış ticarete yönelik malların üretildiği bir bölgedir. 2015 yılında ise Çin'in kıyı şeridinde yer alan Guangdong kuruldu, Hong Kong ve Makao ile ekonomik entegrasyonu olan bu bölge ileri teknolojik imalat sanayi yoğunlukludur. Yine aynı yıl Çin'in kıyı şeridinde coğrafi olarak Tayvan'ın tam karşısında kurulan Fujian serbest ticaret bölgesidir. Bu bölge Tayvan ile ticaretin kolaylaştırılması için kurulmuştur ve ileri teknoloji imalat odaklıdır (Sönmez, 2003: 207).

Yine 2015 yılında, Tianjin serbest ticaret bölgesi kurulmuştur. Bu bölge özellikle finansal piyasalara yönelik olarak faaliyet göstermektedir. 2016 yılındaysa yedi yeni serbest ticaret bölgesi kurulmuştur. Henan'da kurulanda daha çok biyomedikal ve otomotiv sanayi odaklı üretim yapılmaktadır. Çin'in kıyı şeridinde yer alan Liaoning serbest ticaret bölgesinde, ileri imalat sanayi faaliyeti yürütülmektedir. Burası aynı zamanda Kuzey Doğu Çin'in lojistik ve gemicilik merkezi işlevi görmektedir. Shaanxi serbest ticaret bölgesi, Kuşak Yol Girişimi'nin üçüncü merkez noktasıdır. Bu bölge, yeni ipek yolu ülkeleriyle dış ticareti artırmaya yönelik olarak faaliyet göstermektedir. Çin'in iç bölgelerinde yer alan Sichuan serbest ticaret bölgesi, Kuşak Yol Girişimi'nin lojistik merkezidir. Bu bölgede, ileri teknoloji ve medikal teknolojili ürünleri üretilmektedir. Çin'in ortasında yer alan Hubei serbest ticaret bölgesi enerji araçları üretiminde uzmanlaşmıştır. Kuşak Yol Girişimi'nin ticaret merkezlerinden biri olan Chongqing serbest ticaret bölgesiyse, ilaç endüstrisi ve ileri imalat alanlarında faaliyet göstermektedir. 2016 yılında son kurulan serbest ticaret bölgesiyse Zhejiang'dır. Çin'in kıyı şeridinde kurulan Zhejiang, petrokimya ürünlerinde uzmanlaşmıştır ve uluslararası mal ticaretinin yoğunluklu olduğu bir bölge konumundadır.

Önümüzdeki dönemde kurulması planlanan altı serbest ticaret bölgesi vardır. Bunlardan Jiangsu serbest ticaret pilot bölgesi imalat sanayinde inovasyonun geliştirilmesi çalışmalarına merkez oluşturması planlanmaktadır. Çin'in kıyı şeridinde yer alacak olan Shandong serbest ticaret pilot bölgesinde, eski teknolojilerin dönüşümü ve deniz ürünlerinin işlenmesi konularında faaliyetler sürdürülecektir. Yunnan serbest

ticaret bölgesiyse Yangtze Ekonomik Kuşığı ile Kuşak Yol Girişimi'ni bütünleştirilmesinde temel bir merkez rolü üstlenecektir. Guangxi serbest ticaret pilot bölgesiyse, Kuşak Yol Girişimi ile 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu projesinin bütünleşmesini temin eden bir görev üstlenecektir. Helongjiang serbest ticaret pilot bölgesiyse, Rusya ile Kuzeydoğu Asya bölgesi işbirliğinin merkezi rolünü üstlenecektir. Kurulması planlanan son serbest ticaret bölgesiyse, Hebei serbest ticaret pilot bölgesidir. Burasının inovasyon alanındaki gelişmelerin gerçekleştiği bir bölge olması ve uluslararası ticaretin yeni lojistik merkezi olması amaçlanmaktadır (Duran, 2019: 20).

2.1.7. Çin'in Dış Ticaretini Desteklemeye Yönelik Kurumlar ve İdari Düzenlemeler

Çin'de, dış ticaretini desteklemeye yönelik olarak yaptığı ilk idari değişikliklerden biri, dış ticaret kanununun değiştirilmesidir. 1995 yılında yeni dış ticaret kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla Çin'in dış ticareti, yabancı sermayeli şirketler istisna tutulmak üzere, ticaret planlaması mekanizması ilkeleri çerçevesinde Ticaret Bakanlığı (MOFCOM) tarafından yürütülecektir (Pekçetin, 2011: 94). Uygulamada dış ticaret ulusal ve bölgesel düzeyde örgütlenmiş Dış Ticaret Şirketleri (FTC) yoluyla gerçekleştirilmektedir. İhracata ilişkin bir zorunlu planlama olmamakla birlikte, bazı ürünler üzerinde lisans uygulaması söz konusudur. Ancak ithalatın planlı olarak gerçekleştirilmesi, yerli üretimi korumak ve döviz rezervlerini kontrol etmek amacıyla önemini devam ettirmektedir (Çakıroğlu, 2008: 3).

Çin DTÖ'ye 2001 yılında üye olmasından sonra, karşılıklı ticaret sisteminde aktif bir rol oynamıştır. 2010'lu yıllardan sonra ise bölgesel ticaret, ikili ticaret ve yatırım serbestleştirilmesi alanlarında işbirliği düzenlemelerinden oluşan bir kapsayıcı "Serbest Ticaret Anlaşması" (FTA) uygulamasına geçerek, dış ticarete dünya ekonomisinde lider olmayı hedeflemektedir.

Çin 2019 yılı itibariyle başta, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) olmak üzere 25 ülke ve bölgeyle, 17 serbest ticaret anlaşması imzalamıştır. Ayrıca 28 ülke ve bölgeyle de serbest ticaret anlaşması yapmak konusunda görüşmeler devam etmektedir (CRI, 2019). Ayrıca Çin 129 ülkeyle ikili yatırım anlaşması ve 96 ülkeyle de çifte

vergilendirmeyi önleme anlaşması yapmıştır. Dolayısıyla, Çin'in dış ticaretinin artmasında dünyadaki diğer ülkelerle imzaladığı serbest dış ticaret anlaşmalarının önemli bir rolü vardır.

Çin gerçekleştirdiği serbest ticaret anlaşmaları çerçevesinde, ASEAN ile Kasım 2015 yılında ‘‘CAFTA’’ serbest dış ticaret anlaşmasını imzalamıştır (Avrupa Parlamentosu Dış Politikası Politika Direktörlüğü, 2017: 72). Çin'in imzaladığı bir diğer serbest ticaret anlaşması, ASEAN üyesi ülkeler ve Avustralya, Hindistan, Japonya, Güney Kore ve Yeni Zelanda'dan oluşan ASEAN'ın mevcut serbest ticaret anlaşması ortaklarıyla yaptığı Bölgesel Kapsayıcı Ekonomik Ortaklık (RCEP) başlıklı serbest ticaret anlaşmasıdır. RCEP, Çin'in dışarıda bırakıldığı ABD ile AB arasındaki Trans Pasifik Ortaklık (TPP) anlaşmasına Çin'in bir karşı cevabı olarak yorumlanabilir (Avrupa Parlamentosu Dış Politikası Politika Direktörlüğü, 2017: 77).

Çin, aralarındaki kimi siyasal sorunlara karşın, Güney Kore'yle de Haziran 2015 yılında ikili serbest ticaret anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma, taraflar arasında 300 milyar dolarlık bir mal ve hizmet ticaretini kapsamaktadır. Bu anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle Güney Kore ve Çin gümrük tarifelerinin sırasıyla yüzde 50 ve yüzde 20'sini azaltacaklardır. Yine bu anlaşmayla 2035 yılına kadar Güney Kore ile Çin arasındaki ticaretin serbestleştirilmesi aşamalı olarak genişletilerek, tarifeler Çin için yüzde 85, Güney Kore içinse yüzde 91 oranında düşürülecektir (Avrupa Parlamentosu Dış Politikası Politika Direktörlüğü, 2017: 75).

Çin ayrıca Pakistan, Singapur, Avustralya, Yeni Zelanda, Kosta Rika, Peru, Şili, İsviçre ve İzlanda ile serbest ticaret anlaşması imzalamıştır. Bunun yanı sıra, Çin'in Norveç, İsrail, Sri Lanka, Maldivler ve Gürcistan'la da serbest dış ticaret anlaşması görüşmeleri devam etmektedir (Avrupa Parlamentosu Dış Politikası Politika Direktörlüğü, 2017: 73).

Dış ticaretinin artırılmasına yönelik olarak, Çin'i serbest ticaret anlaşması yaptığı ülkelerle kurduğu Serbest Ticaret Bölgeleri önemli bir işlev üstlenmektedir. Bu bölgelerin kuruluş amacı, ihracata yönelik üretim yapmak, dış ticaret ve gümrüklü antrepo hizmetleri gerçekleştirmektir. Bu Serbest Ticaret Bölgelerinde yatırım yapan işletmeler, ithalat ve ihracat vergisinin ya dışında tutulmuşlardır ya da indirimli vergi

oranlardan yararlanmaktadırlar. Ayrıca bu işletmelere vergi iadesi teşviki de uygulanmaktadır. Diğer yandan bu bölgelerde kota uygulaması yapılmamaktadır. Serbest Ticaret Bölgelerinde çalışacak işçiler için Çin’le karşı taraf arasındaki serbest dolaşım sağlanmıştır.

Çin’in dış ticaretini kolaylaştıran bir unsur da Dünya Ticaret Örgütü’ne üye olmasının bir sonucu olarak elde ettiği Pazar Ekonomisi Statüsü’dür. Bu statü Çin’e, antidamping gümrüklerinin uygulanmasına karşı bir koruma sağlamaktadır. Bu statüye kavuşmadan önce, 2009 yılında dünyadaki toplam antidamping soruşturmalarının yüzde 40’ının ve eşitleyici gümrüklerin yüzde 75’inin hedefi Çin’di. Dolayısıyla Çin’in Pazar Ekonomisi Statüsünü kazanması, ihracatının artmasının önündeki en büyük engellerden biri olan antidamping uygulamalarıyla karşı karşıya kalmasını engellemiştir. Çin’in ihracatı çeşitli devlet sübvansiyonlarıyla desteklenmektedir. Devletin desteklediği ve koruduğu önde gelen 120 KİT’in çoğunluğu Çin’in önemli ihracatçıları ve ithalatçıları arasında bulunmaktadır. Çin petrol ve enerji şirketleri bu desteklenen işletmeler arasındadır. Dünyanın sermayeleri açısından en büyük on bankası arasında yer alan dört devlet bankasının da yer aldığı Çin devlet bankaları, KİT’lerle yakın bir işbirliği içindedirler, düşük faiz oranlarıyla kredi vererek bu şirketleri desteklemektedirler (Shambaugh, 2016: 179).

2.1.8. Çin’in İzlediği İthalat Politikaları

Çin’in dışa açılmasını artırma yönündeki değişikliklerden en önemli olanı, ithalatta uygulanan gümrük vergisi oranlarında zaman içinde indirimlere gidilmesidir. Bu çerçevede, 1982 yüzde 55,6 olan basit tarife oranı, Çin’in DTÖ’ye üye olduğu 2001 yılından sonra yüzde 14’e inmiştir. Çin’in gümrük tarifelerini azaltma politikası 2000’li yıllarda da sürmüştür. 2008 yılında yüzde 8,4’e düşürülen gümrük tarife oranı, günümüzde yüzde 5,7 düzeyine inmiştir (Ertekin, 2017: 199).

Ayrıca dışa açılmanın artırılmasında, Çin’de malların gümrükten geçiş kural ve şartlarının azaltılması ve uluslararası ticarete tek pencere sistemine geçilmesi gibi tedbirlerin uygulanması öne çıkmıştır. Bunun bir sonucu olarak 2018 yılında Çin’e ihraç edilen malların gümrükten geçiş süresi, 2017 yılıyla karşılaştırıldığında yüzde 64,7, ithal edilen malların gümrükten geçiş süresi ise 2017 yılıyla karşılaştırıldığında yüzde

56,4 düşmüştür (CRI, 2019). Bu alınan tedbirlerinde yardımıyla, Çin'in dış ticaret hacminde, 2018 yılında 2017 yılıyla karşılaştırıldığında, yüzde 2,4 yükseliş gerçekleşmiştir (CRI, 2019).

Çin'in ithalat politikasında, ithalata konu olan mallar üç kategori altında toplanmaktadır. Bunlardan ilki ithalatı yasaklanmış mallardır. Bu mallar hiçbir şekilde Çin'e ithal edilemezler. Bu malların neler olduğu Çin Ticaret Bakanlığı (MOFCOM) tarafından açıklanmaktadır ve zaman zaman güncellenmektedir. İkinci kategorideki mallar, kısıtlamaya tabi mallardır. Bir sonraki yıl için tespit edilen ithal kotalarının toplam miktarı MOFCOM'a bağlı olarak çalışan Kota ve Lisans Yönetimi Kurumu tarafından her yıl 31 Temmuzdan önce açıklanmaktadır. Bir sonraki yıla ait ithalat kota başvuruları ise her yıl 31 Ağustostan önce Kota ve Lisans Yönetimi Kurumuna yapılmaktadır. Bu kurum, 31 Ekimden önce kota konusundaki kararını vermektedir. Kota ve Lisans Yönetimi Kurumu, kota başvurularında şu ölçütleri dikkate almaktadır:

- i) Başvuru sahibinin gerçek ithalat performansı,
- ii) Daha önce verilen kotaların tümüyle kullanılıp kullanılmadığı,
- iii) Başvuru sahibinin işletme ölçeği ve satış durumu,
- iv) Başvuru sahibinin yeni ithalatçı olması halinde onun taşıdığı spesifik özelliklerdir.

Bu tür malların ithalatında lisans ya da kota denetimi uygulanmaktadır. Bu ikinci kategorideki malların neler olduğu MOFCOM tarafından hazırlanıp, yayınlanmaktadır. İthalat miktarı devlet tarafından kısıtlamaya uğrayan ürünlerin ithalatında kota lisansı zorunludur. Üçüncü kategoride ise ithalatı serbest mallar yer almaktadır. Bu mallar için MOFCOM'a ithal başvuruların bulunması yeterlidir. Ancak bu ithalatı serbest mallardan bir kısmı yalnızca kamu kuruluşları tarafından yapılabilmektedir.

Çin'de MOFCOM ve buna bağlı yerel birimler tarafından hazırlanıp, uygulanan ithalat lisansları, 2002 yılında çıkarılan Lisans Düzenleme Kataloğu çerçevesinde üç düzeyde hazırlanmaktadır:

i) Denetime bağlı olan 12 kategorideki mallar için ithalat lisansının direkt olarak Çin Ticaret Bakanlığı Kota ve Lisans Yönetimi Kurumu tarafından hazırlanması,

ii) Denetime bağlı 7 mal kategorisinde Çin Ticaret Bakanlığı Özel Komisyoner Ofisleri⁵ tarafından verilen ithalat lisanslarının hazırlanması,

iii) Denetime tabi 6 mal kategorisinde yerel yönetimlere bağlı Eyalet Ekonomi ve Ticaret Büroları tarafından verilen ithalat lisansları.

İthalat yapmak isteyen işletmeler eğer kota denetimine tabi makine ve elektronik ürünlerinin ithalatı için başvuruyorsa, ‘‘Makine ve Elektronik Ürünlerinin İthalat Sertifikası’’ sunmak zorundadırlar. İthalatçı firmalar kota denetimine tabi doğal kauçuk ithalatı için başvuruyorsa, Devlet Kalkınma ve Reform Komisyonu (NDRC) ve MOFCOM tarafından hazırlanan kota onay sertifikası almak zorundadır. İşletmeler işlenmiş petrol ve araç lastiklerinin ithalatı için başvuruyorsa, Devlet Ekonomi ve Ticaret Komisyonu ile MOFCOM tarafından düzenlenen kota onay sertifikası almak zorundadırlar. Çin’in ithalat politikasında çevreye verilen önemi göstermesi açısından getirilen bir kısıtlama ise, ozon tabakasına olumsuz etki yapan maddelerin ithalatı için başvuran firmalarsa Ozon Tabakasını İncelten Maddelerin İthalat ve İhracatı Birimi’nden onay sertifikası almak zorundadırlar (Maris Global, 2019).

2.1.9. Doğrudan Yabancı Yatırımların Çin’in İhracatındaki Rol

2000’li yıllarda Çin’in ihracatındaki büyük artışta doğrudan yabancı yatırımların önemli etkisi vardır (Arrighi, 2016: 355). Ekonomik reformların bir sonucu olarak 1980’lerden başlayarak, ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımlarda önemli gelişmeler olmuştur. Çin’de 1985 yılından 2005 yılına kadar yıllık yabancı doğrudan yatırımlardaki artış GSYİH’nın yüzde 3’e yakın bir oranda olmuştur. Bu oranda bir artışın benzeri bir artış, dünya ekonomisinde Güney Kore, Tayvan ve Japonya da dahil olmak üzere hiçbir ülkede gerçekleşmemiştir (Kroeber, 2017: 80). 1990’larla 2010’lar arasındaki Çin’in ihracatında Çin’deki doğrudan yatırım yapan yabancı şirketlerin büyük bir rol oynadığı görülmektedir. Bu dönemde Çin’in ihracatının üçte birinden

---

⁵Bu Özel Komisyoner Ofisleri, Tianjin, Dalian, Şanghay, Guangzhou, Shenzen, Hainan, Nanjing, Fuzhou, Qingdao, Zhengzhou, Wuhan, Naning, Chengdu, Kunming, Xian ve Hangzhou’dur.

fazlası yabancı şirketler tarafından gerçekleştirilmiştir. 2003 yılında yabancı yatırımların GSMH'ya oranı, Çin'de yüzde 35 gibi oldukça yüksek bir orana ulaşmıştır, oysa bu oran aynı yıl Japonya'da sadece yüzde 2'ydi. Bunun bir sonucu olarak Çin'in ihracatındaki potansiyel gelirin yaklaşık yüzde 70 gibi büyük bir oranı yabancı şirketlerin eline geçmiştir (Holcombe, 2016: 370). Çin'in ihracatındaki yabancı şirketlerin payı yıllar içinde giderek artmış ve 2005 yılına gelindiğinde yüzde 58 oranıyla en yüksek düzeye ulaşmıştır. İhracatın içinde yüksek teknolojlili malların ihracatının payı açısından ele alındığında, yabancı şirketlerin payının daha da yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre, 2000-2012 arasındaki dönemde yüksek teknolojlili malların ihracatının yüzde 80'inden çoğu, ülkedeki yabancı şirketler tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak 2016 yılına gelindiğinde, bu oranın yabancı şirketler lehine yüzde 75 civarında olduğu görülmektedir (Kroeber, 2017: 80).

Oysa Japonya, Güney Kore ve Tayvan'da dışa açılmalarının ilk dönemlerinde, Çin'in tersine ihracatların tamamı yerli şirketler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu farklılığın nedeni, 1980'lerin konjonktürüdür. Çünkü 1980'li yıllarda Çin ekonomisini dışarıya açarken, belirtilen bu ülkelerin stratejilerini örnek alarak koruma duvarları arkasında güçlü şirketler kurması imkanı yoktu. Bu ülkeler kendi piyasalarını yabancı şirketlerin erişimini engelleyecek önlem alırken, kendi şirketlerinin ihracatına büyük destek sağlamaktaydılar. Oysa 1980'lerin neoliberal politikalarının egemen olduğu ve dolayısıyla ABD ve Avrupa Birliği'nin etkin olduğu dünya ticaret sistemine girmek için Çin, yabancı şirketlere kendi piyasasına erişim serbestliği sağlamak zorundaydı.

Çin'in bu uygulamaya geçme zorunluluğunun arkasında ayrıca bir iç dinamik de yer almaktadır. 1970'lerin sonunda Çin, ciddi bir ekonomik darboğaz ile karşı karşıya kalarak, Mao döneminin ihracata önem vermeyen politikaları nedeniyle bir döviz yetersizliği sorunu ortaya çıkmıştı. Bu nedenle yabancı teknolojiyi satın alabileceği dövize erişim olanağı çok sınırlıydı. Birinci reform döneminin başlamasının arkasında da bu sorun önemli bir gerekçe olarak yatmaktadır. O yüzden bu dönemde ekonomi yönetimi açısından, ihracat odaklı yabancı şirketlerin doğrudan yatırım yoluyla Çin'de fabrika kurmalarına izin vermenin tek çözüm yolu olarak görülmesi kaçınılmazdı. 1980'lerin başında kurulmaya başlanan özel ekonomik bölge uygulaması özellikle, Çin'in güney sahil kesiminde kurularak başladı ve zamanla ülke geneline yayıldı.

Ancak gözden kaçırılmaması gereken bir husus, yabancı yatırımların büyük bir bölümünün aslında ‘yabancı’ sayılmaması gerektiğidir. Çünkü doğrudan yabancı yatırımların yarıya yakın bölümü Hong Kong kaynaklıydılar.

Diğer yandan bu yabancı yatırımların bir kısmı da Çinli yatırımcıların, özellikle Hong Kong olmak üzere dış dünyadaki işletmelerinin yatırımını olmasıdır. Bu bir tür çift yönlü yatırımın arkasında, reform döneminde 2005 yılına kadar uygulanan yabancı şirketlere vergilemeden kaçınma ve diğer özel ayrıcalıklardan yararlanma gibi teşvikler sağlanmasının rolü büyüktür. Bu çift yönlü yatırım arkasında bir başka neden de Çin şirketlerinin Alibaba, TenCent e-ticaret şirketleri gibi Çin şirketlerinin uluslararası borsalarda işlem görmek için yabancı holding ortaklıkları kurmalarıdır. Bu tür şirketlerin bazı kimi finansal yatırımları da doğrudan yabancı yatırım olarak görülmektedir (Kroeber, 2017: 80).

Çin’in Dünya Ticaret Örgütü’ne girişiyle birlikte, 2001 döneminde yabancı şirketlerin Çin piyasasına girişinde bazı yeni önlemler alması gündeme gelmiştir. 2006 yılı sonunda Çin Dünya Ticaret Örgütü’ne karşı bütün sorumluluklarını yerine getirerek, doğrudan yabancı yatırımların ülkeye girişinde koşulsuz şartsız konumunu bir yana bırakmıştır. 2007 yılında başlayarak dışa açılmasında belli bir düzeye gelmesinin de bir sonucu olarak, doğrudan yabancı yatırımların toplam yatırımlar içindeki payı düşmeye başlamıştır. O yıl doğrudan yabancı yatırımların toplam yatırımlar içindeki payı yüzde 6’ya düşmüştür. Oysa bu oran 1994 yılında yüzde 17’yle en yüksek düzeye çıkmıştı. 2014 yılında ise yabancı doğrudan yatırımların toplam yatırımlar içindeki payı yüzde 3 düzeyindedir (Kroeber, 2017: 83). Bu payın düşmesinin arkasındaki en önemli neden 2005 yılından itibaren Çin’in ekonomi politikalarında önceliği, yerli şirketlerin desteklenmesine vermesidir.

2.1.10. Çin’in Küresel Rekabet Endeksi İçindeki Yeri

Küresel Rekabet Endeksi, Dünya Ekonomik Forumu tarafından 2005 yılından bu yana hesaplanmaktadır. Dünya Ekonomik Forumu, rekabetçiliği kurumların, politikaların ve ekonominin verimliliğini etkileyen faktörlerin birleşimi olarak tanımlamaktadır. Bu endeksle, hesaplandığı ülkeler için ekonomilerinin verimliliği ve dünya ekonomisi içinde rekabet edilebilirliği ile ilgili olarak ülkeler arası

karşılaştırılabilir bir standart elde etmeyi amaçlanmaktadır (Sabancı Üniversitesi 2018:2).

Küresel Rekabetçilik Endeksi, verimliliği içeren 114 küresel göstereyi bir araya getirerek ve bunların ağırlıklı ortalamasını göz önüne alarak, rekabet edilebilirliğin 12 alt endeksini oluşturmuştur. Bu alt endeksler: kurumlar, altyapı, makroekonomik çevre, sağlık ve temel eğitim, yüksek eğitim ve öğretim, mal piyasası etkinliği, işgücü piyasası etkinliği, finansal piyasa gelişimi, teknolojik hazırlık, piyasa büyüklüğü, iş gelişmişliği ve yenilikçilik bileşenleridir (Atiyas ve Taşpınar, 2018: 3).

Tablo 2.15: Küresel Rekabet Edilebilirlik Endeksi (2006-2019)

2006-2007	2008-2009	2009-2010	2013-2014	2017-2018	2018-2019
1. İsviçre	1.ABD	1. İsviçre	1. İsviçre	1. İsviçre	1.Singapur
2.Finlandiya	2.İsviçre	2.ABD	2.Singapur	2.ABD	2.ABD
3.İsveç	3.Danimarka	3.Singapur	3.Finlandiya	3.Singapur	3.Hong Kong
4.Danimarka	4.İsveç	4.İsveç	4.Almanya	4.Hollanda	4.Hollanda
5.Singapur	5.Singapur	5.Danimarka	5.ABD	5.Japonya	5. İsviçre
6.ABD	6.Finlandiya	6.Finlandiya	6. İsveç	6.Hollanda	6.Japonya
7.Japonya	7.Almanya	7.Almanya	7.Hong Kong	7.Hong Kong	7.Almanya
8.Almanya	8.Hollanda	8.Japonya	8.Hollanda	8.İngiltere	8. İsveç
9.Hong Kong	9.Japonya	9.Kanada	9.Japonya	9. İsveç	9.İngiltere
10.İngiltere	10.Kanada	10.Hollanda	10.İngiltere	10.Danimarka	10.Danimarka
54.Çin	30.Çin	29.Çin	29.Çin	27.Çin	28.Çin

Kaynak: World Economic Forum, http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf (15.01.2019)

Çin Tablo 2.15’den de görüleceği gibi Küresel Rekabet Endeksini kapsayan 137 ülke içinde uzun bir süredir 27 ile 29. sıra arasında yer almaktadır. 2006 yılında Küresel Rekabet Endeksi sıralamasında 54. sırada olan Çin, hızlı bir yükselmeye 2008 yılında 30. sırada yer almıştır. Çin’in 2018 yılında bu endeksteeki yeri 28. sıradır. Alt endeksler açısından bakıldığında Çin, piyasa büyüklüğü alt endeksi dışındaki bütün alt endekslerde ilk onda yer alamamıştır. Ancak Çin, piyasa büyüklüğünde en gelişmiş ilk on ekonomi arasında en yüksek skor olan 7 puanla 1. sırada bulunmaktadır (Atiyas ve Taşpınar, 2018: 7).

2.1.11. Çin'in Dünya Ticareti İçinde Rekabet Edebilme Aracı Olarak İzlediği Döviz Kuru Politikası

Çin dışı açılma sürecinde düşük döviz kuru politikasından bir rekabet edebilme aracı olarak büyük ölçüde yararlanmıştır. Ekonomik reformlar öncesi dönemde resmi döviz kurlarıyla Çin'in ihracat ürünlerinin fiyatları dünya fiyatlarının üzerinde olması nedeniyle ihracatın avantajlı bir faaliyet haline gelebilmesi için Çin yönetimi Renminbi'nin değerinin indirilmesinin zorunlu olduğunu düşünüyordu. Nitekim ABD dolarının değeri 1978 yılında 1,5 yuanken resmi kurdaki ilgili organların düzenlemeleriyle 1980'lerin ortasında 3 yuana yükselmişti. Çin'de 1985 yılından başlayarak bir tür katlı kur sisteminin uygulanmasına geçilmişti. Çin'deki dış ticaret şirketleri ülkeye belli bir tutarda döviz getirmeyi üstleniyorlar, bu tutarın üzerinde getirdikleri döviz resmi kurdan devlete satabildikleri gibi kendileri ithalat yapmak için de kullanabiliyorlar ya da piyasa koşullarında başka şirketlere satabiliyorlardı. 1980'lerin sonunda gelindiğinde, bir anlamda arz talebe göre çalışan bu serbest döviz piyasasındaki kur, resmi kur 4 yuanken, 7 yuan düzeyindeydi. 1979 yılından 1994 yılına kadar RMB, düzenli biçimde Çin'in izlediği ihracata yönelik büyüme stratejisinin bir gereği olarak, ABD dolarına oranla 1,5 ile 8,7 kat düşük değerli tutulmuştur. Çünkü merkezi planlı ekonominin geçerli olduğu 1978 öncesi dönemde, sermaye mallarının ve ham maddelerin ithalatının düşük fiyatlarla sağlanması için Çin merkezi yönetimi aşırı değerli bir kur modeli uygulamaktaydı (Kroeber, 2017: 196). 1978 sonrasındaki reform sürecinin ihracata dayanan büyüme modelinin öne çıktığı ilk on beş yılında Çin, ihracat mallarının uluslararası piyasalarda rekabet gücünü korumak amacıyla döviz kurunun bir ölçüde değerinin altında tutulması gerekmektedir. Bu dönemde Çin yönetimi iki farklı kur fiyatı belirlemişti. Bunlardan ilki, görece olarak yüksek tutulan resmi kur, diğeri ise piyasa değerinde işlem gören kurdu (Kroeber, 2017: 197).

Çin'de 1994 yılında döviz kuru sisteminde köklü bir dönüşüm yaşandı. 1994 yılında resmi dolar kuru 5 yuanken, serbest kur 8,7 yuan düzeyindeydi (Melemen, 2007: 54-55). Ekonomideki döviz işlemlerinin yüzde 80'nin serbest döviz piyasasında yapıldığı bu yılda katlı kur ya da ikili kur sistemi sona erdirildi ve serbest döviz piyasası kuru temel alınarak bir denetimli dalgalanma sistemine geçiş yapıldı (Kroeber, 2017: 197). Ortaya çıkan bu yeni sistemde kurlar Çin Döviz Alım Satım Sistemi (CFETS) isimli otomasyon sistemi aracılığıyla çalışan bir bankalararası döviz piyasasında ortaya

çıkıyordu. Çin Merkez Bankası her gün bir açış kuru tespit ediyor, gün içinde kurlar bankaların arz ve talebine göre değişiyor, ne var ki günün başlangıcında belirlenen kur, en fazla artı/eksi 0.3 puan olabiliyordu. Böylece ithalat için döviz ihtiyacı olduğunda, o günkü kurdan olmak üzere, işletmeler döviz bankalardan temin edebiliyorlardı. Buysa, Çin'in mal ve hizmet ithalatında konvertibiliteye geçtiği anlamına geliyordu.

1994 yılının dönüşüm yılı olmasının bir başka görünümü, dış ticaret dengesi ile ilgilidir, o yıldan sonra dış ticaret dengesi sürekli fazla vermiştir. Bu dönüşümün arkasında Çin ekonomisindeki iş gücü üretkenliğinin artışının önemli etkisi vardır, bu konuda ondan da önemli olan faktör ise Çin ekonomi yönetiminin RMB'nin dış değerinin süreç içinde bilinçli olarak düşük tutmasıdır. Ancak ihracatın ithalatı sürekli aşması, RMB'nin üzerinde bir değerlendirme baskısı yaratmaktaydı. Bunun bir sonucu olarak Çin Merkez Bankası piyasadaki döviz fazlasını satın alarak RMB'nin aşırı değerlenmesini başka bir ifadeyle Çin ihracatının rekabet gücünün azalmasını önlemeye çalışmaktaydı. 1994 yılında denetimli dalgalanma sistemi başlatıldığında 8,7 yuan olan ABD doları kuru, 3 yıl sonra 8,3 yuana inmiştir. Çin Merkez Bankası döviz kurunu bu düzeyde tutmak için 1997 yılından itibaren serbest piyasada kurun nasıl belirlendiğine bakmaksızın, RMB'nin daha da değerlendirilmesine müsaade etmemiştir. 1997 yılından sonra oldukça uzun bir süre, dolar kuru 8,3 yuan düzeyinde dalgalanmaksızın sabit kalmıştır (Kroeber, 2017: 197). Bu sonuç, denetimli dalgalanma sisteminin tam anlamıyla uygulanmadığını göstermektedir. RMB'nin değeri, uygulanan kur sisteminin adı denetimli dalgalanma olmasına karşın, döviz kurunun bir şekilde sabitlenerek Çin'in ihracatının artmasındaki en önemli faktör haline geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu kur politikasının bir sonucu olarak Çin'in ihracatı, 1994 yılında dünya toplam ihracatın yüzde 3'ten daha az bir bölümünü oluşturuyordu, bu oran sabit kur döneminin sonu olan 2005 yılında yüzde 7'nin üstüne ulaşmıştır (Oktay 2019: 355).

Dünyadaki ekonomik krizin ortaya çıktığı 2008 yılında Çin Merkez Bankası olumsuz ekonomik koşulların etkisiyle denetimli, değerlendirme politikasını bir yana bırakarak, yeniden geçici bir süreyle sabit kur uygulamasına geçiş yaptı. Bunun bir sonucu olarak, 2008 yılında 6,8 yuan olan dolar kuru 2010 yılına kadar değişmedi. 2010 yılından sonraysa ihracatın tekrar 2008 krizi öncesi düzeyine gelmesi ve Çin'e karşı dış

ticaret açığı veren ekonomilerin tazyikiyle döviz kurunun denetimli bir biçimde değerlendirilmesine geçiş yapıldı (Wang, 2017: 90).

Çin'in RMB'nin değerlendirilmesini denetim altına almaya yönelik döviz kuru politikası temelinde, Çin'in ihracatını arttırmanın bir yolu olarak uygulamaya konmuştu. Nitekim bu politika aracı, ele alınan bu dönemde Çin'in ihracatında büyük artışlara neden olmuştu. Bu durum ise Çin'in dış ticaretinde büyük çaplı fazla vermesine yol açmaktaydı. Diğer yandan, bu ticari fazlasının getirdiği döviz girdilerindeki artışı, Çin Merkez Bankası'nın satın alma yoluyla resmi döviz rezervleri haline getirmesini zorunlu kılmaktaydı. Dolayısıyla Çin ekonomi yönetiminin önündeki en büyük sorun, ihracatın artışına yönelik olarak düşük kur politikası mı izlenmeli, yoksa 2014 yılında 4 trilyon ABD doları düzeyinde dev boyutlara ulaşan döviz rezervlerinin olumsuz etkilerinden kurtulmak için serbest döviz piyasasına mı geçiş yapılmalıydı? Çünkü Çin Merkez Bankasında biriken bu dolar rezervi, bankanın RMB'nin değerlendirilmesini denetlemek için gerçekleştirdiği piyasadan döviz alımlarıyla giderek yükselmekteydi.

Çin Merkez Bankası RMB kurunu, 2008 ile 2010 yılları arası hariç tutulduğunda, dolar kuruna göre sabitleme politikasını 2005 yılında bırakarak, denetimli bir biçimde değerlendirilmesi uygulamasına geçmişti. Bu uygulamada döviz piyasasında doların açılış kurunu Çin Merkez Bankası tespit ediyor, ancak gün içinde piyasa kuru belli bir marj içinde bu kurdan ayrışabiliyordu. Başlangıçta piyasa döviz kuru Çin Merkez Bankası'nın açılış kurunun artı/eksi yüzde 0,3 marjında hareket edebiliyorken, bu oran 2007'de yüzde 0,5'e, 2012'de yüzde 1'e, 2014'de ise yüzde 2'ye yükselmiştir. Böylece Çin, 2005 yılından itibaren dolara çıpa atmaktan vazgeçmiş ve RMB'nin giderek dolara karşı güçlenmesine izin vermiştir. Özellikle Çin'in dış ticaret fazlasının 2008 yılında Çin GSYİH'nin yüzde 10'una ve yaklaşık 300 milyar dolara ulaşmasıyla birlikte RMB'nin dolar karşısındaki değer yükselişi hız kazanmıştır. 2013 yılına gelindiğinde, 2005 yılındaki değerine göre RMB dolar karşısında yüzde 40 değer kazanmıştır (Kroeber, 2017: 199).

Çin Merkez Bankasının gün içinde kurunda artı/eksi yüzde 2 farkla işlem göreceği tutar olan “merkezi karşılık oranlarını” bir önceki günün kapanış değerini temel alarak belirlemeye başlayacağını açıkladığı Ağustos 2015'te, izlediği para politikasında yeni bir dönemin başladığı söylenebilir. Daha önce değinildiği gibi, Çin Merkez Bankası günlük

“merkezi karşılık oranlarını” döviz piyasasından bağımsız olarak belirlemektedir. Böylece, Çin’de kontrollü bir serbest döviz piyasasına geçildiği ve döviz kurlarının denetlenerek, dış ticarete bir rekabet etme aracı olarak kullanılmaktan vazgeçildiğini söylenebilir. Diğer yandan, Çin Merkez Bankası’nın bu uygulaması, aynı zamanda RMB’yi uluslararası para yapma yolunda önemli bir adımı olarak da yorumlanabilir (Kroeber, 2017: 199-200).

Çin Merkez Bankası’nın Ağustos 2015 yılında RMB kurunun saptanmasında piyasaların etkinliğini artıran uygulamaya geçmesiyle, ABD dolarının bir gün öncesine göre yüzde 1,9 yüksek tespit ederek RMB’nin değerini düşürmesinden sonra, döviz piyasasında RMB aynı hızla değer yitirmeyi sürdürmüştür. Böylelikle RMB dolara göre yüzde 3,5 civarında değer kaybederek, 1994 yılından sonra en hızlı ve yüksek değer yitimine uğramış oluyordu. Çin Merkez Bankası’nın bu yeni uygulaması, döviz kurundaki gelişmelerin, bundan böyle günlük açılış kurları üzerinden tespit edilemeyeceğini gösteriyordu. Çin Merkez Bankası 2015’in ikinci yarısında, RMB’nin daha fazla değer yitimini önlemek için elindeki büyük çaplı döviz rezervlerini kullanarak piyasalarda döviz satmaya başladı. Bunun bir sonucu olarak, Çin Merkez Bankası’ndaki döviz rezervleri 2016 yılının ocak ayı sonuna gelindiğinde 420 milyar dolar azalmıştı. Burada ilginç bir karşıtıktan söz edilebilir, 2010’lu yılların ortalarına gelene kadar uzun yıllardır RMB’nin değerlendirilmesinin önüne geçmek için çaba harcayan ve bu nedenle de çok büyük döviz rezervi birikimi yapan Çin Merkez Bankası, 2015’lere gelindiğinde RMB’nin değer yitirmesinin önüne geçmeye çalışarak, elindeki döviz rezerv birikiminin eritmesini göze almaktaydı (Kroeber, 2017: 201).

2015’li yıllarda RMB’nin sürekli değer kazanmasının bir sonucu olarak, döviz piyasasındaki serbestleşme süreci içinde ihracatçıların elde ettikleri döviz gelirlerini bankalara satma zorunlulukları olmamasına rağmen, ellerine geçen dövizleri bankalara satmayı tercih etmelerini getirdi.

Çin döviz piyasasında 2014 yılının ilk günlerinde, RMB karşısında Amerikan doları bir yandan Çin Merkez Bankası açılış kurları açısından, diğer yandan piyasa kapanış kurları açısından artmaya başladı. ABD bu gelişmenin Çin’in dış ticarete avantaj elde etmek amacıyla RMB’nin değerini düşürmeye yönelik bilinçli bir girişimi olduğu kuşkusunu gündeme getirmişti. Ancak, bu politika değişikliğinin temel

nedeninin, RMB'nin sürekli değer kazanacağı beklentisini kırarak, ona karşı talebi düşürmek ve böylece RMB'nin değerlenme basıncını azaltmak olduğu düşünülebilir. Çünkü RMB'nin değerinin düşmesi, onun değerleneceğine göre tahminde bulunmuş olanları zarara sokarak piyasadan uzaklaştıracak, bu tahmine dayanarak dövizden RMB'ye geçiş yapmayı planlayanları bu düşüncelerinden vazgeçirecekti. Bir başka açıdan bakıldığında, bu yönseme değişikliğinin RMB'nin dolara göre sürekli değer kazanması sürecini nihayete erdirerek, bulunduğu değer düzeyinde istikrar kazanmasına yönelik olduğu söylenebilir. Çünkü ABD doları 2011 yılında başlayarak diğer paralara karşı değer kazanmaktaydı, oysa bu süre boyunca RMB'nin ise ABD dolarına karşı değerlenmekte olması, Çin ürünlerinin yurt dışı fiyatlarının artmasına sebep olarak, onun ihracatını olumsuz etkilemekteydi (Kroeber, 2017: 203).

Çin Merkez Bankası bu yeni yönseme bağlamında, döviz kurlarında bundan böyle her iki yönde de daha büyük oynamalara imkan vereceğini, bu amaçla da piyasa döviz kurlarının gün içi oynama marjının iki katına çıkabileceğini ilan etti. Dolayısıyla piyasa döviz kurları gün içinde açılış kurunun yüzde 2'nin altına inebilecek ya da üstüne çıkabilecekti (Oktay, 2019: 370). Bu gelişmeyle birlikte, piyasa kapanış kurları merkez bankası açılış kurlarının da üstüne çıktı. Böylece Çin Merkez Bankasının döviz piyasalarında RMB'nin sürekli değer kazanma politikasını bıraktığı açıkça görülmekteydi. Diğer yandan Çin Merkez Bankası, RMB'nin sürekli değer yitirmesini de istememekteydi. Buna göre, 2014 yılının ortasında Çin Merkez Bankası ABD dolarının açılış kurunu düşürmeye başladı, piyasa kapanış kurunu da bununla paralel tutmak için dolar satarak piyasaya müdahaleye başladı. Sonuç olarak, Çin Merkez Bankası sadece RMB'nin sürekli artması beklentisini ortadan kaldırmakta başarılı olmakta kalmamış, aynı zamanda ihracatı desteklemek için RMB'nin dolara göre değer yitirmesine yönelik politikasından vazgeçmiştir.

Çin Merkez Bankası, 2016 yılına girerken başta Amerikan doları olmak üzere Çin'in dış ticaretinde önemli paya sahip olan ülkelerin paralarından oluşan bir döviz sepeti değerini ilan etmeye başladı. Bu sepetteki ülke para birimlerinin ağırlığı, Çin'in dış ticaretindeki payları nispetinde olacaktı. Böylece Çin Merkez Bankası RMB'nin değerini sadece dolar kuruna göre belirlemiyor, dünyada ticaret yaptığı diğer ülkelerin paralarının değerini de dikkate almış oluyordu. Bundan sonra Çin Merkez Bankası

RMB'nin değerinin, tek başına dolara göre değil, bu sepete göre istikrarını gözetecekti. Ancak 2016 yılında RMB'nin değer kaybı dolara karşı yüze 2 civarında olurken, bu sepete karşı değer kaybı yüzde 6'yı bulmuştu. O yıldan sonra Çin Merkez Bankası, RMB'nin değerini, sadece bu sepete bağlayarak değil, ekonomisinin ihtiyaçlarını dikkate alarak elindeki döviz rezervlerini bilinçli bir biçimde yönetimini temel politika yapacaktır.

2.1.12. Çin'in Dış Ticaretinde Renbinmi'nin Kullanımı

Çin'in dünyadaki ikinci en büyük ekonomi, en büyük sanayi malı ihracatçısı ve en büyük, özellikle dolar bazında döviz rezervlerine sahip olmasının getirdiği olumlu ortam içinde, Çin merkezi yönetiminin ana hedeflerinden biri, ulusal parası olan Renminbi'nin (RMB) rezerv para birimi olarak ve dış ticarete para birimi olarak kullanılmasıdır (Chin, 2017: 170). Uluslararası rezerv para olarak kullanılması yolunda ilk uygulama, Malezya Merkez Bankası'nın yabancı döviz rezervlerinin bir kısmını RMB olarak tutması olmuştur. Henüz dünyadaki bütün merkez bankaları bu uygulamaya geçmemekle birlikte, Malezya dışında bazı ülkeler döviz rezervlerinin bir bölümünü RMB olarak tutmaya başlamışlardır. Bunlara örnek olarak, Hindistan ve Güney Kore Merkez Bankaları verilebilir. Güney Kore Merkez Bankası tuttuğu rezervlerdeki dolar oranını azaltarak, rezervlerini çeşitlendirmek amacıyla Çin'deki RMB cinsinden varlıklara 370 milyar doların üzerinde bir döviz rezervi yatırımı gerçekleştirdi (Jacques, 2016: 496).

Çin ihracatını artırmada, bir dönem döviz kuru politikasını bir araç olarak kullanmasının yanı sıra, kendi para birimi RMB'den de dış ticarete destek olma amacıyla da yararlanmıştır. Böylece Çin, bir yandan döviz kurunu yapay bir biçimde düşük tutarak ihracatını sübvans etmiş, diğer yandan RMB'yi uluslararası ödemelerde kullanılan bir para birimi haline getirmeye gayret göstermiştir. Bu doğrultuda, Çin yönetimi RMB ile uluslararası işlem yapma yetkisine sahip kılınan Çin firmalarının sayısını 70 bine çıkarmıştır. 2020'lerde Çin'in toplam ticaretinin yüzde 30'nun RMB ile gerçekleştirileceği tahmin edilmektedir (Shambaugh, 2016: 180). Bu çerçevede Çin, çok sayıda ülkeyle RMB ya da takas ticareti aracılığıyla ticari işlem yapmak üzere yaratıcı finansman anlaşmaları gerçekleştirmiştir. Çin, günümüzde Güney Kore,

Japonya, Endonezya, Pakistan ve Arjantin’le ticareti yapılan malların ödemesinde döviz swap mekanizmalarına giriş olanağı vermiştir. Çin Merkez Bankası, swap yapan ülkenin para birimi karşılığında RMB sağlamaktadır.

Çin’in dış ticaretinde RMB’nin kullanılmasına yönelik önemli adımlar atılmıştır. Çin yönetimi, Haziran 2010’dan başlayarak RMB’nin dış ticarete kullanılmasını teşvik etmek amacıyla, RMB ile ticaret anlaşması planını bütün dünya ülkelerine sunmuştur (Kirshner, 2017: 178). Böylece Çin, dış ticaretin RMB ile de yapılmasına imkan tanımış oluyordu. Nitekim, Çin yaptığı ithalatta 2009 yılında sadece binde 1 civarında olan RMB kullanımı, 2010 yılının sonunda yüzde 5,2’ye çıkmıştır (Jacques, 2017: 613). Ancak RMB’nin dış ticarete kullanılmasının yaygınlaşması, Çin’le dış ticaret yapan ülkelerin ve şirketlerin offshore olarak RMB’ye sahip olmalarını gerektiriyordu. Bu amaçla Çin, Hong Kong’daki finansal piyasalarda RMB’nin ağırlıklı olarak kullanılmasına izin vermiştir. Bu uygulamanın peşi sıra Çin yönetimi, içinde yabancı merkez bankalarının da bulunduğu bir grup yatırımcının onshore olarak, yani ülke içindeki hisse senedi piyasasına erişmesine izin vermeyi kabul etti (Jacques, 2016: 496). Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, RMB ile yapılan dış ticaret 2010 yılının sonuna gelindiğinde, 340 milyar RMB’ye ulaşmıştı. Birçok batılı çokuluslu şirket örneğin, Caterpillar, İkea ve McDonalds gibi şirketler, ticaret anlaşmalarında RMB’ye kullanmaya başladılar. Bu gelişmeler Çin kökenli şirketlere önemli avantajlar getirmiştir. Bu avantajlardan biri, dolar kullanma gerekliliğini ortadan kaldırarak bu şirketlerin döviz alım satım maliyetlerinin düşmesidir. Diğeriyse şirketlerin döviz risklerinin azalmasıdır.

Aynı şekilde uluslararası birçok banka, dünya çapında RMB ödemelerini yapabilecekleri bir altyapı oluşturmaktadırlar. Bu altyapının odağı RMB amaçlı offshore merkezi olarak planlanan Hong Kong olacaktır. Çin’in merkez bankası olan Çin Halk Bankası, RMB’yi uluslararası geçerliliği olan bir para birimi haline getirmek için, 2008 yılının sonundan başlayarak, içinde Güney Kore, Endonezya ve Arjantin gibi ülkelerin olduğu toplam 8 ülkeyle 800 milyar RMB’ye ulaşan bir para birimi takas anlaşması gerçekleştirmiştir. Bu anlaşmaların sayesinde artık bu ülkeler Çin’le yaptıkları ticaretlerinde ödemeleri RMB ile yapmaları mümkün olacaktır (Jacques, 2016: 496). Yapılan bir araştırmaya göre, 2020’li yıllarda Çin’in gelişmekte olan

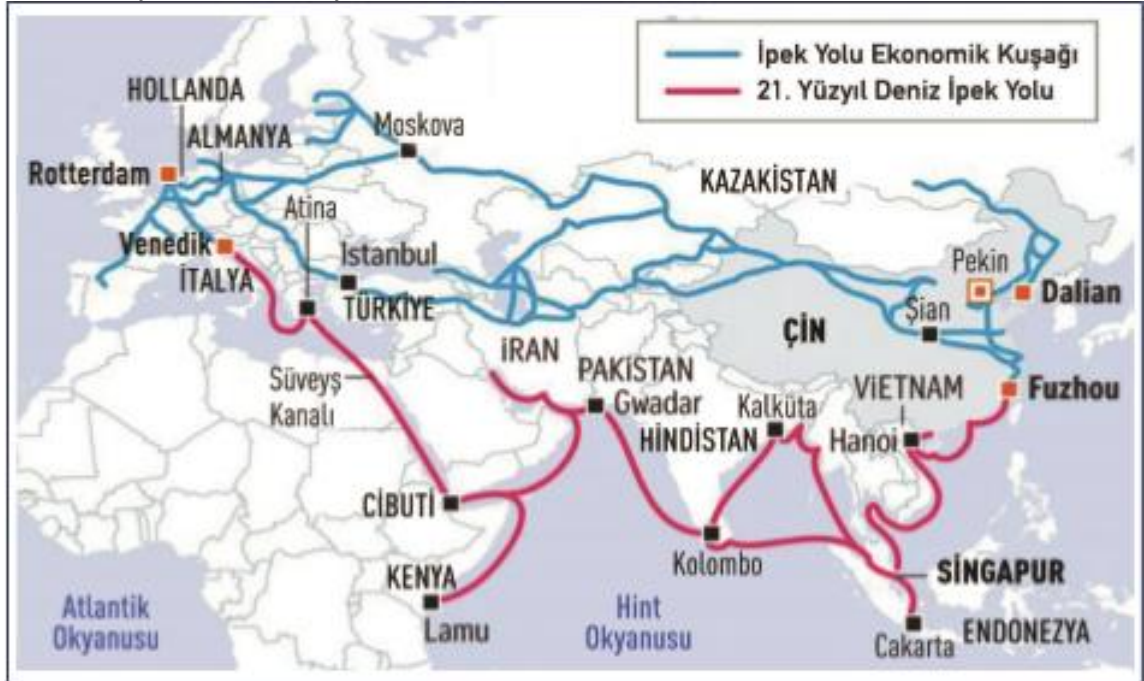
ülkelerle olan dış ticaretin yarısına yakınının RMB ile yapılacağı ve 2 trilyon dolara yükseleceği tahmin edilmektedir (Jacques, 2016: 497). Böylece RMB, dünya ticaretinde dolar ve avrodan sonra üçüncü uluslar arası düzeyde kullanılan para birimi haline gelecektir.

2.1.13. Çin'in Dış Ticaretinde Kuşak ve Yol Girişiminin Yeri

Eski İpek Yolu'nun modern versiyonu olarak ortaya çıkan Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi, ticaret ağını Orta Asya'dan başlatarak Türkiye'yi de içine alan Orta Doğu coğrafyasını ve Afrika'nın da bir bölümünü kapsayacak biçimde Avrupa'ya kadar genişletmeyi amaçlayan bir projedir. Çin'in dış ticaret hacmini artırma dışında başka ekonomik ve politik amaçları da içeren bu kapsamlı proje, ilk kez Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in 2013 yılında Kazakistan ve Endonezya'ya gerçekleştirdiği bir resmi ziyaret sırasında açıklanmıştır (Frankopan, 2018: 585). Girişime adını veren "kuşak" ifadesi Çin'i Avrupa ülkelerine bağlayan kara ve demir yollarını, "yol" ifadesi ise Çin'i ve diğer Asya ülkelerini, Akdeniz ülkelerine bağlayan deniz yolunu temsil etmektedir. Bu çerçevede Çin, Kuşak ve Yol Girişimi'nin ilk kez ilan edildiği 2013 yılından bu yana ulaşımdan iletişime, altyapıdan gayrimenkule kadar birçok alanda farklı ülkelerle işbirlikleri gerçekleştirmeyi ve 2023 yılına kadar bu alanlarda 1 trilyon dolara yakın yatırım yapmayı planlamıştır (Kin ve Chen, 2018). Dünya nüfusunun yarısından fazlasını ve dünya ekonomisinin yaklaşık yüzde 63'nü etkileme potansiyeli bulunan bu büyük projenin ekonomik amaçlarından ilki liman, havaalanı, kara ve demir yolları, enerji nakil hatları bağlantılarının artırılmasına yöneliktir (Akdağ, 2019: 76). 2013 yılından bu yana Kuşak Yol Girişimi kapsamında gerçekleştirilen altyapı projeleri 268 milyar dolarla Çin'in toplam inşaat projelerinin yüzde 56'sına ulaşmıştır. Ayrıca Kuşak Yol Girişimi içinde yer alan 65 ülkede gerçekleştirilen tüm altyapı yatırımlarının konsorsiyumları içinde Çinli şirketlerin payı yüzde 20'yi bulmaktadır (DEİK, 2019: 14). İkinci amaç, Çin ile Kuşak ve Yol Girişimi içinde yer alan ülkeler arasında ticaretin artırılmasıdır. Çünkü bu projeye taşımacılık altyapısı gelişecek ve böylece erişilmeyen bölgelere ulaşılabilir, daha da önemlisi taşınma süreleri ve maliyetleri olağanüstü boyutlarda düşecektir. Üçüncü amaç ise bu girişim çerçevesinde Çin ile diğer ülkeler arasında finansal entegrasyonun temin edilmesidir.

Kuşak ve Yol Girişimi temelde iki ayrı projeden oluşmaktadır. Haritadan da izlenebileceği gibi, bunlardan ilki kara ve demiryoluna dayanan ‘‘İpek Yolu Ekonomik Kuşağı’’dır. Bu yol, Çin’in kuzeybatısında yer alan Xi’an kentinden başlayarak Sincan Uygur Özerk Bölgesi, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, İran, Irak ve Suriye üzerinden Türkiye’ye ulaşmaktadır. Daha sonra Türkiye üzerinden Rusya’ya uzanan kuşak buradan Belarus üzerinden Avrupa kıtasına bağlanarak İtalya’da son bulmaktadır (Dilek vd., 2019: 40).

Harita: Kuşak ve Yol Girişimi Hatları

Kaynak: (Dilek vd., 2019: 41).

İpek Yolu Ekonomik Kuşağı, üç ayrı ticaret hattını kapsamaktadır. Bunlardan birinci hat olan ‘‘Kuzey Hattı’’ Çin’i Rusya üzerinden Avrupa kıtasına bağlamaktadır. ‘‘Yeni Avrasya Köprüsü’’ olarak adlandırılan bu demiryolu ağı, Çin’in Çongçing kentinden başlayıp Londra’ya kadar uzanmaktadır. Bu hat Çongçing’den sonra Çin’in Xi’an, Lanzhou, Urimçi kentlerine uğrayarak Kazakistan, Rusya, Belarus, Polonya ve Almanya’yı aşarak Hollanda’nın Rotterdam Limanından Londra’ya ulaşmaktadır. Toplam uzunluğu 12 bin kilometreyi bulan bu hat ile Çin ve Avrupa arasındaki taşımacılık süresi olağanüstü azalarak 13 güne düşürülmüş olacaktır (Dilek vd., 2019: 40). İpek Yolu kapsamındaki ikinci ticaret hattı, Kazakistan’ın Atırav Limanından çıkarak Hazar Denizi, Azerbaycan, Gürcistan üzerinden ‘‘Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu’’ hattıyla Türkiye’ye bağlayan ‘‘Orta Hat’’tır. Çin’in Rusya’yı bypass ederek Avrupa’ya

ulaşmasını sağlayacak ‘‘Orta koridor’’ olarak da adlandırılan bu proje ile Marmaray üzerinden Orta Avrupa’daki Prag’a kadar ulaşmak mümkün olmuştur. Başlangıçta bu hatta 6,5 milyon ton yük taşınacaktır, 2030 yılına kadar da taşınacak yük miktarı 17 milyon tona ulaşacaktır. Bu Orta Hat sayesinde, Çin ile Orta Avrupa arasındaki yük taşıma süresi, Marmarayın bu hatta entegre olmasıyla 18 güne düşmüş olacaktır (Duran, 2019: 25).

Kuşak kapsamındaki üçüncü hat ise Çin’i Türkmenistan, İran ve Umman üzerinden bir yandan Ortadoğu’ya, diğer yandan Güneybatı Asya’ya bağlayan ‘‘Güney Hattı’’dır. Hattın merkezinde Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru yer almaktadır. Yaklaşık 3 bin kilometre uzunluğundaki bu koridor, Batı Çin’deki Kaşgar’dan başlayarak Pakistan’ın Umman Denizi kıyılarına, karayolları ve demiryolları vasıtasıyla ulaşmaktadır (Dilek vd., 2019: 40).

Kuşak Yol Girişiminin ikinci ayağı ise ‘‘21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu’’dur. Deniz yolu aracılığıyla kıtalararası bir işbirliği kurulması amacıyla geliştirilen bu proje iki farklı rotadan meydana gelmektedir. Bunlardan ilki, Çin kıyılarından başlayıp Güney Çin Denizi ve Hint Okyanusu üzerinden Avrupa’ya uzanırken, diğeri ise yine Çin kıyılarından başlayıp Güney Çin Denizi üzerinden Güney Pasifik’e ulaşmaktadır. Denizyolu üzerinden gerçekleştirilecek bu projede Çin açısından öne çıkan bölge Afrika olarak görülmektedir. Böylece Cibuti, Etiyopya, Gabon, Gana, Kenya, Mozambik, Senegal, Tanzanya, Tunus ve Mısır ile Çin’in ekonomik ilişkilerinin, siyasal boyutlar da kazanarak gelişeceği söylenebilir (Marshall, 2018: 72).

Çin’in başlattığı Kuşak Yol Girişimi, dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 65’ini, dünya gayri safi hasılasının üçte birini içine almaktadır. Bunlardan daha da önemli olarak, küresel mal ve hizmet ticaretinin dörtte birini kapsamaktadır. Bu Kuşak Yol Girişimi kapsamındaki ülkelerle 2013 yılından bu yana mal ticaretinin hacmi 5,5 trilyon dolara ulaşmıştır (Akdağ, 2019: 77). Çin ile bu girişimde yer alan ülkeler arasındaki toplam ticaretin yıllık 3 trilyon doları aşması ve Çin’in bu ülkelerdeki doğrudan yatırımlarının 50 milyar dolara ulaşması beklenmektedir (İzto, 2019: 9). Kuşak Yol Girişimi ile Çin dünyada hakim bir ekonomik güç olma hedefine yönelik olarak, Asya’nın en doğusu ile Atlantik Okyanusu arasındaki bölgelerdeki ticari, genel anlamıyla ekonomik potansiyeli kendi lehine belirlemeyi amaçlamaktadır.

2.1.14. Çin'in Dış Ticaretinin Küresel Değer Zinciri İçindeki Yeri

Küresel değer zinciri, bir ürünün katma değer üretim sürecinin sadece bir ülke içinde kalmayıp, bu sürecin çeşitli alt aşamalara bölünerek farklı ülkelerdeki firmaların da bu ürünün katma değer üretim sürecine katıldığı bir iş bölümü olarak tanımlanabilir. Çin, reform döneminde ekonominin dışa açılmasına yönelik olarak ticari engellerin azaltılmasının yanı sıra, farklı sektörlerde üretim yapılmaya başlanması, lojistik alanında ortaya çıkan gelişmeler ve iletişim maliyetlerinin düşürülmesinin bir sonucu olarak 1990'lerden itibaren yoğun bir biçimde küresel değer zincirine katılmaya başlamıştır. 1980'lerde özel ekonomik bölgelerin kurulması ve doğrudan yabancı yatırımların ülkeye çekilmesine yönelik reformların devreye girmesiyle birlikte, özellikle başta elektrik ve elektronik sanayi olmak üzere, Çin imalat sanayi küresel değer zincirine katılmıştır (OECD, 2011:5). Çin ekonomisinin küresel değer zincirine yoğun bir biçimde katılması, ülkenin ihracat artışında önemli bir rol oynamıştır. Aynı şekilde, Çin'e doğrudan yatırım yapan yabancı işletmelerin ileri teknolojlü ürünlerin üretimi için yüksek düzeyde ara malı ithal etmesi de Çin'in ihraç ürünlerinin niteliğinin yükselmesinde önemli bir rol oynamıştır (OECD, 2011: 19; Çelik, 2016: 81). Bu gelişmelerin bir sonucu olarak Çin, dünyanın üretim fabrikası olarak adlandırılmaya başlanmıştır.

Ancak Çin'in küresel değer zinciri içinde yer almasıyla ihraç mallarının niteliği yükselmiş olmakla birlikte, bu malların üretiminden elde ettiği yerel katma değer, kimi yüksek teknolojlü ürünlerde düşük gerçekleşmiştir. Nitekim ortalama bir ihraç malında ortaya çıkan katma değer yaklaşık yüzde 50 iken, bu oran Çin'de üretilen yüksek teknolojlü ürünlerde daha düşük kalmıştır. Bunun nedeni, yüksek teknolojlü malların üretiminde kullanılan girdilerin daha çok küresel değer zinciri içinde yer alan diğer ülkelerden ithal ediliyor olmasıdır. Bunun bir sonucu olarak, Çin'de yerli arz tedarik zincirinin görece olarak düşük kalması, ihracata yönelik üretimde yabancı girdilere yüksek düzeyli bir bağımlılık yaratmaktadır (Çelik, 2016: 81-82 ve 202).

Çin'in 1995 yılındaki toplam ihracatı içinde, Çin'in dış dünyada üretilen girdileri kullanarak ihraç mallarından elde etmiş olduğu katma değer (ki buna yabancıların sağladığı katma değer de denilebilir) yüzde 11,9 iken, 2009 yılında bu oran yüzde 32,6 düzeyine çıkmıştır. Buna karşılık Çin'in ihracatı içindeki toplam yerli katma değer 1995

yılında yüzde 88,1 iken, 2009 yılında yüzde 67,4'e düşmüştür (Çelik, 2016: 84). Örneğin, elektrik ve optik donanımı alanında dünyanın en büyük ihracatçılarından biri konumundaki Çin'in bu ürünlerin ihracatı içindeki yabancı katma değer payı 2012 yılı rakamlarıyla, yüzde 43 iken, en çok ara mal ithalatında bulunduğu ülkeler yüzde 6 ile Japonya, yüzde 5 ile ABD ve yine yüzde 5 ile Güney Kore olmuştur (Banga 2013: 25-26). Bu sonuçlar Çin'in ihracatında yabancı katma değer artmaya başlayarak, ticarete konu olan malların üretiminde küreselleşmelerin etkilerini açık bir biçimde göstermektedir. Yapılan çalışmalar, Çin'in ihracatında yer alan yüksek teknolojili ürünlerde yerli katma değer düşük düzeyde olduğunu göstermektedir.

Çin'in ihraç ettiği ürünlerin üretiminde kullandığı yabancı girdileri daha çok Asya ekonomilerinden temin etmektedir. Bu ithal edilen girdilerle ürettiği malları daha çok, gelişmiş ekonomilere ihraç etmektedir. Çin'in ihracata yönelik üretimde büyük oranda Asya Bölgesi kaynaklı girdi ithal etmesi, Çin'in bölge ekonomileri açısından önemini açık bir biçimde göstermektedir.

Küresel değer zincirinin yapısının 2000'li yıllara gelindiğinde karmaşık hale gelmesi, ülkelerin gerçek dış ticaret dengelerinin ne olduğunun saptanmasını zorlaştırmaktadır. Örneğin Çin'in, ABD ile dış ticaretinde geleneksel ölçümler açısından, ABD aleyhine yüksek dış ticaret açığı ortaya çıkarken, ülkelerin ihraç malları üzerinden oluşturdukları katma değer açısından değerlendirildiğinde, ABD'nin dış ticaret açığının varolan durumdan yüzde 25 daha düşük gerçekleştiği görülmektedir (Çelik, 2016: 86). Bu sonucu göstermek için, yapılan bir çalışma örnek olarak verilebilir. Bu çalışmaya göre, Çin, Iphone 4 ürünü için ABD'den 24,63 dolarlık girdi ithal ederken, ülke içindeki üretimden 6,54 dolar katma değer yaratmaktadır. Buna karşılık Çin bu ürünü ABD'ye 194,04 dolara ihraç etmektedir. Bu sonuç, ABD, Çin'le olan dış ticaretinden bu ürün başına geleneksel istatistiklere göre 169,41 dolar dış ticaret açığı verirken, bu açığın sadece 6,54 dolarlık bölümü Çin'e ait olup, geri kalanı bu üretim katılan diğer ülkelerin elde ettiği katma değerini içermektedir. 2010'lu yılların başlarından itibaren Çin'in yüksek teknolojili ürünlerde elde ettiği katma değer düşük olması, ihracata yönelik olarak üretilen ileri teknolojili ürünlerde gerekli girdilerin daha çok yurtiçinde üretilmesi amacıyla, yerli üretim teknolojisi kapasitesinin geliştirilmesi çabalarına hız verilmiştir. Nitekim 2011-2015 yıllarını kapsayan 12. Beş Yıllık

Kalkınma Plan'ında ekonomide gerçekleştirilen üretimde teknolojik kapasitenin geliştirilerek, yerli katma değer artırılması hedeflenmektedir (Morisson, 2018: 45). Buna yönelik olarak, üretim teknolojisi kapasitesinin geliştirilmesi için son yıllarda Çin'de araştırma geliştirme harcamalarına büyük kaynak ayrılmış ve harcamaların önemli bir bölümü yeni ürün geliştirme ve teknolojik yenilenme alanlarında yapılmıştır. Bu alanda yapılan harcamaların sonunda, Çin'in yüksek teknoloji ürünlerde kullanılan girdilerin ihracatında önemli artışlar görülmüştür. 2010'lara gelindiğinde bu tür girdilerin dünya ihracatı içindeki ABD'nin payı yüzde 6,3, Japonya'nın payı yüzde 7,1'ken, Çin'in payı ise yüzde 9,2'ye yükselmiştir (Çelik, 2016: 87).

2.1.15. Çin'in Hizmet Dış Ticareti

Daha önceki bölümde değinildiği gibi, Çin dünyayla gerçekleştirdiği mal ticaretinde, 2000'li yıllarda çok başarılı bir performans sergileyerek büyük boyutlu dış ticaret fazlaları vermiştir. Oysa hizmet ticaretinde bunun tersi gerçekleşmiş ve Çin 2000'li yıllarda giderek artan dış açıklarla karşı karşıya kalmıştır.

Tablo 2.16'dan da görüldüğü gibi, Çin'in hizmet ihracatı 2005 yılında 78,4 milyar dolarken, yıllar içinde yükselerek 2008'de 145,3 milyar dolara çıkmış, ancak küresel krizin etkisiyle 2009 yılında 122,5 milyar dolara düşmüştür. Çin'in hizmet ihracatı sonraki yıllarda tekrar yükselme eğilimine girerek, 2018 yılında zirve değeri olan 266,8 milyar dolara ulaşmıştır. Buna karşılık, Çin'in hizmet ithalatı yine tablodan görülebileceği gibi, 2005 yılında 83,9 milyar dolarken 2008 yılında 156,3 milyar dolara çıkmış, küresel krizin olumsuz etkisiyle ertesi yıl 145,9 milyar dolara düşmüş, ancak sonraki yıllarda tekrar yükselerek, 2018 yılında 525 milyar dolarla en yüksek düzeyine çıkmıştır. Çin'in 2018 yılında 792 milyar dolar olan hizmet dış ticaret hacmi, o yılki toplam mal dış ticaretinin yaklaşık yüzde 18'ini oluşturmaktadır. Çin'in hizmet ticaretindeki bu hızlı artışı ABD'nin hizmet ithalatıyla karşılaştırılabilir. 2006 yılında Çin, ABD'nin yaptığından beşte biri kadar hizmet ithalatı gerçekleştirirken, 2014 yılında bu oran üçte birine ulaşmıştır (Atlı ve Ünay, 2014: 14). Böylece, Çin dünyanın en önemli hizmet ithalatçılarından biri haline gelmiştir. Özellikle turizm hizmetleri ithalatındaki önemli artışlarla Çin, dünyanın en büyük altıncı hizmet ithalatçısı konumuna gelmiştir.

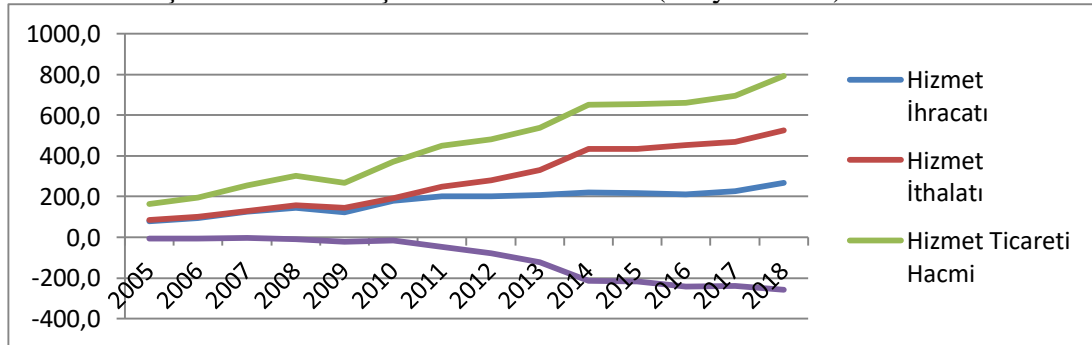
Tablo 2.16: Çin'in Hizmet Dış Ticareti 2005-2018 (Milyar Dolar)

Yıllar	Hizmet İhracatı	Hizmet İthalatı	Hizmet Ticareti Hacmi	Hizmet Ticareti Dengesi
2005	78,4	83,9	162,3	-5,5
2006	94,0	100,8	194,8	-6,8
2007	125,4	129,1	254,5	-3,7
2008	145,3	156,3	301,6	-11,0
2009	122,5	145,9	268,4	-23,4
2010	178,3	193,4	371,7	-15,1
2011	201,0	247,8	448,8	-46,8
2012	201,5	281,3	482,8	-79,8
2013	207,0	330,6	537,6	-123,6
2014	219,1	432,8	651,9	-213,7
2015	218,6	435,5	654,1	-216,9
2016	209,5	452,0	661,5	-242,5
2017	228,0	467,5	695,5	-239,5
2018	266,8	525,0	791,8	-258,2

Kaynak:TradeMap, <https://www.trademap.org/>, (09.07.2019)

Tablo 2.16 ve Grafik 2.5'ten de görüleceği gibi, Çin, hizmet dış ticaretinde ithalatın ihracattan daha yüksek seyretmesinin bir sonucu olarak, sürekli hizmet ticareti açığı vermiştir. 2005 yılında 5,5 milyar dolar olan hizmet ticareti dış açığı, 2018 yılına gelindiğinde olağanüstü boyutlara ulaşarak 258,2 milyar dolara çıkmıştır. Hizmet ticaretindeki dış açık 2013 yılından sonra hızlı bir büyüme trendine girmiştir. Bunun sebebi 2013 yılından sonra hizmet ihracatıyla hizmet ithalatı arasındaki makasın giderek açılmasıdır. 2013 yılından sonra Çin'in hizmet ithalatındaki hızlı yükselmenin arkasında, Çin'in yüksek döviz birikiminin sağladığı elverişli ortamda, turizm harcamalarındaki büyük artışlar yatmaktadır.

Grafik 2.5: Çin'in Hizmet Dış Ticareti 2005-2018 (Milyar Dolar)

Kaynak:TradeMap, <https://www.trademap.org/>, (09.07.2019)

Çin'in hizmet ihracatına hizmet türleri açısından bakıldığında Tablo 2.17'de de yer aldığı gibi, telekomünikasyon ve bilişim hizmetleri, ulaşım hizmetleri, turizm hizmetleri ve inşaat hizmetleri ön sıralarda bulunmaktadır

Tablo 2.17: Seçili Yıllarda Çin'in Hizmet İhracatı (Milyar Dolar)

2005		2007		2009		2013		2018	
Hizmet	Değer	Hizmet	Değer	Hizmet	Değer	Hizmet	Değer	Hizmet	Değer
Turizm	29,2	Turizm	37,2	Turizm	39,6	Turizm	51,6	Telekomünikasyon ve bilişim hizmetleri	47,1
Ulaşım	15,4	Ulaşım	31,3	Ulaşım	23,5	Ulaşım	37,6	Ulaşım	42,3
Diğer işletme hizmetleri	13,3	Diğer işletme hizmetleri	19,9	Diğer işletme hizmetleri	21,5	Diğer işletme hizmetleri	23,2	Turizm	39,4
İnşaat	2,6	Telekomünikasyon ve bilişim hizmetleri	5,5	İnşaat	9,4	Telekomünikasyon ve bilişim hizmetleri	17,1	İnşaat	26,6
Telekomünikasyon ve bilişim hizmetleri	2,3	İnşaat	5,3	Telekomünikasyon ve bilişim hizmetleri	7,7	İnşaat	10,7	Diğer işletme hizmetleri	17,4
Sigorta ve emeklilik hizmetleri	0,549	Sigorta ve emeklilik hizmetleri	0,903	Sigorta ve emeklilik hizmetleri	1,6	Sigorta ve emeklilik hizmetleri	4,0	Bakım ve onarım hizmetleri	7,1
Kamu hizmetleri	0,494	Kamu hizmetleri	0,552	Kamu hizmetleri	0,949	Finansal hizmetler	3,2	Fikri mülkiyet kullanım ücretleri	5,6
Fikri mülkiyet kullanım ücretleri	0,157	Fikri mülkiyet kullanım ücretleri	0,342	Fikri mülkiyet kullanım ücretleri	0,429	Kamu hizmetleri	1,2	Sigorta ve emeklilik hizmetleri	4,9

Kaynak:TradeMap, <https://www.trademap.org/>, (09.07.2019)

Çin'in hizmet ithalatında ise turizm harcamaları son yıllarda toplam hizmet ticaretinin açık arayla en önemli paya sahip olan harcama kalemi olmuştur. Çin'in dış turizm harcamaları 2013 yılından sonra, Çin'de, hanehalkı harcanabilir gelirleri artarak, yeni büyüme stratejisine geçişin de bir yansıması olarak, tüketim malı ve turizm hizmetleri talebi hızla yükselmiştir. Buna göre, 2018 yılındaki toplam 525 milyar dolarlık hizmet ithalatının içinde Çinli yerleşiklerin turizm hizmetlerine yaptıkları harcama tutarı 276,8 milyar dolar olmuştur. Oysa Tablo 2.18'den de görülebileceği gibi, 2009 yılında turizm harcamaları sadece 43,7 milyar dolarla Çin'in hizmet ithalatında

46,5 milyar dolarlık ulaşım hizmetlerinden sonra ikinci sırada gelmekteydi. Çin'in hizmet ithalatında, turizm ve ulaşım hizmetleri dışında öne çıkan diğer kalemler, fikri mülkiyet kullanım bedelleri, telekomünikasyon ve bilişim hizmetleri ile sigorta ve emeklilik hizmetleri olmuştur.

Tablo 2.18: Seçili Yıllarda Çin'in Hizmet İthalatı (Milyar Dolar)

2005		2007		2009		2013		2018	
Hizmet	Değer	Hizmet	Değer	Hizmet	Değer	Hizmet	Değer	Hizmet	Değer
Ulaşım	28,4	Ulaşım	43,3	Ulaşım	46,5	Turizm	128,5	Turizm	276,8
Turizm	21,7	Turizm	29,8	Turizm	43,7	Ulaşım	94,3	Ulaşım	108,2
Sigorta ve emeklilik hizmetleri	7,1	Sigorta ve emeklilik hizmetleri	10,6	Sigorta ve emeklilik hizmetleri	11,3	Sigorta ve emeklilik hizmetleri	22,1	Fikri mülkiyet kullanım ücretleri	35,5
Fikri mülkiyet kullanım ücretleri	5,3	Fikri mülkiyet kullanım ücretleri	8,1	Fikri mülkiyet kullanım ücretleri	11,1	Fikri mülkiyet kullanım ücretleri	21,0	Telekomünikasyon ve bilişim hizmetleri	23,7
Telekomünikasyon ve bilişim hizmetleri	2,2	Telekomünikasyon ve bilişim hizmetleri	3,2	İnşaat	5,9	Telekomünikasyon ve bilişim hizmetleri	7,6	Sigorta ve emeklilik hizmetleri	11,8
İnşaat	1,6	İnşaat	2,9	Telekomünikasyon ve bilişim hizmetleri	4,4	İnşaat	3,9	İnşaat	8,6
Kamu hizmetleri	0,622	Kamu hizmetleri	0,856	Kamu hizmetleri	0,839	Finansal hizmetler	3,6	Kamu hizmetleri	4,4
Finansal hizmetler	0,159	Finansal hizmetler	0,556	Finansal hizmetler	0,642	Kamu hizmetleri	1,1	Kültürel ve eğlence hizmetleri	3,4

Kaynak: TradeMap, <https://www.trademap.org/> (08.07.2019)

2.2. SERMAYE AKIMLARI AÇISINDAN ÇİN EKONOMİSİ

Çin'de piyasa reformları sonrasında gerçekleşen istikrarlı ve yüksek büyüme hızlarının sağlanmasının arkasındaki en önemli faktörlerden birisi, ülkeye giren doğrudan yabancı yatırımlardır. Doğrudan yabancı yatırımlar, Çin'in üretim kapasitesinin artırılmasına, birçok alana yeni teknolojilerin girmesine, daha da önemlisi Çin'in dışa açılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Dünya ekonomisinde Çin'in doğrudan yatırımlar açısından çok önemli bir yeri vardır, hem en fazla doğrudan yabancı yatırım çeken hem de en fazla dışarıya doğrudan yatırım yapan ülkelerin başında Çin gelmektedir. Dünya ekonomisinde gerçekleştirilen toplam yabancı yatırımlardaki Çin'in payı zaman içinde hızla yükselmiştir. Toplam doğrudan yatırımlar içindeki Çin'in payı 2006 yılında yüzde 2 iken, 2010 yılında yüzde 2,6'ya, 2014 yılında ise çok hızlı bir yükselişle yüzde 9,2'ye ulaşmıştır (DEİK, 2019: 36)

Daha önce değinilen, yabancı doğrudan yatırımları çekmek amacıyla uyguladığı teşvik politikaları sayesinde, diğer ülkelerden büyük miktarlarda dış yatırım çeken Çin, bu yatırımlardan öğrenme yoluyla önemli bir teknoloji kapasitesi birikimi elde etmiştir. Çin, yabancı yatırımlardan elde ettiği "knowhow"u kullanarak yaptığı dış dünyaya doğrudan yatırımlarla, dışarı giden doğrudan yabancı yatırım stoku yıllar içinde artarak, 2018 yılına gelindiğinde 1,624 trilyon dolara ulaşmıştır. Dolayısıyla Çin, 2008 küresel kriz sonrasında sadece dışarıdan doğrudan yatırım çeken bir ülke olmaktan çıkarak, aynı zamanda ülke dışına doğrudan yatırım yapan bir konuma gelmiştir (Dilek vd., 2019: 21).

2.2.1. Çin'e Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Çin piyasa reformlarına geçiş yaptığı 1978 yılından itibaren, doğrudan yabancı yatırımları ülkeye çekmeye başlamıştır. Piyasa reformlarının ilk döneminde yabancı yatırımlar için bir yasal çerçeve hazırlanmıştır. İlk olarak daha önce değinilen, özel ekonomik bölgeler oluşturulmuştur. Oluşturulan bu bölgelerde, yabancı yatırımcılara diğer bölgelere göre daha düşük vergi oranları uygulanmıştır. Ancak, 1986 yılına kadar yabancı şirketlerin tek başlarına doğrudan yatırım yapmalarına izin verilmemekteydi. Dolayısıyla Çin'de ilk ortaya çıkan yabancı şirketler, bir sermaye katılımlı ortaklık ve sözleşmeye dayalı ortaklık girişimleri olarak ortaya çıkmıştır. Bunlardan sermaye katılımlı ortaklık girişimi, piyasa reformlarının ilk zamanlarından uygulanan ve Çinli firmaların ortaklık payının en az yüzde 25 olması şartı konulan bir şirket tipidir (Çelik, 2016: 49).1986 yılında yabancı şirketlerin Çin'de tek başlarına faaliyet göstermesine izin verilmesiyle birlikte, ülkeye doğrudan yabancı yatırımların girişinde önemli artışlar meydana gelmiştir. Ancak burada da yatırım yapmak isteyen yabancı şirketlere,

üretimde kullandıkları teknolojilerin Çin'e getirilmesi ve üretimlerinin en az belli bir bölümünün ihracata yönelik olmasıyla izin verilmiştir. 1979-1988 döneminde Çin'e gelen stok doğrudan yabancı yatırım miktarı 12 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Çelik, 2016: 51).

1989 yılı sonrasında, ikinci piyasa reformu döneminde Çin önceleri yabancı yatırımcılara kapalı olan enerji, ulaşım ve tarım gibi sektörlerde yabancılara yatırım izni vermeye başlamıştır. Bu dönemde ülkeye doğrudan yabancı yatırım girişi hızlanmış ve en fazla doğrudan yabancı yatırım çekmede, 1993 yılında gelişmekte olan ülkeler arasında birinci, dünyada ise ABD'nin arkasından ikinci ülke olmuştur (Çelik, 2016: 52).

Çin'de piyasa reformlarının başlangıcında yabancı doğrudan yatırımlara verilen teşviklerin, özellikle Çin'in doğu kıyısında yer alan özel ekonomik bölgelerde ve serbest ticaret bölgelerinde yoğunlaşması, yabancı yatırımların dağılımında bölgeler arası dengesizliğe sebep olmuştur. 2002 yılına gelindiğinde, Çin'deki stok doğrudan yabancı yatırımların yüzde 86'sı, ülkenin doğu bölgesinde yoğunlaşmıştır (Kıbrıs, 2006: 22). Bu nedenle 2002 yılı sonrasında, bölgesel dengesizliklerin azaltılması için öncelikli olarak batı ve iç bölgelere doğrudan yabancı yatırımların çekilmesi ve özellikle yüksek teknoloji ve yüksek katma değer yaratacak ürünlerin üretimine yönelik yatırımların teşvik edilmesi amaçlanmıştır. Özellikle de 2001 yılında Çin'in DTÖ'ye üye olmasıyla, yabancı şirketlerin önündeki bazı yasal engellerin azaltılması ya da kaldırılması sayesinde, yabancı yatırımların ülkeye girişinin artışına uygun bir ortam sağlanmıştır. DTÖ'ye girişle birlikte Çin, ekonomisinin doğrudan yabancı yatırımlara açılması konusunda bazı taahhütler üstlenmeyi kabul etmiştir. Çin bu anlaşmayla, yabancı yatırımlar için anlaşmayla belirlenen istisnalar dışında, faaliyet alanı kısıtlamaları, minimum ihracat tutarı, minimum yerli girdi kullanım oranı ve ülkeye teknoloji transferi gibi koşullar uygulayamayacaktı (Oktay: 2019: 26). Çin'in DTÖ'ye üye olmasından sonra, 2002 yılında 52,7 milyar dolar düzeyinde olan doğrudan yabancı yatırımlar, on iki yıl sonra 128 milyar dolar düzeyine çıkmıştır (Çelik, 2016: 52).

Çin'in 1978 yılında başlayan dışa açılım sürecinde, ülkeye yabancı sermaye çekmek için bir dizi teşvik politikası uygulamıştır. Örneğin, yabancı şirketler yerli şirketlerden daha düşük oranlarda gelir vergisi ödemekteydiler ve birçok vergi

muafiyetinden yararlanmaktaydılar. Ayrıca bu şirketlere yatırımlarını gerçekleştirmek için gerekli altyapı hizmetlerinin sağlandığı özel ekonomik bölgeler ve düşük maliyetli arazi imkanları sunulmaktaydı.

Daha önce birinci bölümde de değinildiği gibi, 1990'ların ortalarında yapılan vergi reformu sonrasında tüm Çinli şirketler yüzde 33 oranında gelir vergisi ödemekteyken, bu oran yabancı sermayeli şirketler için sadece yüzde 15'ti. Bu durum, ancak 2018 yılında yürürlüğe giren Şirketler Gelir Vergisi Yasası ile tüm şirketler için gelir vergisi oranının yüzde 25'e getirilmesiyle ortadan kalkmıştır (Oktay, 2019: 28).

Çin'in doğrudan yabancı yatırımlara yönelik politikaları, 2000'li yıllarda yapısal olarak farklılaşmıştır. Daha önce sadece doğrudan yabancı yatırımların ülkeye çekilmesi en çok önem verilen hususken, sonraları ülkedeki ekonomik dönüşümü sağlamaya yönelik bir bakış açısı öne çıkmıştır. Bu açıdan, yabancı şirketlerin ülke dışına kar transferini engellemek amacıyla, karlarını Çin'de yeniden yatırım olarak değerlendirmeleri durumunda, ödemiş oldukları kurumlar vergisinin yüzde 40'ını, ileri teknoloji gerektiren sektörlerde ihracat amaçlı olarak en az beş yıl üretim yapmaları durumunda ise tamamını geri alma olanağı verilmiştir (Çelik, 2016: 52).

Piyasa reformlarının başladığı yıl olan 1978'de neredeyse sıfır düzeyinde olan doğrudan yabancı yatırımlar, küresel kriz yılı olan 2009 yılı hariç, sürekli olarak yükselmiş ve 2014 yılında 128,5 milyar dolara çıkmıştır. O yıl 230 milyar dolar doğrudan yabancı yatırım çeken ABD'nin ardından Çin, dünya ekonomisinde en fazla yabancı yatırım çeken ikinci ülke olma konumunu sürdürmüştür (Çelik, 2016: 53).

Çin'e gelen doğrudan yabancı yatırımların tutarı 1984 yılında sadece 1,3 milyar dolarken, Tablo 2.19'dan da görüleceği gibi, sadece 2005 yılı içinde Çin'e yapılan doğrudan yabancı yatırım stok tutarı 272 milyar doların üzerine çıkarak, 2018 yılında ülkedeki yabancı yatırımlar stoku 1,61 trilyon dolarlık bir hacme ulaşmıştır. Çin, doğrudan yabancı yatırımların yapıldığı ülkeler sıralamasında 2017 yılında yedinci sırada yer alırken, 2018 yılında 142 milyar dolar ile ABD'nin ardından ikinci sıraya yükselmiştir (Dilek vd., 2019:20).

Tablo 2.19: Çin'e Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Yıllar	Çin'e Gelen Doğrudan Yabancı Yatırımlar	Çin'deki Doğrudan Yabancı Yatırım Stoku
	Milyar Dolar	Trilyon Dolar
1995	37,5	0,101
2000	40,7	0,193
2005	72,2	0,272
2010	114,7	0,587
2014	128,5	1,085
2015	135,6	1,220
2016	133,7	1,354
2017	136,3	1,490
2018	142,0	1,610

Kaynak: (Dilek vd., 2019: 21)

Çin'e gelen doğrudan yabancı yatırımların geldikleri ülkeler açısından bakıldığında, 1980'li yılların başında birkaç ülke üzerinden gelen doğrudan yabancı yatırımlar zamanla çeşitlenmeye başlamıştır. İlk dönemde doğrudan yabancı yatırımlar içinde çok yüksek düzeyde olan Hong Kong'un payı zaman içinde azalmıştır. 2010'lu yıllarda Çin, Japonya, ABD, Tayvan, Singapur ve Güney Kore'den de doğrudan yabancı yatırım çekmeye başlamıştır. Çin'e 2013 yılında giren yabancı doğrudan yatırımların yüzde 80'i, başta Hong Kong olmak üzere Asya ülkelerinden gelmiştir. Hong Kong dışındaki yabancı doğrudan yatırım yapan ülkelerin başında sırasıyla, Japonya, Singapur ve Güney Kore gelmektedir. AB'nin yabancı doğrudan yatırımlar içindeki payı, yüzde 2'si Almanya olmak üzere toplam yüzde 6'yı, ABD kaynaklı yabancı doğrudan yatırımların payı ise yüzde 2,4'ü bulmaktadır (Çelik, 2016: 55). Burada ilginç olan, Virgin Adaları, Cayman Adaları ve Samoa gibi vergi cenneti olarak bilinen ülkelerin Çin'in çektiği doğrudan yabancı yatırımlar içindeki payı yüzde 10'a yaklaşmaktaydı (Oktay, 2019: 23). Bunun nedenin, vergi cenneti olarak nitelenen ülkelerdeki vergi avantajlarının ve ayrıca yatırımın kaynağını gizli tutma isteği olduğu söylenebilir. Bir başka neden ise ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımların, aslında Çin kaynaklı olup, bu sözü edilen yabancı yatırımlara sağlanan avantajlardan yararlanmak amacıyla bu ülkelere gidip, sonra tekrar Çin'e dönen 'gidiş-dönüş yabancı sermaye' diye nitelenebilecek bir yatırım türü olmasıdır (Sönmez, 2003: 309).

Çin'e yapılan doğrudan yabancı yatırımlar içinde Hong Kong'un payının görece olarak yüksek olmasının arkasında, yatırımların asıl kaynağının başka ülkeler olması yatmaktadır. Diğer yandan Çin'e 2000 yılına kadar giren yabancı doğrudan yatırımların yaklaşık üçte ikisi, başta Hong Kong olmak üzere, Tayvan, Singapur ve Malezya'da yaşayan etnik köken olarak Çinli olan yatırımcılar tarafından gerçekleştirilmiştir (Sönmez, 2003: 304). Günümüzde Çin'e gelen doğrudan yatırımlardaki Asya'nın diğer bölgelerinde yaşayan Çinli yatırımcıların ağırlığı azalsa da sürmektedir (Oktay, 2019: 25). Hong Kong'un 7 milyonluk nüfusunun yüzde 95'i, Tayvan'ın 23 milyonluk nüfusunun yüzde 98'i, Singapur'un 6 milyonluk nüfusunun yüzde 75'i, Malezya'nın nüfusunun dörtte biri kendilerini etnik olarak Çinli görmektedir.

Sözü edilen etnik olarak Çinli yabancı yatırımcılar daha çok Çin'in fason ihracatına yönelik alanlara doğrudan yatırım yaparken, ABD, başta Almanya olmak üzere Avrupa Birliği ülkeleri, Japonya ve Güney Kore kaynaklı doğrudan yabancı yatırımlar daha çok Çin'in büyük çaplı iç pazarını hedeflemektedir. Örneğin ilginçtir, ABD'nin otomobil üreticisi General Motors, aynı Almanya'nın Volkswagen şirketinde de olduğu gibi, Çin'de kendi ülkesinde olduğundan daha çok otomobil satmaktadır⁶ (Oktay, 2019: 25). Genel olarak bakıldığında, Çin ekonomisindeki tüm sektörlerde gelişmiş ülke firmalarının doğrudan yabancı yatırımlarını Çin'in iç pazarının kalitenin önemli olduğu üst segmentlerinde, buna karşılık Çinli firmaların ise fiyatın önemli olduğu alt segmentlerinde yoğunlaştıkları söylenebilir.

Çin'e yapılan doğrudan yabancı yatırımların sektörel dağılımına bakıldığında imalat sanayinin payı yaklaşık yüzde 50'yi bulmaktadır. Gelen doğrudan yabancı yatırımların yüzde 24'ü emlak sektörüne, yüzde 10'u finansal hizmetlere, yüzde 10'u perakende sektörüne, yüzde 4'ü ulaşım sektörüne, yüzde 2'si ise tarım sektörüne gitmiştir (Çelik, 2016: 56). Ancak ilginçtir, Çin'de bazı sektörlerde doğrudan yabancı yatırımların girişinde kısıtlamalar vardır. Kısıtlamaya giren alanlar birkaç yılda bir, Ticaret Bakanlığı ile Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu tarafından yayımlanan "Yabancı Yatırımlar Sanayi Yönlendirme Kataloğu"nda açıklanmaktadır. 2013 yılından itibaren yeni büyüme stratejisinin uygulamaya konulduğu dönemde çıkarılan

---

⁶ 1998 yılında Çin'de bir ay içinde 88.416 araç trafiğe katılırken, 2016'da bir ay içinde bu rakam 3.057.300'e ulaşmıştır. Çin'de 2016 yılında 24 milyon 600 bin otomobil satılmıştır. Oysa Türkiye'de aynı yıl sadece 1 milyon 300 bin yeni taşıt trafiğe katılmıştı (Öğütçü, 2017: 174).

2015 yılı katalogunda koşula bağlı olarak doğrudan yabancı yatırım yapılacak 38, tamamen doğrudan yabancı yatırımın yasak olduğu 36 yatırım alanı listelenmiştir. Aynı şekilde, bu katalogda 50 alanda yatırım yapmak Çinli şirketlerle ortaklık kurma koşuluna bağlanmaktadır. Yabancı yatırımların yapılması yasaklı olan alanlara örnek olarak, havaalanları, nükleer enerji santralleri, petrol ve gaz boru hatları, metro ve demiryolları, su işleri, savunma sanayi, tarımda genetik araştırmalar, radyoaktif ve nadir toprak elementleriyle ilgili araştırma ve işleme faaliyetleri, tıbbi kurumlar, madencilik, petrokimya, gemicilik, haritacılık, uydu haberleşmeciliği ve basın yayın gibi stratejik alanlar ve hatta yeşil çay üretimi, tütün ürünleri, alternatif tıpla ilgili Çin ilaçları ve pirinç kağıdı gibi geleneksel el sanatları verilebilir (Kıbrıs, 2006: 27).

Çin’de gerçekleştirilen yabancı doğrudan yatırımların Çin ekonomisindeki ağırlığını anlamada, yabancı sermayeli şirketlerin sanayi sektörü istihdamı içindeki payı önemli bir gösterge olarak alınabilir. Bu açıdan, 2013 yılı rakamlarıyla Çin’de sanayi sektörü istihdamının yaklaşık yüzde 20’sini yabancı şirketler sağlamaktaydı. Bu konudaki diğer bir gösterge de, yabancı sanayi şirketlerinin satışlarının, toplam satışların yüzde 24’ünü oluşturmasıdır (Oktay, 2019: 27). Aynı şekilde, Çin ekonomisine 1980’lerin başında itibaren yatırım yapan yabancı firmalar, ülkedeki toplam firmaların dörtte birini oluşturmaktadırlar ve Çin’in toplam ihracatında yaklaşık yüzde 50’lik bir paya sahiptirler (Dilek vd., 2019: 20).

2.2.2. Çin’in Dışarıya Doğrudan Yatırımları

Çin’in 2000’li yıllarda dünya ekonomisinde önemli bir ağırlık kazanmasında, dış ticarete gerçekleştirdiği başarılı performansın yanı sıra, dış dünyaya yapmış olduğu sermaye ihracının da önemli bir payı vardır. Çin dış ticaretten elde ettiği dış fazlalarla ve çektiği önemli miktarda doğrudan yabancı yatırımlarla yüksek bir döviz birikimi elde etmiştir. Sahip olduğu 3,1 trilyon dolarlık döviz rezervleriyle Çin dünyanın en fazla döviz rezervine sahip ülkesi konumuna gelmiştir. Çin’in 1990’lardan itibaren yabancı ülkelere doğrudan yatırım yapmasının artışının arkasındaki en önemli faktör, dış ticaretinde her yıl verdiği dış fazlalar olmuştur.

Bu döviz birikiminin getirdiği elverişli ortamda, Çin’in 2001-2005 yıllarını kapsayan 10. Kalkınma Planında, Çin’in dış dünyaya artan enerji ve doğal kaynak

bağımlılığını azaltmak amacıyla, Çinli yatırımcılar için ‘‘Dışa Açılım’’ politikasının bir hedef olarak belirlenmesi ve onlara bu yolda teşvikler verilmesi sonucu, Çinli yatırımcıların doğrudan dışarıya yatırımları hızla artmaya başlamıştır (Oktay, 2019: 31). 1991 yılı öncesinde Çin’in dışarıya hiç doğrudan yatırımı yokken, Tablo 2.20’den de görüleceği gibi 1995 yılında 17 milyar dolar olan dışarıya doğrudan yatırım stoku, 2014 yılında 882 milyar dolara ulaşmıştır. 30 bine yakın iştirakle gerçekleştirilen bu dışarıya doğrudan yatırımların stok olarak tutarı, 2018 yılında yaklaşık ikiye katlanarak 1,624 trilyon dolara yükselmiştir. Bu yıl, Çin’in dışarıya doğrudan yatırımlarının stok düzeyi ilk kez, 1,610 trilyon dolar olan Çin’deki doğrudan yabancı yatırım stokunu geçmiştir.

Tablo 2.20: Çin’in Dışarıya Doğrudan Yatırımları

Yıllar	Çin’den Giden Doğrudan Yatırımlar	Çin’den Giden Doğrudan Yabancı Yatırım Stoku
	Milyar Dolar	Trilyon Dolar
1995	2,0	0,017
2000	2,2	0,027
2005	12,2	0,052
2010	68,8	0,317
2014	123,1	0,882
2015	154,6	1,097
2016	196,1	1,357
2017	124,6	1,482
2018	120,5	1,624

Kaynak: (Dilek vd., 2019: 21).

Önceki bölümde değinilen, Çin’in en fazla dış ticaret yaptığı ülkeler ile yurtdışı yatırımlarının büyük ölçüde yapıldığı bölgeler arasında bir ilişki gözlemlenmektedir. Bunun arkasında, Çin’in ticaret yaptığı ülkelerdeki pazar payını artırma amacı yatmaktadır. Çin, 2018 yılında Asya kıtasıyla 1,8 trilyon dolarlık, Avrupa kıtasıyla 812 milyar dolarlık, Kuzey Amerika ile 635 milyar dolarlık dış ticaret gerçekleştirmiştir. Dış ticaretin bu dağılımına paralel olarak, Çin’in doğrudan yatırım yaptığı ülkelere bakıldığında, tablo 2.21’den de görüldüğü gibi, Çin’in en fazla doğrudan yatırım yaptığı ülkeler arasında 182,6 milyar dolarla ABD, 111,6 milyar dolarla ikinci sırada Avustralya, üçüncü sırada ise 85,3 milyar dolarla İngiltere bulunmaktadır. Tablo 2.21’den de görüleceği gibi, dördüncü sırada Güney Amerika kıtasından yaklaşık 65 milyar dolarla Brezilya’nın yer alması, yedinci sırasında ise yaklaşık 50 milyar dolarla

Afrika kıtasından Nijerya'nın yer alması Çin'in dışarıya doğrudan yatırımlarının arkasında politik ve stratejik motiflerin bulunduğunu göstermektedir. Diğer yandan, Çin'in ABD'ye yaptığı dışarıya doğrudan yatırımlarının tutarı 2011 yılından başlayarak ABD'nin Çin'e yaptığı doğrudan yatırımların tutarını aşmış ve Çin ABD'ye karşı net yatırımcı konumuna gelmiştir (Oktay, 2019: 29).

Tablo 2.21: Çin'in En Fazla Yatırım Yaptığı Ülkeler

Ülkeler	Miktar (Milyar Dolar)	Toplam Yatırım İçindeki Payı (Yüzde)
ABD	182,6	9,3
Avustralya	111,6	5,7
İngiltere	85,3	4,4
Brezilya	64,8	3,3
Kanada	53,7	2,7
Pakistan	51,9	2,6
Nijerya	49,9	2,5
Rusya	47,1	2,4
Malezya	45,6	2,3
Endonezya	42,7	2,2
Diğerleri (Trilyon Dolar)	1,205	62,6
Toplam Yatırım (Trilyon Dolar)	1,941	100,0

Kaynak: (Dilek vd., 2019: 23)

Çin'in küresel ekonomideki yatırımları, son 10 yılda önemli artışlar göstermiştir. Çin bu dönemde dış yatırımlarının önemli bir bölümünü yeni kolonyalist esintiler taşıyan stratejik nedenlerle, eski dönemlere göre ABD'de değerlendirmek yerine dünyanın farklı bölgelerindeki farklı ülkelere kaydırmaktadır. Örneğin, Çin'in 2018 yılında sadece Afrika'daki toplam dış yatırımları 360 milyar düzeyini aşmıştır. Çin'in ülke dışı yatırımlarının artmasının bir diğer nedeni, kendisine karşı özellikle ABD kaynaklı artan ticari korumacılık politikalarıdır. Böylelikle Çin, ihracatına yönelik engellere karşı bir önlem olarak, yatırım yaptığı ülkelerin ticari performanslarından yararlanmayı amaçlamaktadır (Dilek vd., 2019: 23). Nitekim, Tablo 2.21'den de görüleceği gibi, 2005-2018 yılları arasında Çin'in en fazla yatırım yaptığı ilk on ülkeye yönelttiği doğrudan yatırımlar toplam yatırımlarının yaklaşık yüzde 38'ini oluşturmaktadır.

Çin'in dışarıya doğrudan yatırımlarının 2005-2018 döneminde kıtalar açısından dağılımına bakıldığında, 514 milyar dolarla Asya kıtası ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada 385,1 milyar dolarla Avrupa, üçüncü sırada 360,2 milyar dolarla Afrika, 252,5 milyar dolarla Kuzey Amerika, 169,4 milyar dolarla Güney Amerika, 148,6 milyar dolarla Orta Doğu ve 115 milyar dolarla Avustralya kıtası yer almaktadır (Dilek vd., 2019: 24).

Çin'in dışarıya doğrudan yatırım yapmasının arkasında başlıca şu nedenler bulunmaktadır:

- i) Stratejik ve politik nedenler,
- ii) Doğal kaynak ihtiyacı,
- iii) Yeni teknolojiler edinmek,
- iv) Marka yoluyla Pazar payını artırmak,
- v) Gıda güvenliği,
- vi) Ticari kaygılardır.

Çin'in dışarıya doğrudan yatırımlarının en çok gittiği alanların başında enerji ve ulaşım sektörleri gelmektedir. Bu sektörleri metal sanayi ve tarım sektörü izlemektedir. Bu dağılımın arkasında Çin devletinin stratejik ve politik amaçların yattığı söylenebilir. Örneğin, Çin'in Afrika kıtasında gerçekleştirdiği doğrudan yatırımların yüzde 35'i ulaşım ve enerji sektörlerinde yoğunlaşmıştır. Çin bu kıtadaki yatırımlarını yerel kaynakların işlenmesi ve uluslararası pazarlara ulaştırılması için kullanmaktadır. Bu sayede ülkelerin kullanılmayan kaynaklarını ekonomiye kazandıran ve bunu kendi şirketleri üzerinde gerçekleştiren Çin, bir tür neo kolonyalist yaklaşımla Afrika'da önemli pazarlar elde etmektedir. Örneğin, Çad'a demiryolu inşasında yaptığı 5 milyar dolarlık yatırım ile ülke tarihinin en büyük miktarda dış yatırımını gerçekleştirmiştir. Aynı şekilde Kenya'ya da milyar dolarlık bir demiryolu yapımı gerçekleştirmiştir (Dilek vd., 2019: 24-25).

Çin Afrika ülkelerinde enerji, ulaşım gibi altyapı alanlarında ve tarım sektöründe yaptığı dışarıya doğrudan yatırımlarla bu ülkelerdeki hammaddeleri daha ucuza elde

etmekte ve daha kolay erişim sağlamaktadır. Çin, ithal ettiği bu hammaddeleri nihai ürünlere dönüştürerek dünya ekonomisinde önemli bir rekabet üstünlüğü kazanmaktadır. Aynı zamanda, Afrika kıtası Çin'in petrol ithalatının yüzde 25'den fazlasını karşılamaktadır. Çin, Afrika ülkelerinden ithal ettiği petrol ve doğal kaynaklara karşılık bu ülkelere emek ve sermaye yoğun ürünler ihraç etmektedir. Öte yandan Afrika ülkelerine yapılan yatırımlarda kullanılacak olan malların Çin'den alınması zorunlu tutulmaktadır. Böylelikle dış yatırımlarla, Çin iç pazarına talebi garanti altına almaktadır.

Aynı şekilde, Çin'in doğal kaynak ihtiyacının karşılanmasına yönelik olarak Afrika'da gerçekleştirdiği dışarıya doğrudan yatırımları, devletten devlete, "Altyapıya Karşı Kaynak" anlaşmaları çerçevesinde yapılmaktadır. Bu anlaşmalar, Çin'in enerji ve ulaşım gibi alanlardaki altyapı projeleri için kaynak sağlanmasını, geri ödemelerin de petrol ve madenler gibi doğal kaynaklarla yapılmasını şart koşmaktadır. Ayrıca, bu anlaşmalarla gerçekleştirilecek olan altyapı projelerinin üstlenicilerinin de genellikle Çin kökenli devlet şirketleri olması öngörülmektedir (Oktay, 2019: 33).

Çin'in en fazla doğrudan dış yatırım yaptığı sektörler sıralamasında yüzde 15'lik payla tarım sektörünün üçüncü sırada yer alması, Çin'in gıda güvenliği konusunda verdiği önemi ortaya koymaktadır. Nitekim İsviçre kökenli tarımsal ilaç ve tohum üreticisi Syngenta'yı 43 milyar dolar gibi çok yüksek bir bedelle Çin'in devlet şirketi olan ChemChina (China National Chemical Corporation) tarafından satın alınması bunun bir örneği olarak değerlendirilebilir (Haber Türk, 2019). Bu bağlamda, Çin'in en büyük et üreticisi Shuanghui'nin dünyanın en büyük domuz eti üreticisi olan ABD'nin SmithfieldFoods şirketini 2013 yılında 7,1 milyar dolar karşılığında satın alması da benzer bir yatırım olarak değerlendirilebilir (TÜSİAD, 2013: 11).

Çin'de üretilen malların deniz ve demiryolu üzerinden hızlı ve düşük maliyetli bir şekilde küresel pazarlara ulaştırılmasında ulaşım yollarının büyük bir önemi vardır. Daha önceki bölümde değinilmiş olan, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi temelde bu stratejik amaca yöneliktir. Çin, Kuşak ve Yol Girişimi kapsamında Avrupa'da liman hizmetleri ve Asya'da lojistik sektöründe önemli yatırımlar gerçekleştirmiştir. Avrupa'da Yunanistan, İtalya ve İspanya gibi ülkelerdeki bazı liman ve terminaller Çinli şirketler tarafından yarı ortaklı olarak ya da tamamen satın alınmaktadır. Örneğin,

Yunanistan'ın Pire limanının yarısının işletme hakkının, 2009 yılında 4,6 milyar dolar karşılığında Çin'in devlet işletmesi COSCO (China Ocean Shipping Company) tarafından satılması bu tür bir yatırımdır (Çolakoğlu, 2013: 257). COSCO ayrıca, 2015 yılında Türkiye'deki Ambarlı limanında bulunan Kumport konteyner terminalinin yüzde 65 hissesini yaklaşık 900 milyon dolara satın almıştır (Ekonomist Online, 2019). Aynı şekilde, 2001 yılında dünyanın en büyük konteyner limanının iki tanesi Çin'e aitken, 2018 yılında bu limanların sayısı 7'ye çıkmıştır (Dilek vd., 2019: 27).

Çin'in gelişmiş ülkelerde yaptığı doğrudan yatırımların önemli bir kısmı yüksek teknoloji ve markalaşmış şirketleri satın alma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Almanya'nın önde gelen robotik şirketlerinden Kuka'yı MideaGroup, İsviçre'nin dev tarım şirketi Syngenta'yı ve İtalya'nın büyük lastik üreticisi Pirelli'yi bir devlet şirketi olan ChemChina, ABD'nin ünlü bilgisayar firması IBM'in kişisel bilgisayar bölümünü Lenova, İsveç'in otomobil üreticisi Volvo'yu Çin'in en büyük özel sektör otomobil üreticisi Geely, Almanya'nın beton pompaları alanında dünya lideri şirketi Putzmeister'in Çin özel şirketi SANY tarafından satın alınması ve Almanya'nın Mercedes firmasının hisselerinin bir kısmına ortak olunması Batılı ülkeleri tedirgin etmekte ve Çin'in bu satın alımlarının engellenmesine yönelik önlemler uygulamasına yol açmaktadır (Brustein, 2019: 33-35). Çin'in ileri teknoloji şirketleri satın almasına engelleme konusunda örnek olarak, Almanya'nın makine üreticisi Leifeld'in, çip cihazları üreticisi Aixtron'un, enerji dağıtım operatörü 50Hertz'in Çinli şirketlere satılmasına izin vermemesi gösterilebilir (Dünya Gazetesi, 2019). Benzer şekilde, Çin devlet petrol şirketi CNOOC'un 2005 yılında ABD petrol şirketi Unocal'ı 18,5 milyar dolara satın alma girişiminin, ABD Kongresinden ve kamuoyundan gelen tepkiler sonucu başarısız olması da bir başka örnek olarak verilebilir (Deutsche Welles, 2019).

Çin'in artan doğal kaynak ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak, sadece Afrika kıtasında değil dünyanın diğer bölgelerinde de dışarıya doğrudan yatırımlar yapmaktadır. Buna çarpıcı bir örnek olarak, Kanada'nın petrol şirketlerinden Nexen'in 2012 yılında 15,1 milyar dolara Çin'in devlet mülkiyetindeki üç büyük şirketinden biri olan CNOOC tarafından satın alınmasıdır. Yine aynı yıl bir başka devlet şirketi olan Sinopec de, ABD'de Chesapeake enerji şirketinin bir petrol sahasındaki üretimine, 1 milyar dolar karşılığında yüzde 50'lik payla ortak olmuştur (CRİ, 2019).

Çin enerji sektöründe, Afrika kıtasındaki Nijerya ve Angola gibi ülkelerin yanı sıra Brezilya, Avustralya, Filipinler ve Portekiz gibi dünyanın birçok ülkesinde enerji üretim ve dağıtım hizmetleri veren şirketlere dışarıya doğrudan yatırım yapmaktadır. (Kılıç, 2019: 79). Örneğin, Portekiz'in ana elektrik dağıtım şirketi REN'in yüzde 25'lik hissesi Çin'in ana elektrik dağıtım şirketi StateGrid tarafından, Portekiz'in ana elektrik üretim şirketi EDP'nin yüzde 21'lik hissesi ise Çin'in bir devlet işletmesi tarafından satın alınmıştır.

Çin'den dışarıya doğrudan yatırımların bir kısmı da ticari kaygılarla yapıldığı görülmektedir. Çin'in büyük eğlence sektörü şirketi Dalian Wanda'nın 2012 yılında ABD'nin ikinci büyük sinema zinciri AMC Entertainment şirketini 2,6 milyar dolara satın alması böyle bir örnektir. Bu yatırımla Dalian Wanda dünyanın en büyük sinema işletmecisi konumuna gelmiştir. Bu şirket aynı zamanda, 2016 yılında ABD'nin önde gelen film yapım şirketlerinden Legendary Entertainment'i 3,5 milyar dolara satın alarak film üretiminde de önemli bir aktör haline gelmiştir (Milliyet Gazetesi, 2019). Çin'in ABD'deki eğlence sektörüne yönelik bu dışarıya doğrudan yatırımları ticari kaygılarla yapılıyor gözükse de, ABD'den rol çalarak, kültür emperyalizminin yeni bir oyuncusu olmayı hedeflediği şeklinde de yorumlanabilir. Çinli şirketlerin gelişmiş ülkelerde dışarıya doğrudan yatırım yoluyla şirket satın almalarının 2010'lu yıllardaki artışının, bu ülkelerde tepkilere yol açmasındaki en önemli neden alım yapan bu Çin şirketlerinin önemli bir bölümünün devlet işletmesi olmasıdır. Gelişmiş ülke şirketlerinin satın alınmasında Çin devlet işletmelerinin payı ortalama yüzde 80'i bulmaktadır. Üstelik bu yüksek orandan daha da önemlisi, Çin açısından stratejik alanlar olan enerji ve doğal kaynak alanlarındaki satın alımların büyük kısmı devlet işletmeleri tarafından yapılmaktadır. Yabancı şirket satın alımlarının ortalama yüzde 20'sini gerçekleştiren Çin özel sektör şirketleri ise yeni teknoloji edimini ve varolan markaları ele geçirmeyi amaçlamaktadır.

Çinli şirketlerin Batılı ülkelerinde gerçekleştirdikleri şirket satın alımlarıyla, Batılı şirketlerin Çin'de yaptıkları şirket satın alımları arasında günümüzde asimetrik bir ilişki ortaya çıkmıştır. Avrupalı şirketler 2009 yılı öncesinde her yıl yaklaşık 150 civarında Çin şirketi satın almaktayken, bu sayı 2009 yılında yarıya inmiş, 2010'larda ise tekrar artarak yıllık yaklaşık 125'i bulmuştur. Çinli şirketlerin satın alımları ise 2010'lu

yıllarda yıllık yaklaşık 100 dolayında gerçekleşmiştir, ancak Avrupalı şirketlerin Çin'deki 7 milyar euro değerinde satın alımlarına karşılık, Çin şirketlerinin Avrupa'daki satın alımları 11 milyar euro olmuştur (Oktay, 2019: 32).

2.2.3.Finansal Yatırımlar Açısından Çin Ekonomisi

Dünya ekonomisi içinde Çin, daha önce değinildiği gibi, dış ticaret ve doğrudan yatırım alanlarında önemli bir yere sahipken, aynı durum finansal yatırımlar alanında söylenemez. Düşük düzeydeki bu finansal yatırımlar, özel şirketlerden daha çok devlet tarafından gerçekleştirilmektedir.

Çin'de finansal yatırımlar alanında serbestleştirme süreci henüz tamamlanmadıysa da yabancıların Çin'de, Çinli şirketlerin ve hane halkının da ülke dışında finansal yatırım yapma, özellikle tahvil ve hisse senedine yatırım yapma imkanları üzerinde büyük kısıtlamalar bulunmaktadır. Bu nedenle Çin ile dış dünya arasındaki finansal yatırım ilişkilerinde, elindeki büyük döviz rezervleriyle Çin Halk Cumhuriyeti devleti öne çıkmaktadır. Çin'in resmi döviz rezervleri yaklaşık 4 milyona ulaşmıştır ve bu rezervler dünya ülkelerinin toplam döviz rezervlerinin üçte birini oluşturmaktadır. Çin yönetimi bu yüksek miktardaki döviz rezervleriyle uluslararası finansal piyasalarda büyük bir yatırımcı haline gelmektedir (Oktay, 2019: 33).

Çin'in ABD piyasalarındaki finansal yatırımlarının tutarı yaklaşık 1,7 trilyon dolardır, bu tutarın yaklaşık 1,3 trilyon dolarlık kısmı hazine bonoları, 150 milyar dolarlık kısmı diğer devlet tahvilleri, kalanı ise ABD özel sektör tahvil ve hisse senetlerine yatırılmıştır (Oktay, 2019: 34). Çin'in bu 1,3 trilyon dolarlık ABD hazine bonusu satın alması, Çin'in ABD hükümetinin bütçe açıklarını finanse etmek için çıkardığı hazine bonolarının dünyadaki en büyük alıcısı olduğu anlamına gelmektedir. Bu satın alma miktarının büyüklüğünü anlamak için, tüm ABD hane halkının sahip olduğu ABD hazine bonusu tutarının sadece 950 milyar dolar ve tüm ABD'nin bankalarının ise toplam 390 milyar dolar düzeyinde olduğunu dikkate almak yeterli olacaktır.

Çin'in elindeki döviz rezervleriyle yapılan bu finansal yatırımların bir bölümü doğrudan yatırım olarak yorumlanabilir. Çünkü Çin'in gerçekleştirdiği finansal

yatırımların bir kısmı özel sektör tahvil ve hisse senetlerine yapılmaktadır. Uzun vadeli olmaları ve yatırım yapılan şirketlerin yönetiminde söz sahibi olma imkanı vermeleri, bu yatırımların doğrudan yatırım olarak kabul edilmesini getirmektedir. Çin’de bu tür yatırımların önemli bir kısmı 2007 yılında kurulan Çin Yatırım Şirketi tarafından yapılmaktadır. Bir ‘ulusal varlık yönetim şirketi’ olan Çin yatırım şirketi, ülke döviz rezervlerinin bir bölümünün yüksek getiri sağlayacak biçimde yönetilmesinden sorumlu bulunmaktadır. Bu şirket, Çin’in sahip olduğu yabancı döviz stoklarından 200 milyar dolarını yurtdışında yatırım yapmak üzere kullanma yetkisine sahip bir devlet kurumudur (Jacques, 2016: 235). Bu tür finansal yatırımların önemli bir başka kısmı da Devlet Döviz Yönetimi adlı kuruluş tarafından gerçekleştirilmektedir. Çin döviz rezervlerinin genel yönetiminden sorumlu olan bu kuruluş, dış dünyada finansal yatırım yapmanın yanı sıra, yurtdışında yatırım yapan Çinli şirketlere finansman sağlamada da destek olmaktadır. Bu bağlamda, Fransız petrol şirketi Total’in yüzde 1,6 hissesinin 1,9 milyar euroya, İngiliz petrol şirketi BP’nin yüzde 1 hissesinin ise 1,3 milyar euroya satın alınma işlemi, aslında doğrudan yatırım sayılabilecek bir finansal yatırım örneği olarak değerlendirilebilir (Oktay, 2019: 34).

Yabancı finansal yatırımcıların Çin’de finansal yatırım yapma imkanları, 2000’lere kadar sermaye piyasasında az sayıda şirkete ait özel tip hisse senetlerinin alımıyla sınırlıydı. Bu özel hisse senetleri fiyatları normal hisse senetlerine göre yüksek olduğundan, çekici bir yatırım aracı olarak görülüyorlardı. Ancak 2000’li yıllarda uygulamaya konulan çeşitli ‘‘Yetkin Yabancı Yatırımcı’’ programlarıyla bu imkanlar hızla gelişmeye başlamıştır. Böylece belli şartları sağlayan kısıtlı sayıdaki yabancı finansal kuruluşa bir kota içinde Çin finansal piyasalarında yatırım yapma izni verilmeye başlanmıştır (Oktay, 2019: 35). Çinli kuruluşların ve hane halkının yabancı ülkelerdeki finansal yatırımları için de benzer bir serbestleştirme, 2000’li yıllarda yetkin yatırımcı programları çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Çin’de bu her iki yöndeki finansal yatırımların serbestleştirilmesine yönelik gelişmeler, ülke parası RMB’ye 2009 yılından başlayarak, uluslararası geçerlilik kazandırma çabaları çerçevesinde hızlanmıştır.

1978 yılı öncesinde dünya ekonomisi içinde fazla bir önem taşımayan Çin, günümüzde büyük boyutlara ulaşan üretimi, pazarı, dış ticareti, döviz rezervleri,

doğrudan ve portföy yatırımlarıyla dünya ekonomisinin en önemli aktörlerinden biri haline gelmiştir.

III. BÖLÜM

ÇİN'İN TÜRKİYE İLE DIŞ TİCARETİ

Çin piyasa ekonomisine geçiş sürecine girdiği 1978 yılında sonra dış ticaretini hızla artırarak, küresel ticaret içindeki payını yüzde 1'den, 2010'lara gelindiğinde yüzde 10'ların üzerine çıkarmıştır. 2018 yılında 2,5 trilyon dolarlık ihracat, 2,1 trilyon dolarlık ithalat olmak üzere toplam 4,6 trilyon dolarlık ticaret hacmiyle dünyanın en fazla ticaret yapan ülkesi haline gelmiştir. Ancak Çin'in ticari partnerleri arasında Türkiye'nin önemli bir yeri yoktur. Ancak Türkiye'nin toplam dış ticareti içinde Çin'in payı giderek artmıştır. 1992 yılında Türkiye'nin toplam dış ticareti içinde Çin'in payı sadece yüzde 0,7 iken, 2001'de bu oran yüzde 4,7 olmuş, 2010'lu yıllarda ise yaklaşık yüzde 6,5 düzeyine çıkmıştır (Jacques, 2016: 610). Çin'in ithalat yaptığı ülkeler içinde Türkiye 58. sırada, ihracatı içinde ise 26. sıradadır. Buna karşılık Türkiye açısından bakıldığında Çin, 23,6 milyar dolarlık dış ticaret hacmiyle, Almanya ve Rusya'dan sonra üçüncü sırada yer almaktadır (Trademap, 2019). Bu yüksek ticaret hacmi, Türkiye'nin Çin'e karşı önemli bir dış ticaret açığı vermesiyle gerçekleşmektedir. Giderek artan bu dış ticaret açığının arkasındaki en büyük neden, Çin'in ihracatı yüzde 50'sinden fazlasının katma değeri yüksek, ileri teknoloji ürünleri oluşturması, Türkiye'nin ihracatının ise çeşitlendirmenin olmadığı ve katma değeri düşük işlenmemiş ürünlere dayalı olmasıdır.

Bu bölümde önce Çin ile Türkiye arasındaki ticari ilişkilerin başlangıcı ele alınacaktır. Daha sonra Çin'in Türkiye'den ithalatı ile Türkiye'ye ihracatına ve iki ülke arasındaki dış ticaret dengesi konularına değinilecektir. Bu bölümde son olarak, Çin ile Türkiye arasındaki ticari ilişkilerinin geleceği üzerine bir değerlendirme yapılacaktır.

3.1. ÇİN İLE TÜRKİYE ARASINDAKİ TİCARİ İLİŞKİLERİN BAŞLANGICI

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Türkiye tarafından resmen tanınması 1971 yılında gerçekleşmiştir. İki ülke arasında 1974 yılında bir "Ticari İşbirliği Anlaşması" imzalanmışsa da ekonomik ilişkilerde oldukça uzun bir süre herhangi bir gelişme ortaya

çıkamamıştır. Çünkü bu dönemde Çin ekonomisinde dışa kapalı sosyalist bir anlayış hakimken, Türkiye’de de yine dışa kapalı ithal ikamesine dayalı iç piyasaya yönelik politikalar uygulanmaktaydı.

Ancak 1980’lere gelindiğinde hem Çin’de hem de Türkiye’de ekonomideki serbestleştirme ve dışa açılma uygulamaları eş zamanlı olarak başlamış ve iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri geliştirmeye yönelik olarak önemli adımlar atılmıştır.

Dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in Aralık 1982’de, Başbakan’ı Turgut Özal’ın Temmuz 1985’te Çin’e yaptıkları ziyaretlerde Çin’in Türkiye kökenli ihraç ürünleri için önemli olanaklar sunan büyük bir pazar olduğu bu ziyaretlere katılan özel sektörün temsilcileri tarafından görüldü. Ancak 1980’ler her iki ülkenin de küresel ekonomiyle bütünleşmesinde başlangıç yılları olduğundan, bu dönemde iki taraf arasında hatırı sayılır bir ticaret hacmi oluşturmak mümkün olamamıştır. 1990’lı yıllara gelindiğinde ise ihracat amacıyla Çin’e giden Türk iş çevreleri, Çin’e mal ihraç etmenin kolay olmadığı biçiminde izlenime sahip olmalarının bir sonucu olarak, ihracat yerine düşük maliyetli Çin ürünlerinin Türkiye’ye ithal etmeyi daha elverişli bulmuşlardır (Atlı ve Ünay, 2014: 20). Nitekim 1990 yılında Türkiye’nin Çin’den ihracatı sadece 37 milyon dolar gibi çok düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Çin’in Türkiye’ye aynı yıl yaptığı ihracat ise 240 milyon dolar olmuştur (TÜİK, 2019). 1990’lı yıllarda iki ülke arasındaki ticari ilişkiler düşük yoğunluklu bir şekilde gerçekleşmiştir. Ancak, iki taraf arasındaki dış ticaret dengesi, 1993 ve 1994 yılları hariç, sürekli Türkiye aleyhine olmuştur.

3.2. 2000 YILI SONRASI ÇİN’İN TÜRKİYE’DEN İTHALATI

Bu bölümde Çin’in Türkiye’den olan ithalatı 2001-2018 yılları arasındaki dönem çerçevesinde ele alınacaktır. Önce, bu dönemdeki Çin’in Türkiye’den gerçekleştirdiği ithalatın hacmine değinilecek, daha sonraysa mal grupları açısından 2001, 2007, 2009, 2013 ve 2018 yılları çerçevesinde, Çin’in Türkiye’den yaptığı ithalat ele alınacaktır.

3.2.1. Çin'in Türkiye'den Mal İthalatı

2001 yılından sonra Çin'in Türkiye'ye ithalatında önemli artışlar ortaya çıkmıştır. Tablo 3.1'den de görüldüğü gibi, 2001 yılında 199 milyon dolar olan Çin'in Türkiye'den olan ithalatı 2018 yılına gelindiğinde 2,912 milyar dolara ulaşmıştır. 2000'li yıllarda, 2008 kriz yılı da dahil olmak üzere Çin'in ithalatındaki artış trendi kesilmeden sürmüştür. Bu dinamizm, 2010 yılında Çin ile Türkiye arasındaki ilişkilerin "Stratejik Ortaklık" düzeyine yükseltilmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Ekim 2010'da dönemin Çin başbakanı Wen Jiabao'nun Türkiye ziyareti sırasında imzalanan yedi önemli anlaşmayla iki ülke arasında uzun vadeli bir vizyon oluşturulmuştur. Çin ile Türkiye arasında imzalanan ekonomik ilişkileri güçlendirmeye yönelik bu anlaşmalar şunlardır (Atlı ve Ünay, 2014: 21-22):

- 1) İkili Ticari ve Ekonomik İşbirliğinin Geliştirilmesi ve Derinleştirilmesine İlişkin Çerçeve anlaşması,
- 2) Üçüncü Ülkelerde Altyapı İnşaatı ve Teknik Müşavirlik Alanlarında İşbirliğinin Artırılmasına İlişkin Mutabakat Zaptı,
- 3) İkili Ticari ve Ekonomik İşbirliği Orta ve Uzun Dönem Kalkınma Planı için Ortak Araştırma Başlatılmasına Yönelik Mutabakat Zaptı,
- 4) Yeni İpek Yolu Bağlantısı Ortak Çalışma Grubu Kurulmasına İlişkin Mutabakat Zaptı,
- 5) Demiryolu İşbirliği Anlaşması,
- 6) Ulaştırma Altyapısı ve Denizcilik Alanında İşbirliği Mutabakat Zaptı,
- 7) Bilgi ve İletişim Teknolojileri Alanında İşbirliği için Mutabakat Zaptı.

Ekim 2010'daki Çin ve Türkiye ülke hükümetleri arasındaki ticari görüşmelerde, taraflar iki ülke arasındaki ticaret hacminin 2015 yılında 50 milyar dolara, 2020 yılında ise 100 milyar dolara çıkarmayı ortak bir hedef olarak belirlemişlerdir (Atlı ve Ünay, 2014: 21). Ancak fiiliyatta bu hedeflere ulaşılamamış, tersine bu hedeflerin çok uzağında kalınmıştır. İki ülke arasında 2015 yılındaki ticaret hacmi ancak 27,2 milyar

dolar, 2018 yılında ise, 2015 yılının da altında kalarak 23,5 milyar dolar olabilmıştır (Trademap, 2019).

Tablo 3.1'den de görüldüğü gibi, Çin'in Türkiye'den yaptığı ithalatın boyutları yüksek olmamakla birlikte, 2001 yılından başlayarak 2013 yılına kadar bir artış eğilimi sergilemektedir, ne var ki o yıl 3,6 milyar dolara çıkan Çin'in ithalat değeri 2014 yılından 2017 yılına kadar azalma eğilimi göstermiş, 2017 ve 2018 yılında ise 2,9 milyar dolar olarak tekrar yükselmiş, ama Çin'in Türkiye'den 2013 yılında yaptığı ithalat düzeyinin altında kalmıştı

Tablo 3.1: Çin'in Türkiye'den İthalatı (Milyar Dolar)

Yıllar	İthalat
2001	0,199
2002	0,265
2003	0,504
2004	0,391
2005	0,549
2006	0,693
2007	1,039
2008	1,437
2009	1,625
2010	2,269
2011	2,466
2012	2,833
2013	3,601
2014	2,861
2015	2,414
2016	2,328
2017	2,936
2018	2,912

Kaynak:TradeMap, <https://www.trademap.org/>(18.09.2019)

Çin'in Türkiye'den ithalatı zaman içinde bir artış gösterse de, 2018 yılında diğer ülkelere yaptığı 2,1 trilyon dolar olan toplam ithalat hacmiyle karşılaştırıldığında çok düşük bir düzeyde kalmaktadır. Türkiye Çin'e yaptığı 2008 yılında 2,9 milyar dolarlık ihracatla, Çin'in ithalat yaptığı ülkeler sıralamasında 58. sırasında yer almıştır. Buna karşılık Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arasında Çin, 2018 yılında 26. sırada bulunmaktadır (Trademap, 2019).

3.2.2. Mal Grupları Açısından Çin'in Türkiye'den İthalatı

Mal grupları açısından bakıldığında, Çin'in Türkiye'den ithalatı daha çok işlenmemiş ürünlerden oluşmaktadır. 2009, 2013 ve 2018 yıllarında Çin'in Türkiye'den ithal ettiği mallarda ilk üç sıra hiç değişmemiştir. Bu ilk üç sırada yer alan malların çoğunluğu işlenmemiş ara mallardır. 2009 ve 2013 yıllarında ilk sırada yer alan maden cevherleri, 2018 yılında ikinci sırada yer almış, 2018 yılında ilk sırada yer alan mermer, traverten, ekosin ve kireçli taşlar mal grubu, 2009 ve 2013 yılında ikinci sırada yer almıştır. Belirtilen bu üç yılın Türkiye'den ithal edilen mal grubu sıralamasında ise inorganik kimyasallar mal grubu üçüncü sırada bulunmaktadır. Bu ilk üç grupta yer alan malların Çin'in Türkiye'den yaptığı ithalat içindeki payı yaklaşık yüzde 70 gibi çok yüksek bir orandır. Bu oranın yüksekliği, Çin'in Türkiye'den ithal ettiği malların daha çok, işlenmemiş nitelikli ve ileri teknoloji içermeyen girdiler olduğunu göstermektedir.

2018 yılına ilişkin mal grupları tablosunda ilk sırada yer alan mermer ithalatı, Çin'in Türkiye'den yaptığı toplam ithalatın içinde 964 milyon dolarla yüzde 33,2'sini oluşturmaktadır. Türkiye'nin Çin'e gerçekleştirdiği mermer ihracatı, işlenmiş olarak değil, tümüyle blok mermer şeklinde yapılmaktadır. Türkiye'nin toplam blok mermer ihracatının yaklaşık yüzde 90'lık kısmını Çin'e yapmaktadır. Bu açıdan, Çin'in en önemli mermer tedarikçisi konumundaki ülke Türkiye'dir. Bu durum Türkiye'nin ihracatının, bir yandan Çin'in hammadde talebinde, diğer yandan küresel piyasalardaki emtia fiyatlarında oluşabilecek dalgalanmalara karşı kırılgan bir konumda tutmaktadır. Nitekim, Tablo 3.2'den de görülebileceği gibi, Çin'in Türkiye'den yaptığı blok mermer ithalatı 2013 yılında 1,2 milyar dolarken, 2018 yılında 0,964 milyon dolara düşmüştür. Aynı şekilde Çin'in Türkiye'den yaptığı blok mermer ithalatında 2018 yılında, 2017 yılına göre miktarda yüzde 15, değerinde ise yüzde 18'lik bir düşüş gerçekleşmiştir (Dünya Gazetesi, 11.10.2019). Çin, Türkiye'den ithal ettiği hammadde ya da ara mallarını sanayi üretiminde kullanarak işlenmiş ürünlere dönüştürmektedir. Ancak ilginçtir, Tablo 3.2'den de görülebileceği gibi, 2001 yılında ithal mal grubu içinde birinci sırada yer alan demir çelik girdisi, 2013 ve 2018 mal grubu listesinin ilk 10'u içinde yer alamamıştır. Bu sonuç, Çin'in gereksinimini duyduğu demir çeliği, kendi ekonomisi içinde üretmeye başladığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Tablo 3.2: Seçilmiş Yıllarda Çin'in Türkiye'den İthalatı (Milyar Dolar)

2001		2007		2009		2013		2018	
Ürün	Değer	Ürün	Değer	Ürün	Değer	Ürün	Değer	Ürün	Değer
Demir ve çelik	0,083	Maden cevherleri	0,499	Maden cevherleri	0,599	Maden cevherleri	1,5	Mermer, traverten ekosin ve kireçli taşlar	0,964
Mermer, traverten ekosin ve kireçli taşlar	0,038	Mermer, traverten ekosin ve kireçli taşlar	0,291	Mermer, traverten ekosin ve kireçli taşlar	0,395	Mermer, traverten ekosin ve kireçli taşlar	1,2	Maden cevherleri	0,631
Bakır ve bakırdan eşya	0,016	İnorganik kimyasallar	0,087	İnorganik kimyasallar	0,149	İnorganik kimyasallar	0,319	İnorganik kimyasallar	0,331
Suni lifler	0,015	Makine ve mekanik aletler	0,072	Demir ve çelik	0,109	Makine ve mekanik aletler	0,156	Makine ve mekanik aletler	0,326
Maden cevherleri	0,009	Suni lifler	0,034	Makine ve mekanik aletler	0,072	Giyim eşyası	0,126	Örülmemiş giyim eşyası	0,193
Plastikler ve mamulleri	0,009	Bakır ve bakırdan eşya	0,03	Bakır ve bakırdan eşya	0,049	Mineral yakıtlar	0,116	Giyim eşyası	0,167
Makine ve mekanik aletler	0,008	Demir ve çelik	0,028	Elektrikli makine ve cihazlar ve parçaları	0,037	Örülmemiş giyim eşyası	0,114	Bakır ve bakırdan eşya	0,115
Et ve yenilebilir sakatat	0,006	Pamuk	0,027	Örülmemiş giyim eşyası	0,036	Pamuk	0,102	Demir veya çelikten eşya	0,093
Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	0,005	Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	0,022	Giyim eşyası	0,035	Elektrikli makine ve cihazlar ve parçaları	0,096	Elektrikli makine ve cihazlar ve parçaları	0,055
Dokuma kumaş	0,005	Örülmemiş giyim eşyası	0,021	Suni lifler	0,029	Bakır ve bakırdan eşya	0,092	Pamuk	0,054

Kaynak: TradeMap, <https://www.trademap.org/> (23.09.2019)

Çin'in Türkiye'den yaptığı tarım malları ithalatına bakıldığında ise zaman içinde tarım malları ticaretinin arttığı gözlemlenmektedir. Nitekim Çin'in Türkiye'den yaptığı tarım malları ithalatı 1997 yılında 11 milyon dolarken, 2017 yılında bu rakam 203 milyon dolara ulaşmıştır (Kurtar ve Delal, 2019: 114). Çin'in Türkiye'den ihraç ettiği tarım mallarına nitelikleri açısından bakıldığında, ilk sırada, son 20 yılı aşkın süredir canlı hayvanlar ve gıda maddeleri grubu yer almıştır. Bu ürün grubunda ikinci sırada dokuma elyaf mal grubu, üçüncü sırada ise hayvansal ve bitkisel yağlar mal grubu

bulunmaktadır. Canlı hayvan ve gıda maddeleri mal grubunun ithalat değeri 2017 yılında yaklaşık 110 milyon dolar olmuştur. Çin'in Türkiye'den ithal ettiği mal grupları içinde ikinci sırada yer alan dokuma elyafı mal grubunun ithalat değeri yaklaşık 58,5 milyon dolar, üçüncü sırada yer alan hayvansal ve bitkisel yağlar mal grubunun ithalat değeri ise 31,2 milyon dolar olmuştur (Kurtar ve Delal, 2019: 114).

Çin'in Türkiye'den ithal ettiği gıda ve tarım ürünlerinin artırılmasına yönelik olarak 2015 ve 2016 yılında önemli adımlar atılmıştır. Bu kapsamda Çin'in, süt ve süt ürünleri, kiraz ve antep fıstığı gibi tarım ürünlerinin ithalatına ilişkin protokoller 2015 yılında Antalya'da toplanan G20 Zirvesi ve 2016 yılında Çin'in Hanco ketinde toplanan G20 Zirvesi sırasında imzalanmıştır (TC. Dışişleri Bakanlığı, 2019).

Çin'in Türkiye'den ithal ettiği mal gruplarının yıllar içindeki görünümü, ithal edilen malların işlenmemiş ürünler olmasının bir sonucu olarak, katma değeri düşük mallar olduğunu yansıtıyor, ancak bundan daha da önemlisi, bu ithalat kompozisyonu Türkiye'nin Çin'e yaptığı ihracat mallarını hiçbir şekilde çeşitlendiremediğini göstermektedir.

3.3. 2000 YILI SONRASI ÇİN'İN TÜRKİYE'YE İHRACATI

Bu bölümde ilk olarak, Çin'in Türkiye'ye yaptığı ihracatın hacmi, 2001-2018 yılları arasındaki dönem çerçevesinde ele alınacaktır. Daha sonra ise Çin'in Türkiye'ye yaptığı ihracat 2001, 2007, 2009, 2013 ve 2018 yılları itibariyle değerlendirilecektir.

3.3.1. Çin'in Türkiye'ye Yaptığı Mal İhracatı

1992 yılında 17 milyon dolar düzeyinde olan Çin'in Türkiye'ye ihracatı 2001 yılına gelindiğinde, 925 milyon dolara ulaşmıştır (TÜİK, 2019). Ancak Çin'in Türkiye'ye yaptığı ihracat DTÖ'ye üye olduğu 2001 yılından sonra hızlı bir artış göstermiştir. 2001 yılı sonrasındaki bu artış hızının arkasındaki en büyük neden, DTÖ üyeliği sonrasında Çin'in düşük maliyetli tekstil ve diğer ürünlerine yönelik kotaların kaldırılmasıdır. Çin'in ithalatının artmasında Türkiye'den kaynaklanan neden ise,

2000'li yıllarda Türk lirasının uzun bir süre aşırı değerli olmasıdır. Bu durum Çin mallarını görece olarak ucuzlatarak, Türkiye'ye ihracatının artmasına sebep olmuştur.

Tablo 3.3: Çin'in Türkiye'ye İhracatı (Milyar Dolar)

Yıllar	Değerler
2001	0,925
2002	1,4
2003	2,7
2004	4,5
2005	6,9
2006	9,7
2007	13,2
2008	15,6
2009	12,6
2010	17,1
2011	21,6
2012	21,2
2013	24,6
2014	24,9
2015	24,8
2016	25,4
2017	24,6
2018	20,7

Kaynak: TradeMap, <https://www.trademap.org/>(29.09.2019)

Çin'in Türkiye'ye yaptığı ihracat Tablodan 3.3'den de görüleceği gibi, 2001 yılı sonrasında yıllar içinde bir artış trendi göstererek, 2016 yılına gelindiğinde 25,4 milyar dolara ulaşmıştır. Bu artış trendi sadece 2009 yılında küresel krizin bir sonucu olarak düşmüş, ancak ertesi yıldan başlayarak, artış eğilimi belirtilen bu yıla kadar sürmüştür. Ancak Çin'in Türkiye'ye ihracat hacmi 2017 yılında yeniden düşme eğilimine girerek, 2018 yılında 20,7 milyar dolar düzeyine inmiştir. Ne var ki Çin'in 2,4 trilyon dolarlık toplam ihracatı içinde Türkiye'nin payı yüzde 1'ler civarındadır. Dolayısıyla Çin'in ihracatında Türkiye'nin önemli bir partner olduğu söylenemez. Nitekim Çin'in ihracat yaptığı ülkeler içinde yeri 26. sıradadır. Buna karşılık Çin, 2018 yılında yaptığı 2,7 milyar dolarlık ithalatla Almanya'yla birlikte, Türkiye'nin dış ticaretinin en önemli ortaklarından biridir.

3.3.2. Mal Grupları Açısından Çin'in Türkiye'ye İhracatı

Çin'in Türkiye'ye ihracatına mal grupları açısından bakıldığında, ihracatta ağırlığın ileri teknoloji içeren sermaye yoğun malların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Tablo 3.4'den de görülebileceği gibi, ele alınan bütün yılların ilk sırasında elektrikli makine ve cihazlar mal grubu bulunmaktadır. Bu mal grubunun 2018 yılı itibariyle ihracat değeri 5,9 milyar dolardır. Yine ele alınan tüm yıllarda mal grupları açısından ikinci sırada da makineler ve mekanik cihazlar mal grubu bulunmaktadır. Bu mal grubunun 2018 yılı itibariyle ihracat değeri 4,6 milyar dolardır. Çin'in mal grupları açısından ihracatında üçüncü sırada ise 2001 yılında sentetik ve suni filamentler, 2007 yılında, ilginçtir Çin'in 2001 yılında Türkiye'den ithalatında birinci sırada yer alan demir ve çelik mal grubu, 2009 yılında, DTÖ düzenlemeleriyle ihracatı artan giyim eşyası, 2013 yılında plastik ve mamulleri, 2018 yılında ise organik kimyasal mal grubu yer almıştır.

Tablo 3.4:Seçilmiş Yıllarda Çin'in Türkiye'ye İhracatı (Milyar Dolar)

2001		2007		2009		2013		2018	
Ürün	Değer	Ürün	Değer	Ürün	Değer	Ürün	Değer	Ürün	Değer
Elektrikli makine ve cihazlar	0,184	Elektrikli makine ve cihazlar	3,2	Elektrikli makine ve cihazlar	3,3	Elektrikli makine ve cihazlar	6,7	Elektrikli makine ve cihazlar	5,9
Makineler ve mekanik cihazlar	0,154	Makineler ve mekanik cihazlar	2,9	Makineler ve mekanik cihazlar	3,3	Makineler ve mekanik cihazlar	6,1	Makineler ve mekanik cihazlar	4,6
Sentetik ve suni filamentler	0,041	Demir ve çelik	0,487	Giyim eşyası	0,359	Plastikler ve mamulleri	1,1	Organik kimyasallar	1,1
Oyuncaklar	0,035	Sentetik ve suni filamentler	0,442	Plastikler ve mamulleri	0,344	Mobilya	0,688	Plastikler ve mamulleri	0,895
Organik kimyasallar	0,034	Suni lifler	0,397	Demir veya çelikten eşya	0,401	Demir veya çelikten eşya	0,687	Demir ve çelik	0,711
Mineral yakıtlar	0,033	Plastikler ve mamulleri	0,393	Mobilya	0,269	Tıbbi cihazlar	0,611	Sentetik ve suni filamentler	0,643
Pamuk	0,032	Deri ürünleri	0,342	Organik kimyasallar	0,289	Organik kimyasallar	0,599	Tıbbi cihazlar	0,585
Suni lifler	0,025	Mobilya	0,335	Ayakkabı	0,288	Giyim eşyası	0,563	Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	0,531
Çeşitli imalat eşyaları	0,022	Demir veya çelikten eşya	0,315	Sentetik ve suni filamentler	0,272	Tren veya tramvay vagonları dışındaki araçlar	0,552	Demir veya çelikten eşya	0,441
Tıbbi cihazlar	0,021	Oyuncaklar	0,298	Oyuncaklar	0,264	Sentetik ve suni filamentler	0,542	Oyuncaklar	0,353

Kaynak:TradeMap, <https://www.trademapp.org/>(30.09.2019)

Tablo 3.4'den de görüldüğü gibi, 2018 yılı itibariyle bu ilk üç sırada yer alan mal gruplarının ihracat tutarı, Çin'in toplam ihracatının yüzde 56'sını oluşturmaktadır. Bu sonuç, Çin'in Türkiye'ye ihracatının büyük ölçüde sermaye yoğun ve ileri teknoloji içeren ürünlerden oluştuğunu göstermektedir. Çin'in tüm ihracatı içinde Türkiye'nin payı görece olarak düşüktür. Çin'in ihracat yaptığı ülkeler arasında Türkiye, 2018 yılı itibariyle 20,7 milyar dolarla 26. sırada kalmıştır. Oysa Türkiye'nin ithalatı açısından bakıldığında, Çin'in çok önemli bir konumu bulunmaktadır. 2018 yılında Türkiye'ye ithalatı 20,7 milyar dolar düzeyine yükselen Çin'in 2001 yılındaki DTÖ üyeliği sonrasında, Çin malları Türk pazarlarını doldurmaya başlamış ve büyük pazar paylarına ulaşarak yerli üreticiyi tehdit eden bir hale gelmiştir. 2000'li yılların başlarında Ankara Ticaret Odası'nın yayınladığı bir araştırmaya göre, Türkiye'deki otuz sektörün Çin mallarının istilası altında olduğu, piyasada her 100 oyuncaktan 95'inin, 100 armatürden 76'sının, 100 klimadan 50'sinin, 100 gözlükten 45'inin ve 100 halıdan 25'inin Çin malı olduğu belirtilmiştir (NTV, 2019).

Türkiye'nin Çin'den yaptığı ithalat, bu ülkeye yapılan ihracat ile karşılaştırıldığında daha fazla ürün çeşitliliği göstermektedir. Ancak Çin'den ithal edilen mallardaki en yüksek pazar payı olan malların daha çok tüketici ürünleri olduğu görülmektedir. Nitekim Türkiye'nin toplam ithalatında Çin'in payının yüzde 90'ın üzerinde olduğu ve ithalat değeri yüksek olan tüketici malları şunlar olmuştur:

Tablo 3.5: Türkiye'nin Toplam İthalatında Çin'in Payı'nın %90'ın Üzerinde Olduğu Başlıca Ürünler

Ürün Grubu	Çin'den İthalat Pay %	(Milyon Dolar)
1) Oyuncaklar, bisikletler	90,0	304,478
2) Bebek arabaları ve parçaları	90,2	39,888
3) Şemsiyeler	96,4	34,199
4) Çeşitli türde şapkalar	90,7	33,372
5) Yapma çiçekler ve meyveler	98,3	33,056
6) Bayram ve çeşitli eğlenceler için kutlama malzemeleri	91,5	29,467
7) Saç tarakları ve tokaları	95,8	16,582

Kaynak: (Atlı, 2016: 29).

Belirtilen bu ürünlerin Türkiye'nin Çin'den yaptığı ithalata önemli bir yeri olmalarına ve dolayısıyla iki ülke arasındaki Türkiye aleyhine dış ticaret açığına olumsuz katkı yapmasına ve daha da önemlisi, Türkiye'de üretilebilir olmalarına karşın,

düşük maliyetli ve görece düşük fiyatlı olmaları nedeniyle Türkiye'deki tüketicilere avantaj sağlamaktadırlar.

Çin'in Türkiye'ye gerçekleştirdiği tarım ürünleri ihracatına bakıldığında, 1997 yılında 35 milyon dolarlık ihracat yapıldığı görülmektedir. Çin'in Türkiye'ye yaptığı bu tarım ürünleri ihracat tutarı 2017 yılına gelindiğinde yaklaşık 12 kat artarak, 428 milyon dolara yükselmiştir. 2017 yılında Çin'in Türkiye'den tarımsal mal ithalatının 203 milyon dolar olduğu dikkate alındığında, iki taraf arasında tarımsal dış ticarete Çin 2017 yılında 225 milyon dolar dış fazla vermiştir (Kurtar ve Delal, 2019: 115-116). Çin'in Türkiye'ye ihraç ettiği tarım ürünleri içinde ilk sırada, dokuma elyafı mal grubu 236,7 milyon dolarla, ikinci sırada canlı hayvanlar ve gıda maddeleri mal grubu 89 milyon dolarla, üçüncü sırada ise yağlı tohumlar mal grubu 32,2 milyon dolarla yer almaktadır (Kurtar ve Delal, 2019: 115). Çin'in Türkiye'ye tarım malları ihracatında, daha önce ele alınan Türkiye'den yaptığı ithalatta olduğu gibi, aynı mal gruplarının yer alması dikkat çekmektedir. Dolayısıyla iki ülke bu aynı mal gruplarında hem ithalat hem ihracat yapmaktadırlar. Çin'in Türkiye'ye ihracatında pirinç mamulleri sadece Çin'in ihraç ettiği bir ürünken, buğday ve buğdaydan elde edilen bulgur ve irmik mamulleri ise sadece Türkiye'nin Çin'e ihraç ettiği mal grubudur.

Tablo 3.6: Çin'in Türkiye'ye İhracatında Artış Hızı En Yüksek Olan Başlıca Ürünler (Milyon Dolar)

Ürün	Türkiye'ye İhracat (Milyon Dolar)	Ortalama Yıllık Artış (%)
1) Demir ve alaşımsız çelikten yarı mamuller	510,944	282
2) Alaşımlı çelikte yassı hadde ürünleri	275,135	149
3) Demir ve alaşımsız çelikten yassı hadde ürünleri	129,545	132
4) Demir veya çelikten ince ve kalın borular	125,312	403
5) Azotlu mineral veya kimyasal gübreler	81,895	632
6) Taş kömürü ve linyitten elde edilen kok ve yarı kok	36,345	108
7) Fotoğrafçılıkta kullanılan malzemeler	21,141	220
8) İşlenmemiş nikel	2,523	293

Kaynak: (Atlı, 2016: 30)

Çin'in Türkiye'ye yaptığı ihracatında, Türkiye'den yaptığı ithalatla karşılaştırıldığında daha fazla ürün çeşitliliği görülmektedir. Tüketim mallarında Çin'in ihracatı yıllar içinde artış hızı yavaşlarken, Çin'in ihracatı içinde payı artan ürünler Tablo 3.6'dan da görülebileceği gibi, üretimde girdi olarak kullanılan hammaddeler ve ara mallar ile endüstriyel ürünlerdir. Bu tür ürünler Türkiye'nin üretimine ve dolayısıyla ihracatına katkı yapma niteliği olan ürünlerdir.

3.4. ÇİN'İN TÜRKİYE İLE TİCARETİNDE DIŞ DENGE

Çin'in Türkiye ile arasındaki dış ticaret hacmi, 2001 yılında 1,12 milyar dolarken 2018 yılında 23,6 milyar dolar olmuştur. Dış ticaret hacmindeki artış eğilimi 2009 yılı hariç, 2013 yılına kadar sürmüştür. 2009 yılındaki dış ticaret hacmi, Tablo 3.7'den de görüldüğü gibi, küresel kriz nedeniyle 2008 düzeyinin gerisine düşmüştür. 2013 yılından sonraysa Çin ile Türkiye arasındaki dış ticaret hacmi düşme eğilimine girmiştir.

Tablo 3.7: Çin'in Türkiye ile Ticaretinde Dış Denge (Milyar Dolar)

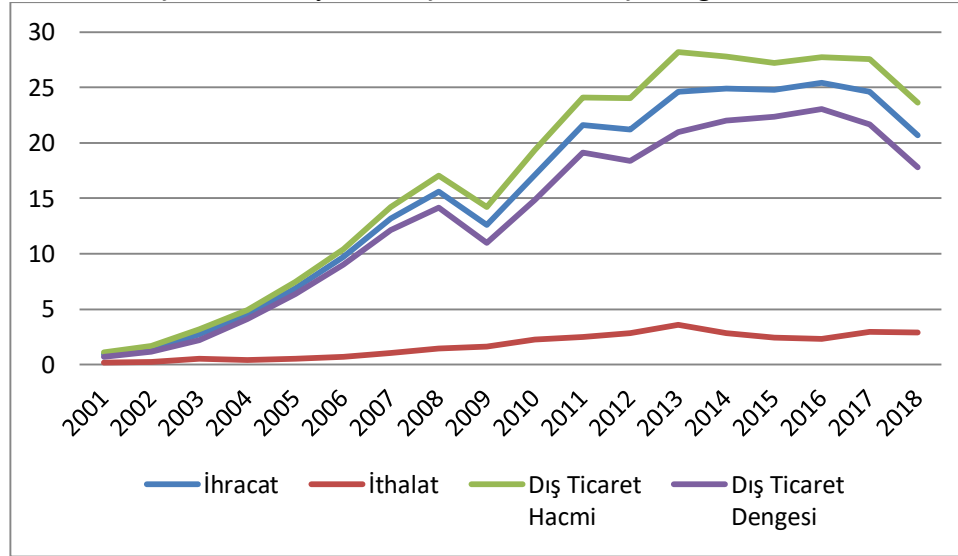
Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi
2001	0,925	0,199	1,124	0,726
2002	1,4	0,265	1,665	1,135
2003	2,7	0,504	3,204	2,196
2004	4,5	0,391	4,891	4,109
2005	6,9	0,549	7,449	6,351
2006	9,7	0,693	10,393	9,007
2007	13,2	1,039	14,239	12,161
2008	15,6	1,437	17,037	14,163
2009	12,6	1,625	14,225	10,975
2010	17,1	2,269	19,369	14,831
2011	21,6	2,466	24,066	19,134
2012	21,2	2,833	24,033	18,367
2013	24,6	3,601	28,201	20,999
2014	24,9	2,861	27,761	22,039
2015	24,8	2,414	27,214	22,386
2016	25,4	2,328	27,728	23,072
2017	24,6	2,936	27,536	21,664
2018	20,7	2,912	23,612	17,788

Kaynak: Trademap, <https://www.trademap.org/> (21.10.2019)

Tablo 3.7 ve Grafik 3.1’den de görüldüğü gibi, 2011 yılından günümüze kadar Çin Türkiye ile dış ticaretinde artan bir şekilde dış fazla vermiştir. Nitekim 2001 yılında Çin’in Türkiye’ye olan ticaretinde ortaya çıkan dış ticaret fazlası 726 milyon dolarken, 2008 yılında 14,163 milyar dolara yükselmiş, küresel krizin dış talebi düşürmesi nedeniyle 2009 yılında 10,975 milyar dolara düşmüş, sonraki yıllarda artış eğilimi tekrar ortaya çıkarak 2016 yılında 23,072 milyar dolara çıkmıştır. Ancak sonraki yıllarda Çin’in elde ettiği dış ticaret fazlası düşüşe geçerek, 2018 yılında 17,788 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Çin’in bu dış ticaret fazlasının düşüşünün arkasındaki önemli nedenlerden biri, Çin’in büyüme stratejisini değiştirerek ihracata yönelik politikalarının yerine iç tüketimi artırmaya yönelik politikaları öne çıkarması yatmaktadır. Bundan daha önemli sayılabilecek bir diğer neden ise Türkiye’nin 2018 yılında yaşadığı döviz şoku sonucunda ortaya çıkan Türk lirasının yüksek oranda değer kaybetmesidir. Böylece Çin mallarının Türk piyasasında fiyatları görece olarak artarak talebinin azalması sonucu ortaya çıkmıştır.

Grafik 3.1: Çin’in Türkiye ile Dış Ticareti ve Dış Denge

Kaynak: TradeMap, <https://www.trademap.org/>, (17.09.2019)

Türkiye açısından bakıldığında 2000’li yıllarda Çin’den yapılan ithalatın, Türkiye’nin toplam ithalatından daha hızlı artması, buna karşılık Çin’e yapılan ihracatın ortalamasının altında bir hızla yükselmesi nedeniyle Türkiye’nin Çin’e karşı dış ticaret açığı, genel dış ticaret açığından daha hızlı büyümüştür. 2010’lu yıllarda Türkiye’nin

Çin ile dış ticaretinde ihracatın ithalatı karşılama oranı ortalama yüzde 30'lar düzeyinde olmuştur. Bu oranın varolan eğilimler bağlamında devam etmesi durumunda, başka deyişle Türkiye'nin Çin'e karşı verdiği dış ticaret açığının artış hızının kesilmemesi halinde Türkiye'nin cari işlemler dengesi üzerinde büyüyen bir sorun oluşturacağı söylenebilir. (Atlı ve Ünay, 2014: 22). Sonuç olarak, Çin'in Türkiye'ye yaklaşık her 7 dolarlık ihracatına karşılık, Türkiye Çin'e yaklaşık 1 dolarlık mal ihraç etmekte ve bu da iki ülke arasında Çin'in lehine gelişen asimetrik bir ticari ilişki ortaya çıkarmaktadır.

3.5. ÇİN-TÜRKİYE TİCARİ İLİŞKİLERİNİN GELECEĞİ

Daha önceki bölümlerden görüldüğü üzere, Çin ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiler asimetrik bir yapı sergilemektedir. Bu yapının bir sonucu olarak Çin ile Türkiye arasındaki dış ticarete, Çin'in kronik olarak dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir. 2018 yılında ortaya çıkan Çin'in dış ticaret fazlası 17,8 milyar dolar olmuştur. Eğer iki taraf arasındaki ticari ilişkilerde var olan yapıda bir değişiklik ortaya çıkmazsa, dış ticaret dengesinde Çin lehine dış ticaret fazlasının sürmesi kaçınılmaz olacaktır. Daha önceki bölümlerde de değinildiği gibi, Çin'in Türkiye'ye olan ihracatı ileri teknoloji içeren ve katma değeri yüksek mallardan oluşmaktadır. Buna karşılık, Türkiye'nin Çin'e ihracatı ise ağırlıklı olarak işlenmemiş ve düşük katma değerli ürünlerden oluşmaktadır. Bu yapının ortadan kalkması için Türkiye'nin ihracatının hem niceliksel hem de niteliksel olarak değişmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin Çin'e yaptığı ihracatın hem nicelik hem de niteliksel olarak artırılmamasının nedenleri şunlardır:

i) Türkiye'nin kilo başına ihracatının artırılmamasının bir sonucu olarak, işlenmiş mallardan ve orta ve ileri teknoloji ürünlerinden oluşan bir yapıya dönüştürülmesinin sağlanamaması,

ii) Çin'e yapılan ihracatın yoğunlukla işlenmemiş ürünlerden oluşan yapısının değiştirilerek çeşitlendirilmesinin sağlanamaması,

iii) Çin'in Küresel Değer Zincirine katılım oranı yüzde 46,06 iken, Türkiye'nin Küresel Değer Zincirine katılım oranının OECD ülkeleri içindeki en düşük oranlardan biri olan 37,73 olması (Çelik, 2016: 115),

iv) Çin pazarının ‘‘kendine özgü’’ yapısına ilişkin yeterli bilgi sahibi olunamaması,

v) Çin’in içinde bulunduğu bölge olan Asya-Pasifik bölgesinde ticaretin çok gelişmiş ve sofistike yapıda olması,

vi) Türkiye’nin Çin’deki tüketim eğilimleriyle ilgili olan Pazar farklılığı,

vii) Türkiye ile Çin arasında özel ticaret anlaşmalarının bulunmaması ve karşılıklı doğrudan yatırımların yeterince yüksek düzeyde olmaması,

viii) Türk ihracatçı firmalarının Çin pazarına girmek için yeterli girişimlerde bulunmamasıdır.

Türkiye’nin genel olarak küresel ticaret içinde etkin bir rol oynamasına, özel olarak da Çin’e yaptığı ihracatı artırmaya yönelik olarak gerçekleştirilmesi gereken, daha önce değinilen küresel değer zinciri içinde kendi marka ve tasarımlarıyla, ama yüksek katma değerli ürünlerin üretildiği bir yapıya kavuşması gerekmektedir. Dolayısıyla Türkiye’nin ihracatını artırmaya yönelik atılması bu politika adımlarının, Çin’in ihracatta başarılı olmasını sağlayan politikalarla paralellik göstermektedir.

Öte yandan, Çin’in 2013 yılından sonra uygulamaya koyduğu yeni büyüme stratejisi de Türkiye’ye, bu ülkeye yaptığı ihracatı artırmaya yönelik yeni fırsat alanları yaratmaktadır. Çin, bu yeni büyüme stratejisiyle ihracatı artırmayı amaçlayan politikaları ikinci plana bırakarak, iktisadi büyümesinin ana omurgasını iç tüketimin artırılmasına yönelik politikalara kaydırmıştır. Çin, ihracat artışlarının yön verdiği büyüme stratejisiyle elde ettiği yüksek dış ticaret fazlalarını, bu fazlaların getirdiği ekonomik sorunları ortadan kaldırmak ve aynı zamanda Çin hanehalkının tüketim düzeyini artırmak amacıyla 2013 yılından başlayarak dış dünyada üretilen tüketim malları talebine yöneltmiştir.

Türkiye’nin Çin’e yaptığı ihracatı artırmada ilk hedef, Çin’in dünyadan talebini artırdığı ve aynı zamanda Türkiye’nin ihracatı içinde ağırlığı olan ürünlerin Çin’e olan ihracatının artırılmasına çalışılmasıdır. Bu hedef, daha önce değinilen Çin’in iç tüketimi artırmaya yönelik politikalarıyla da uyumlu olacaktır. Bu bağlamda Türkiye’nin üzüm, incir, çikolata ve zeytinyağı gibi gıda ürünlerinde Çin’e yaptığı ihracatı artırması

mümkün gözükmektedir. Bu geleneksel tüketim mallarının ihracatının artırılma hedefi, Fransa'nın sadece şarapta Çin'e 1,5 milyar dolarlık ihracat yaptığı göz önüne alındığında kesinlikle küçümsenmemelidir (Demir, 2019: 30). Aynı bağlamda tekstil ve giyim sektöründe pamuklu ürünler ile deri ve köseleden giyim eşyası ihracatı artırılabilir. Aynı şekilde motorlu araç parçaları ve dış lastik, nikel cevheri ve zımpara taşı, tıbbi aletler ve tarım makineleri de ihracatın artırılabilceği önemli alanlar olarak gözükmektedir.

Türkiye'nin ihracatını artırabileceği diğere mal grubu, yüksek ihracat potansiyeli taşıyan, Çin'in ise dünyadan alımlarını düşük oranda artırdığı ürünlerdir. Bunlara örnek olarak, deri işleme makineleri ve deri için kimyasal boya, elektrik transformatörleri, valfler, izole teller, sıvı ve gaz filtreler ile propilen, akrilik polimerler ve mobilya verilebilir.

Türkiye'nin ihracatını artırabileceği üçüncü grup mallar ise Çin'in dünyadan alımlarını yüksek oranda artırdığı, ancak Türkiye'nin orta düzeyde ihracat potansiyeli olan ürünlerdir. Bunlara örnek olarak makarna, şekerlemeler, reçel gibi gıda ürünleri, çarşaf, masa örtüsü, çeşitli giyim ürünleri ve dokuma halıları gibi tekstil ürünleriyle radyatör ve yıkama makineleri verilebilir.

Dördüncü gruptaysa Çin'in dünyadan alımlarını yüksek oranda artırdığı ancak Türkiye'nin ihracatının orta düzeyde olduğu ürünler yer almaktadır. Bunlara örnek olarak, şarap, malt birası ve hılasası, margarin ve kuru baklagiller gibi gıda ürünleri, ayakkabı, kemer, yün iplikleri gibi tekstil ve giyim ürünleri, külçe çelik, rotatif elektrik konvertörleri, elektronik entegre devreler, kondansatörler, yükleme boşaltma araçları, ağız ve diş sağlığı ürünleri, tıpta kullanılan mobilyalar, ortopedik cihazlar verilebilir (Atlı, 2016: 2)

Türkiye'nin gıda ürünleri ihracatında çok önemli olanaklara ve avantajları olmasına karşın, Çin pazarına girişte çeşitli zorlukların varlığına değinilebilir. Bu noktada en önemli sorun gıda ürünlerinde Çin'deki gümrük vergilerinin yüksekliğidir. Örneğin et ürünlerinde yüzde 10-25, süt ürünlerinde yüzde 10-20, yaş sebze ve meyvelerde yüzde 5-30, işlenmiş sebze ve meyvelerde yüzde 5-30, yağlarda yüzde 4-25, şeker mamullerinde 8-50, alkollü içkilerde yüzde 40, alkolsüz içeceklerde ise yüzde 5-

35 arasında değişen vergiler uygulanmaktadır. Ayrıca vergilerin yanı sıra Çin’de gıda ithalatında ciddi bir dizi tarife dışı engel de uygulanmaktadır (Atlı, 2016: 15).

Çin’in Türkiye’den yaptığı ithalatın artırılmasında Türk Şirketlerin rolü konusunda genel olarak Şunlar söylenebilir: Çin’in sanayi sektöründe, her üründe kalitenin öne çıktığı üst segmentine yabancı Şirketler, maliyetin öne çıktığı alt segmentlerine ise Çinli Şirketler egemen konumdadır. Bu nedenle Türk Şirketlerin Çin pazarının üst segmentlerinde ürün nitelikleri açısından yabancılarla, alt segmentlerinde ise maliyet açısından Çinli Şirketlerle rekabet gücü sınırlı gözükmetedir. Ancak Türk Şirketleri yönetim, pazarlama, kalite denetim teknikleri uygulamalarında Çinli Şirketlerle rekabet edebilir ve bu avantajlarından yararlanarak, Çinli Şirketlerin sınırında kalan alanlarda, Çin pazarında iyi fiyat-performans sağlayan ürünler arz etmeleri mümkün olabilir. Ancak zaman içinde yabancı Şirketlerle Çinli Şirketlerin etkili olduğu pazar segmentleri arasındaki fırsat alanları, bir ölçüde yabancı Şirketlerin aőaęı doğru, daha çok da Çinli Şirketlerin alt segmentlerini yukarı doğru genişletmesiyle birçok ürün için yok olacağı beklenebilir. Bu nedenle Türk Şirketlerinin Çin pazarlarında kalıcı başarı sağlamaları ürün ve süreç yenilikleri yapmaya ve izlenen yeni iç tüketimi artırmaya yönelik politikaların bir sonucu olarak genişlemesi beklenen Çin pazarının ihtiyaçlarını karşılayabilecek farklı ürünler arz etme yeteneğine bağlı olacaktır (Oktay, 2019: 569).

Türkiye’nin Çin’le dış ticaretinde ortaya çıkan dış ticaret açığıının kapatılmasında Çin Şirketlerinin Türkiye’de yapacakları doğrudan yatırımların artırılması önemli bir rol oynayacaktır. En az onun kadar önemli bir başka faktör de Türkiye’nin hizmet ticaretinde Çin’e karşı dış fazla vermesidir. Hizmet ticaretinin en önemli kalemi turizm harcamalarıdır. Bu açıdan Çin’in Türkiye’ye yönelik turizm harcamalarının artırılabilmesi çok büyük önem taşımaktadır. Çin’den Türkiye’ye yönelik turizm harcamaları ve buna bağlı olarak gelen Çinli turist sayısında önemli artışlar gerçekteleşmiştir. Tablo 3.8’den de görüldüğü gibi, 2000 yılında Türkiye’ye gelen Çinli turist sayısı 21 bin 500 kişiyken, 2010 yılında bu sayı 77 bin kişiye çıkmıştır. Türkiye’ye 2018 yılında gelen Çinli turist sayısı ise 450 bin kişiye ulaşmıştır. Başka bir deyişle Türkiye’ye gelen Çinli turist sayısında son on yılda yaşanan artış yüzde 738’e ulaşmıştır (Duran, 2019: 24). Dünya Turizm Örgütü, Çin’in 2030 yılına kadar tüm uluslararası turizmin dörtte birini oluşturacağını öngörmesi, Çin’in dünya turizm

harcamalarında 300 milyar dolarlık seviyeye ulaşarak birinci sıraya gelmesi ve Çin'in yüksek düzeyli dış ticaret fazlasının getirdiği elverişli ortam, Türkiye'nin Çin'in dış turizm harcamalarından daha büyük ölçülerde yararlanması gerektiğini göstermektedir. Yine Tablo 3.8'den de görüleceği gibi, dünyaya açılan Çinli turist sayısından Türkiye'nin aldığı pay binde 25 gibi küçük bir düzeyi aşmamaktadır. Aynı şekilde Çinli turistlerin dünya turizm harcamalar içindeki payının son yıllarda hızla artarak, 2018 yılında 276,8 milyar dolar gibi olağanüstü bir düzeye çıkması da Türkiye açısından yararlanması gereken önemli bir potansiyelin varlığına işaret etmektedir. Bu doğrultuda, özellikle Çinli turistlerin tarih ve kültür odaklı seyahat taleplerinin karşılanmasına yönelik olarak Türkiye'nin tanıtımına ağırlık verilmelidir. Ayrıca, Türkiye ile Çin arasında havayolu ulaşım kapasitesinin çoğaltılması da büyük önem taşımaktadır. Çünkü mevcut uçuş kapasitesiyle yılda en çok 400 bin Çinli turist gelebileceği düşünüldüğünde, Türkiye'ye 1 milyon Çinli turist gelebilmesinin imkanı bulunmamaktadır. Dolayısıyla, iki ülke arasındaki havayolu yolcu taşıma kapasitesinin yükseltilmesi yoluyla Türkiye'nin, Çin'den gelen turist sayısının artırılmasını sağlayarak, hizmet ticaretindeki kendi lehine olan dış fazlayı çoğaltması, böylece de Çin'e karşı verdiği dış ticaret açığını bir ölçüde de olsa telafi etmesi mümkün görülmektedir.

Tablo 3.8: Dünyada ve Türkiye'de Çinli Turist Sayıları

Yıllar	Dünyada Çinli Turist		Türkiye'de Çinli Turist	
	Turist Sayısı (Milyon Kişi)	Toplam Turist Harcaması (Milyar Dolar)	Gelen Turist Sayısı (Bin Kişi)	Dünyadaki Çinli Turist Arasında Türkiye'nin Payı (Yüzde)
2000	10,5	13,1	21,5	0,20
2005	31,0	21,8	41,8	0,13
2010	57,4	54,9	77,1	0,13
2015	133,2	249,8	313,7	0,23
2017	145	257,7	247,2	0,17
2018	156	265	400	0,25

Kaynak: (Dilek vd., 2019: 58).

Çin'in Türkiye ile ticaretinde ortaya çıkan, Türkiye'nin verdiği dış ticaret açığını azaltmak veya önlemek için korumacı tedbirler almak akılcı olmayacaktır. Bunun yerine Çin kaynaklı ithalatın olabildiğince yüksek katma değer getiren ve Türkiye ekonomisinin ihtiyaçlarına karşılık verecek şekilde yapılması sağlanmalıdır. Bu

nedenle, Çin kökenli girdi ve ara mamullerin ağırlıklı olarak kullanıldığı sektörlerde, bu mal gruplarının Çin'den yapılan ithalatının kalitesinin artırılarak sürdürülmesi yerinde olacaktır. Örneğin, Dünya Girdi-Çıktı Veritabanı temel alınarak yapılan bir araştırmaya göre, ara mallarda ithalata bağımlılık oranı yüzde 20,6 olan Türkiye tekstil sektöründe Çin kökenli ara mal kullanımı oranı yüzde 41,8'dir. Aynı şekilde, ara mallarda ithalata bağımlılık oranı yüzde 22,1 olan elektrikli ve optik aletler alt sektöründe Çin kökenli ara mal oranı yüzde 14,6'dır. Ara mallarda ithalata bağımlılık oranı yüzde 22,7 olan inşaat sektöründe ise Çin kökenli ara mal kullanımı oranı yüzde 13,9'dur (Atlı, 2016: 31).

Dolayısıyla Çin'den yapılan ithalatın başta belirtilen bu tür ara mamuller olmak üzere, Türkiye ekonomisine en yüksek katma değeri sağlayacak alanlarda yapılması sağlanmalıdır. Çin'den yapılan ithalatta tüketim mallarının ağırlığının azaltılması iki şekilde mümkün olabilir. Bu yollardan ilki, Türkiye'nin Çin'den ithal ettiği tüketim mallarını, maliyetlerinin düşmesini sağlayarak ülkede üretmesidir. Diğer yol Çin'in ihraç ettiği tüketim mallarını başta işçilik olmak üzere maliyetlerinin zaman içinde yükselerek çekiciliğini yitirmesiyle ortaya çıkacaktır. Bu ikinci yolda belirtilebilecek önemli bir husus da, Çin'in 2013 yılı sonrasında büyüme stratejisini iç tüketime yöneltmesiyle ortaya çıkabilecek tüketim mallarında iç talebin artması olasılığı eklenebilir.

SONUÇ

Çin bugün dünya ekonomisinin en önemli aktörlerinden biri haline gelmiştir. Oysa 1978 yılında temelde tarım sektörüne dayalı bir ekonomiyken, günümüzde dışa açılmış ve yüksek teknolojili imalat sanayi ağırlıklı bir ekonomiye dönüşmüştür. Çin'in GSYİH'sı 1979 yılına girerken 150 milyar dolar civarındayken, 2018 yılında 13,1 trilyon dolara ulaşmıştır. Buna bağlı olarak, kişi başına düşen GSYİH'sı da aynı dönemde 310 dolardan yaklaşık 10 bin dolara yükselmiştir. Çin günümüzde dünya ekonomisinin ABD'den sonra ikinci büyük ekonomisi konumundadır. Çin'in küresel ekonomideki payı reform dönemine girdiği 1979 yılında yüzde 1,8 iken, bugün bu oran yüzde 15'e yaklaşmıştır. Aynı şekilde, Çin'in GSYİH'nın dünya GSYİH'sı içindeki payı da yıllar içinde giderek yükselmiş ve 1990 yılında yüzde 3,7 olan bu oran, günümüzde yüzde 25'ler düzeyine çıkmıştır. Çin'in bu başarısının arkasında, son 40 yılda uyguladığı ekonomisinin dışa açılmasını amaçlayan piyasa reformları yatmaktadır.

Piyasa reformlarının başarısının bir sonucu olarak Çin dışa açılmada önemli mesafeler kat etmiş ve bugün dünyanın en büyük ihracatçısı ve üreticisi, ikinci büyük ithalatçısı, dünyanın en büyük döviz rezervine sahip ve en çok yabancı sermaye çeken ikinci ekonomisi konumuna gelmiştir.

Çin bugüne kadar ekonomik büyümesinde ve dışa açılmasında kendisine büyük katkılar sağlayan ihracata yönelik büyüme stratejisini, küresel kriz sonrasındaki dünyada, özellikle ABD kaynaklı artan korumacılık önlemleri ve düşen dünya talebi karşısında 2013 yılından başlayarak dönüştürme yoluna girmiştir. 2013 yılı sonrasında Çin, başta ihracat olmak üzere, yüksek tasarruf ve yatırımlara dayanan bu iktisadi büyüme stratejisi yerine iç tüketime, ithal ikamesine ve ileri teknoloji ağırlıklı, dolayısıyla yüksek katma değerli bir üretim stratejisine yönelik bir dönüşüm içine girmiştir.

2010'lu yıllar öncesindeki ilk iki reform döneminde devlet işletmeleri, performans kriterleri çerçevesinde etkin çalışır hale getirilmiş, özel işletmelerin ekonomi içinde ağırlığının artmasına yönelik düzenlemeler devreye sokulmuş, yabancı yatırımların ülkeye çekilebilmesi için uygun bir ortam yaratılmış, tarım sektöründe önemli dönüşümler sağlanmış ve genel olarak devletin yapısı yeniden organize edilmiştir.

Çin'in dışa açılmasında ilk iki reform döneminde gerçekleştirilen düzenlemeler son derece önemli bir rol oynamıştır. Devletin yönlendirdiği bir piyasa ekonomisinde Çin, dünya ticaretinde yıllar içinde hızla önemli bir yer edinmiştir. Çin'in 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmasıyla birlikte, dış ticaret hacmi artan bir ivmeyle yükselmiştir. Dış ticaretinde ihracatının artışı, ithalatının artışına göre asimetrik bir gelişme göstermiştir. Bunun sonucu olarak, Çin dış ticaretinde 2001 yılında 23 milyar dolar dış ticaret fazlası verirken, bu fazla yıllar içinde artarak 2008 yılında 299 milyar dolara ulaşmıştır. Küresel krizin etkisiyle dış ticaret hacmi düşen Çin'in, 2009 yılında verdiği dış fazla 196 milyar dolara, 2010'da 181 milyar dolara ve 2011 yılında 155 milyara düşmüştür. Sonraki yıllarda dış ticaret fazlası tekrar yükselme eğilimine girmiş ve 2015 yılında 594 milyar dolarla rekor düzeyine yükselmiştir. Dünya ekonomisinde korumacılık eğilimlerinin çıkmasıyla birlikte 2016 yılından başlayarak Çin'in ihracatının azalmasının bir sonucu olarak Çin'in, dış ticaret fazlası tekrar düşme eğilimine girerek 2018 yılında 360 milyar dolar olmuştur. Çin'in 2018'de 2,494 milyar dolara ulaşan ihracat kompozisyonuna baktığımızda, ihracatının yüzde 50'ye aşkın kısmı teknoloji yoğun imalat sanayi ürünleri oluşturmaktadır. Çin'in ihracatında tekstil sektörü yaklaşık 150 milyar dolarlık ihracatla üçüncü sırada yer almaktadır. 2018 yılında 2,134 trilyon dolara ulaşan Çin'in ithalatının kompozisyonuna baktığımızda ise, 723 milyar dolarla makine ve ekipmanları ilk sırada, ikinci sırada ise 347 milyar dolarla petrol olmak üzere mineral yakıtlar yer almaktadır.

Günümüzde Çin dünya ekonomisini belirleyen en önemli aktörlerinden biri, hatta birincisidir. Bu konuma gelmesinin arkasında çeşitli unsurlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Çin'in nüfusu, ekonomik atılımını başlattığı 1978 yılında 963 milyondur, oysa bugün Çin nüfusu 1,4 milyara ulaşmıştır. Nüfusun bu büyüklüğü Çin'e potansiyel bir pazar büyüklüğü sağlamaktadır. İkinci unsur, Çin'in sahip olduğu işgücünün büyüklüğüdür. Çin'in nüfusu dünyanın toplam nüfusunun yüzde 21'ini oluştururken, küresel işgücünde Çin'in payı yüzde 25'i aşmaktadır. Piyasa reformlarının başladığı yıl olan 1978'de nüfusunun büyük çoğunluğu tarımda istihdam edilirken, Çin'de sadece 118 milyon tarım dışı çalışan vardı. 2002 yılında tarım dışı çalışan sayısı gelişmiş ekonomilerde toplam 455 milyonken, Çin'de 260 milyon civarındaydı. 2019 yılına gelindiğinde ise Çin'de tarım dışı çalışan sayısı 533 milyonu bulmuştur ve bu rakam tüm gelişmiş ekonomilerdeki toplam tarım dışı çalışan sayısından yaklaşık 100 milyon

daha fazladır. Çin'deki tarım dışı çalışan sayısındaki bu hızlı artış, dünyadaki toplam tarım dışı işgücünün artışında en önemli kaynaktır.

Çin'in dünya ekonomisindeki önemli ağırlığının arkasındaki üçüncü etken, onun ekonomik büyüklüğünün dünyanın geri kalanı üzerindeki etkisiyle ilgilidir. Çin'in GSYİH'daki ortalama artış hızı, 1978 yılından başlayarak uzun bir süre yüzde 9'lar düzeyinde seyretmişti. Çin'in toplam GSYİH'sı piyasa reformlarının başladığı yıl olan 1978'de dünya toplam GSYİH'nın yüzde 4,9'una karşılık gelmekteydi. Bu oran 2019 yılında yüzde 18'e çıkmıştır. Çin'in GSYİH'sındaki bu hızlı büyüme, küresel GSYİH'nın genişlemesine de çok önemli bir katkı yapmıştır.

Çin'in dünya ekonomisini belirlemesinin arkasındaki bir başka unsur da dünya ticareti üzerinde sahip olduğu güçlü etkidir. 1978 yılı öncesinde Çin, dünyanın en kapalı ekonomilerinden biriydi. Örneğin, 1978 yılında dünya toplam ihracatının içinde Çin'in payı sadece yüzde 0,7'ydі. Aynı şekilde, 1978 yılında Çin'in dış ticareti, ancak GSYİH'nın yüzde 12'si gibi çok düşük bir oranını oluşturmaktaydı. Bu sonucun ortaya çıkmasında, Çin'in yoksul bir ülke olmasının yanı sıra dış ticarete de tümüyle kapalı bir ekonomi olması yatmaktadır. Ancak Çin 1978 yılından sonra bir yandan sürekli ve yüksek büyüme hızları elde ederken, diğer yanda da dünyanın en açık ekonomilerinden biri haline geldi. İthalatta uyguladığı gümrük vergisi oranı 1978 sonrasında giderek düşerek, 2001 yılında yüzde 23,7'den 2010'larda yüzde 5,7 düzeyine inmiştir. Çin'in GSYİH içindeki dış ticaretin payı 1978 yılında yüzde 10'un altındayken 2000'li yıllarda yüzde 70'leri aşmıştır.

Dünya ekonomisinde Çin'in öne çıkmasındaki beşinci unsur ise 1990'lardan başlayarak, dünyanın en ucuz mamul madde üreticisi olarak ortaya çıkmasıdır. Dünya ekonomisinde mamul maddelerin fiyatlarında hızlı düşüşler gerçekleşmiştir. Bu fiyat düşüşlerinden özellikle kalkınmış ülke ekonomileri büyük oranda yararlandılar. Örneğin, ABD'de giyim ve ayakkabı fiyatlarında, Çin'in etkisiyle 2000'li yılların ilk on yılında yüzde 30'lara varan düşüşler ortaya çıkmıştır. Diğer yandan Çin'in üretimde kullandığı ara malları talebindeki artışlar da özellikle gelişmekte olan ülkelerde bulunan bu tür malları üreten üreticiler için olumlu bir etki yaratmıştır.

Çin'in dünya ekonomisinde yarattığı olumlu etkilerin arkasındaki altıncı unsur, sermaye akımları ile ilgilidir. Çin, hem doğrudan yabancı yatırımlarda hem de dışarıya doğrudan yatırımlarda dünya ekonomisinde ABD ile birlikte en ön sırada yer almaktadır. Çin'e 2018 yılında gelen doğrudan yabancı yatırımların tutarı 242 milyar dolardır ve Çin'deki doğrudan yabancı yatırım stoku 1,610 trilyon dolara ulaşmıştır. Aynı şekilde Çin'in dışarıya doğrudan yatırım stoku da 2018 yılı sonunda 1,624 trilyon dolara yükselmiştir. Çin'in dışarıya doğrudan yatırımlarındaki bu yüksek düzeyin arkasında, yıllar içinde dış ticarete verdiği fazlalardan ve ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımlardan elde ettiği 3,1 trilyon dolara ulaşan döviz rezervleri stokları yatmaktadır.

Çin'in dünya ekonomisi üzerindeki bütün bu olumlu etkilerine karşın değinilebilecek bir olumsuz etkisi, Çin'in üretimde kullandığı dünyanın doğal kaynaklarını tüketmesi ve ekolojik dengeyi bozarak çevre kirliliğine yol açmasıdır.

Çin ile Türkiye arasındaki ticari ilişkilere bakıldığında asimetric bir yapıyla karşılaşmaktadır. İthal ikamesine dayalı sanayileşme modelini bir yana bıraktıktan sonra dünyaya açılan Türkiye, Çin'le ticari ilişkilerini zaman içinde geliştirerek Çin mallarının önemli bir ithalatçısı konumuna gelmiştir. Türkiye'nin Çin'den ithalatı 2001 yılında 925 milyon dolarken, 2008 yılında 15,6 milyar dolara yükselmiş küresel krizin etkisiyle 2009 yılında 12,6 milyar dolara düşmüş, daha sonra tekrar yükselerek 2016 yılında 25,4 milyar dolara ulaşmıştır. Türk lirasının yüksek oranda değer kaybetmesinin bir sonucu olarak 2018 yılında Çin'den yaptığı ithalatın tutarı 20,7 milyar dolara inmiştir. Buna karşılık, Türkiye'nin Çin'e yaptığı ihracattaki artış hızı ithalatına göre düşük düzeyde kalmıştır. 2001 yılında 199 milyon dolar olan Türkiye'nin Çin'e olan ihracatı, 2013 yılında 3,601 milyar dolarla en yüksek düzeyine çıkmış sonraki yıllarda düşme eğilimine girerek, 2018 yılında 2,912 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu asimetric ticari ilişkinin sonucu olarak Türkiye, Çin'e karşı büyük miktarlarda dış ticaret açıkları vermektedir. 2001 yılında Türkiye'nin Çin'e karşı verdiği dış ticaret açığı 726 milyon dolarken çok hızlı bir artış ivmesiyle 2009 yılında 14,163 milyar dolara yükselmiştir. Ancak küresel krizin sonucu olarak Türkiye'nin ithalatının düşmesiyle dış ticaret açığı 10,975 milyar dolara inmiş, ancak daha sonraki yıllarda tekrar artış eğilimi ortaya çıkarak 2016 yılında 23,072 milyarla en yüksek düzeyine

çıkıştır. 2018 yılında ise Türkiye'nin Çin'e karşı verdiği dış ticaret açığı 17,788 milyar dolar olmuştur.

Çin ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiler sadece rakamsal anlamda değil, niteliksel olarak da bir karşılık göstermektedir. Türkiye'nin Çin'den yaptığı ithalatın büyük bir kısmını ağırlık teknoloji yoğun imalat sanayi ürünleri ve tüketim malları oluştururken, Çin'in Türkiye'den yaptığı ithalatın büyük bir kısmını işlenmemiş ara mallar oluşturmaktadır.

Türkiye, Çin'le yaptığı bu dengesiz ticaretin yapısını değiştirmek için ihraç mallarında sadece işlenmemiş ürünlerden oluşan bir ürün gamından, çeşitlendirilmiş bir ürün gamına geçmek zorundadır. Ayrıca Çin'den ithal edilen tüketim mallarının azaltılması için maliyetlerinin düşürülmesi sağlanarak, ülke içinde üretilmesi yoluna gidilmelidir.

Sonuç olarak, Türkiye-Çin ekonomik ilişkileri, Çin'in başlattığı Kuşak Yol Girişimi'nin de katkısıyla Türkiye için önemli fırsatları içinde barındırmaktadır. Günümüzde neoliberal politikaların iddia edildiği gibi, ülkelerin başvurabileceği tek bir kurtuluş reçetesi olmaması, tersine neredeyse 40 yıldır dünya ekonomisinde egemen paradigma olan bu politikaların çeşitli ekonomik ve sosyal sorunlara yol açması, farklı arayışları ve bakış açılarını gündeme getirmiştir. Günümüzde devletlerin ekonomide aktif bir rol oynayıcı olarak, özel sektörü destekleyici ve sürükleyici kimliği öne çıkarılmaktadır. Dolayısıyla Çin'in dışa açılmada son derece başarılı sonuçlar veren devletin piyasadaki rolünün, genel olarak tüm gelişmekte olan ülkeler için, özel olarak da Türkiye için önemli ipuçları taşıdığı söylenebilir.

KAYNAKLAR

- AHRARI, Ehsan M., Büyük Güçler Hegemonya Karşı: Rusya, Çin ve Hindistan'ın Yükselişi, çev. Erhan Baltacı, İstanbul: Avnagard Yayınları, 2017.
- AKÇADAĞ Emine, 'Ekonomik Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında AB-Çin İlişkileri'', U.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 9, Sayı:2, 2016, ss.46-47.
- AKDAĞ, Zekeriyya, 'Türkiye-Çin İlişkilerinde Kuşak ve Yol Girişiminin Önemi'', Birey ve Toplum Dergisi, Cilt 9, Sayı 17, Bahar 2019, ss. 65-95.
- ARAN, Bozkurt 'ABD Çin Ticaret Savaşında 1. Safha Anlaşması Ne Anlama Geliyor', Değerlendirme Notu, <https://www.tepav.org.tr/upload/files/1572669161>, 2019. (5 Nisan 2019).
- ARAS İlhan, Avrupa Birliği ve Çin: Siyasi-Ekonomik İlişkiler, Ankara: Detay Yayıncılık, 2018.
- ARRİGHİ Giovanni, Adam Smith Pekin'de, çev. İbrahim Yıldız, 2. b., İstanbul: Yordam Kitap, 2010.
- ARSLAN İbrahim, 'Bir Ülke-Bir Kıta İlişkileri: Çin-Afrika Örneği', Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt:16, Sayı: 31, 2018, ss.125-142.
- ATLI A., 'Çin Avantajları', Modern İpek Yolu Dergisi, Sayı: 5, Ekim 2018, ss. 58-67.
- ATLI Altay, Sadık ÜNAY, Küreselleşme Sürecinde Türkiye-Çin Ekonomik İlişkileri, SETA Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı, (Analiz), İstanbul, 2014, ss.7-28.
- ATLI, Altay, 'Asya Yüzyılında Ejder & Hilâl: Türkiye-Çin Ekonomik İlişkilerinin Geliştirilmesi İçin Bir Yol Haritası', DEİK, 2016.
- ATİYAS İzak, TAŞPINAR Zeren Tatar, Türkiye'nin Küresel Rekabetçilik Endeksi Sıralaması Hakkında Değerlendirme, (Araştırma Raporu), Sabancı Üniversitesi, Ekim 2018.
- Avrupa Parlamentosu Dış Politikası Politika Direktörlüğü, Çin'in Dönüşümü ve Küresel Ekonomik Karşılıklı Bağımlılık, çev. Feyzi Özcan, İstanbul: İyidüşün Yayınları, 2017.
- BALTALI Hülya Alev, AB'nin Dünya Ticaretindeki Yeri ve Dış Ticaret Politikası, İstanbul: Derin Yayınları, 2016.

- BANGA Rashmi, "Measuring Value in Global Value Chains", UNCTAD Background Paper No: RCV-8 2013.
- BRAMALL C., Chinese Economic Deveplement, Routledge, 2008.
- BRUSTEİN Joshua, Ticaret savaşı: Küresel Teknoloji Şirketleri, Bloomberg Businessweek, 20 Ocak 2019, ss. 32-35.
- CHİN G., "Çin'in Parasal Gücünün Yükselişi", Yeni Çin Seddi, (Ed. Helleiner E. ve Kirshner J.), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 151-172.
- COASE Ronald, NingWang, Çin Nasıl Kapitalist Oldu?, çev. İlkay yılmaz, İstanbul: BigBang Yayınları, 2015.
- CRI, <http://turkish.cri.cn/1781/2019/12/26/1s202016.htm> (20.08.2019).
- CRI, <http://turkish.cri.cn/757/2013/03/01/1s146514.htm>, (24.11.2019).
- CRI, www.turkish.cri.cn, (19.08.2019).
- ÇAKIRLIOĞLU Deniz, "Çin Ülke Raporu", İGEME 2008 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara: İGEME Yayınları, 2008.
- ÇALIK Ümit, "Çin Ekonomisi (Mao ve Sonrası Dönem)", Liberal Düşünce, sayı:64, Güz 2011, ss.185-206.
- ÇELİK, Cesim, "Türkiye'nin İhracat Potansiyelinin Artırılması Kapsamında Çin'in İhracat Politikalarının Değerlendirilmesi", (Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi), Ekonomik Modeller Ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2016.
- ÇEŞTEPE Hamza, "Çin'in Dış Ticaretinin Gelişimi, Dünya Ticaret Örgütü'ne Üyelik Öncesi Ve Sonrasında Dünya Ticaretine Etkileri", Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 8, Sayı 17, 2012, ss. 46-62.
- ÇOLAKOĞLU S., "Türkiye-Çin İlişkilerinin Son On Yılı (2000-2010): Fırsatlar Ülkesi Çin'den Türkiye Pazarına Dönüşüm", Türkiye'de Çin'i Düşünmek, (Ed. S. Esenbel vd.), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2.b., 2013, ss. 248-272.
- DEMİR E., "Kuşak ve Yol'un İpeği Şarap", ChinaToday, sayı: 41, Haziran-Temmuz 2019, ss.30-33.

- Deutsche Welles, <https://www.dw.com/tr/d%C3%BCnya-nadir-elementin-pe%C5%9Finde/a-14824699>; (28 Nisan 2019).
- Deutsche Welles, <https://www.dw.com/tr/unocal-amerikan-%C5%9Firketinde-kald%C4%B1/a-2527869>, (22.11.2019)).
- DILLON, Micheal, Modernleşen Çin'in Tarihi, çev. Eylem Ümit Atılgan, Aydın Atılgan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- DİLEK Şerif, ÖZDEMİR Büşra Zeynep, İSTİKBAL Deniz, Asya Yüzyılında Türkiye-Çin Ekonomik İlişkileri, SETA Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2019, ss. 9-65.
- DURAN A.E. "Ticarette Çin Rüzgarı", Ekonomist Dergisi, Aralık sayı 2019/50, 15-21 Aralık 2019, ss. 19-25.
- Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, "Çin Küresel Petrol Ticaretini Değiştirmenin Eşiğinde mi?", <https://www.dunyaenerji.org.tr/cin-kuresel-petrol-ticaretini-degistirmenin-esiginde-mi/>, (19.06.2019), (02.10.2019).
- Ekonomist Online, <https://www.ekonomist.com.tr/haberler/kumport-limanina-100-milyon-yatiracak.html>, (20.11.2019).
- ERHAN Çağrı, ALKİN Emre, GÜRLESEL Can Fuat, İhracat 2019 Raporu Yeni Vizyon, Yeni Yol Haritası, (Rapor), TİM Ekonomik Araştırmalar, Strateji ve İnovasyon, İstanbul, 2019.
- ERTEKİN Meriç Subaşı, Çin Ekonomisi: Küresel Sisteme Entegrasyon Serüveni, Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 2017.
- Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/statistical-atlas/gis/viewer/>, (07 .07.2019).
- Fortune Global, <https://fortune.com/global500/2018/sinopec-group/>, (14.09.2018).
- FRANKOPAN, Peter, İpek Yolu, çev. Mengü Gülmen, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2018.
- GE, Wei. "Special Economic Zones and the Opening of the Chinese Economy: Some Lessons for Economic Liberalization", World Development, Vol. 27, No. 7 1999, pp. 1267-1285.
- GÖKTEN Kerem, Çin Yüzyılını Anlamak: Afyon Savaşlarından Bugüne Çin'in Dönüşümü, Ankara: Notabene Yayınları, 2012.

GÜCÜM Kuntay, ‘‘ Mao Dönemi ve DengŞiaoping Teorisi’’, Teori Dergisi, Mart, 2017, ss. 74-86.

GÜLLER, Arif, Çin Ekonomisinin Gelişimi Ve Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkisi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi, 2012.

GÜLLER, M.A., ‘‘ Yeni Ekonomik Düzenin Eşiğinde’’, Modern İpek Yolu Dergisi, Sayı: 5, Ekim 2018, ss. 68-77.

GÜNEŞ Sevcan, TUĞBA Akın (2019), ‘‘Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı: Lider Ülkeler ve Türkiye Analizi’’, Sosyoekonomi Dergisi, Cilt27, sayı 40, ss.11-29.

Haber Türk, <https://www.haberturk.com/ekonomi/is-yasam/haber/1189868-chemchina-43-milyar-dolara-syngentayi-almaya-cok-yakin>, (12.11.2019).

HELLEINER Eric, KİRSHNER Jonathan (Der), Yeni Çin Seddi, çev. Barış Cezar, Koç Üniversitesi Yayınları, 2017.

HOLCOMBE, Charles, Doğu Asya Tarihi Çin Japonya Kore, çev. Muhammed Murtaza Özeren, İstanbul: Dergah Yayınları, 2016.

<https://www.dunya.com/ekonomi/almanya-sirketlerinin-yabancilara-satilmasini-engelleyecek-haberi-372266>, (22.11.2019).

<https://www.dunya.com/sectorler/madencilik/mermer-sektoru-yeni-pazar-arayisinda-haberi-442271>, (11.10.2019).

<https://www.milliyet.com.tr/teknoloji/paramount-pictures-satilabilir-2277953>, (29.11.2019).

İZLİMEK, Hasan Yılmaz, Geçiş Ülkelerinde Vergi Reformu, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

İzmir Ticaret Odası, ‘‘ Çin Ekonomisi ve Bir Yol Bir Kuşak Projesi’’, 2019, ss. 1-11.

JACQUES, Martin, Çin Hükmettiğinde Dünyayı Neler Bekliyor?, çev. Sami Oğuz, Ankara: AkılÇelen Kitaplar, 2016.

KABASAKAL, Mehmet, Afrika’daki Küresel Rekabette Yumuşak Güç Kullanımı: Çin Örneği, (Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi), T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler Ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara, 2014.

KARAYEL, İlhan, Ticaret Savaşları ve Makroekonomik Etkileri, Social Sciences

Studies Journal, Vol. 5, Issue 29, Pp. 425-440, http://sssjournal.com/Makaleler/1635509398_41_5, 2019. (20 Nisan 2019).

KIBRIS Arzu, ‘‘Çin Halk Cumhuriyeti 1978’den Günümüze’’, Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu, 2006.

KILIÇ Fatih, Küresel İlişkiler Bağlamında Çin’in Afrika’daki Ekonomi Politikası: Nijerya, Angola, Sudan ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti Örnekleri, International Journal of Politics and Security, sayı 1, ss.71-96.

KİN SuanTeck ve CHEN HoWoei, ‘‘China: Beltand Road InitiativeandWhatItMeans’’, Hong Kong Trade Development Council, <http://china-trade-research.hktdc.com/business-news/article/The-Belt-and-Road-Initiative/China-Belt-And-Road-Initiative-And-What-It-Means/obor/en/1/1X000000/1X0ABRUX.htm>, (05.09.2019).

KRİSHNER J., ‘‘Bölgesel Hegemonya ve Bir RMB Bölgesinin Doğuşu’’, Yeni Çin Seddi, (Ed. Helleiner E. ve Kirshner J.), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 173-192.

KROEBER Arthur R., Çin Ekonomisi Herkesin Bilmesi Gerekenler, çev. Mehmet Mazı, Ankara: Buzdağı Yayınevi, 2017.

KURTAR Çiğdem, DELAL İlkay, ‘‘Türkiye ile Çin Tarım Ürünleri Dış Ticaretinin Değerlendirilmesi’’, TEAD, Sayı 5, Cilt 2, 2019, ss. 108-118.

LI Ming, Yükselen Çin ve Kapitalist Dünya Ekonomisinin Çöküşü, Çev: Aytül Kantarcı, Ercüment Özkaya, Ankara: Epos Yayınları, 2009.

LI Mınqı, Çin ve 21.Yüzyıl Krizi, çev. Tulga Buğra Işık, İstanbul: Yazılama Yayınevi, 2017.

Maris Global, <http://www.marisglobal.com/cin-pazarina-giris/cin-ithalat-politikasi/> (23.11.2019).

MARSHALL, Tim, Coğrafya Mahkumları, çev. Mert Doğruer, 3. b., İstanbul: Epsilon Yayınevi, 2018.

MELEMEN M., Uluslararası Ticarete Yükselen Pazar Ekonomisi Çin, İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2007.

MORRISON, M. Wayne, ‘‘China’sEconomic Rise: History, Trends, ChallengesandImplicationfor USA’’, CRS Report, 2018.

NAUGHTON B., ‘‘TheChineseEconomy: TransitionsandGrowth’’, The MIT Press,

2006.

NESS Immanuel, Güneyin İsyanı: Küresel İşçi Sınıfının Gelişi, çev. Akın Emre Pilgir, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları,2018.

NTV, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/249115.asp>, (24.12.2019).

OECD, Global Value Chains: Preliminary Evidence and Policy Issues, Paris 2011.

OKTAY Fatih, Çin Ekonomi ve Politika Yeni Büyük Güç ve Değişen Dünya Dengeleri, 3.b, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

OKTAY Fatih, “Çin’in Gelişimini Kesintiye Uğratmaz”, Modern İpek Yolu Dergisi, Sayı: 5, Ekim 2018, ss. 52-57.

ÖĞÜTÇÜ, Mehmet, Yeni “Büyük Oyun”, İstanbul: Doğan Kitap, 2017.

Sabancı Üniversitesi, WEF, Küresel Rekabet Raporu, İstanbul, 2018.

PEKÇETİN A. Süreyya, Serbest Bölge ve Nitelikli Sanayi Bölgelerinin İhracata Olan Katkılarının İncelenmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

SARAÇOĞLU Metin, DURAN Cengiz, “Çin Ekonomisindeki Reformlar Ve Çin’in Dünya Ticaret Örgütüne Üyeliği Üzerine Bir Değerlendirme”, Ankara: Kamu-İş İş Hukuku Ve İktisat Dergisi, Cilt 10, Sayı 1, 2008, ss.93-112.

SEZEN, Seriyeye, “Çin Halk Cumhuriyeti’nde Sosyalist Piyasa Ekonomisine Dönüşüm”, Ankara : Amme İdaresi Dergisi, Cilt 40, Sayı 1, 2007, ss. 27-56.

SHAMBAUGH, David, Çin Küreselleşme Yolunda, çev. Latif Boyacı, İstanbul: Yarı Yayınları, 2016.

SHENKAR, Oded, Çin Yüzyılı, İstanbul: Truva Yayınları, 2007.

SÖNMEZ, Atilla, Doğu Asya’nın “Mucizesi” ve Bunalımı, 2. b., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

T.C. Dışişler Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiyr-cin-halk-cumhuriyeti-ekonomik-iliskiler.tr.mfa>, (15.11.2019).

TİMURTAŞ Mehmet Emin, ‘‘Çin Halk Cumhuriyetinin Ekonomik Ve Siyasi Geçmişinin Bugünkü Gelişim Sürecindeki Rolü’’, Sakarya: Sakarya İktisat Dergisi Cilt VII, Sayı 1, 2018, ss. 52-69.

TOKATLIOĞLU, İbrahim, ‘‘Bir Kalkınma Stratejisi Olarak Çin Halk Cumhuriyeti Ekonomik Reformları: 1978-1990’’, Ankara: Tisk Akademi, Cilt I, Sayı 1, 2006,ss. 100-123.

TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, (05.10.2019).

TÜSİAD, ‘‘Çin’de Bu Ay’’, Eylül 2013 Sayı:4,(<https://tusiad.org/tr/tum/item/6959-cinde-bu-ay--eylul-2013>), (27.10.2019).

ÜNAY Sadık, ‘‘Diyalogdan Rekabete: Küresel Ekonomi Politik Sistemde Çin’’, Doğu Asya’nın Politik Ekonomisi, (Ed. K. Akkemik, Sadık Ünay), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2015, ss.263-28.

VOGEL Ezra, Deng Xiaoping ve Çin’in Dönüşümü, çev. Mehveş Leliç, İstanbul: Modus Kitap, 2017.

WANG H., ‘‘Küresel Dengesizlikler ve Döviz Kuru Silahının Gücünün Sınırları’’, Yeni Çin Seddi, (Ed. Helleiner E. ve Kirshner J.), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 87-106.

World bank, <https://worldbank.org/country/china> (27.05.2019).

XİAOSİ Ren, Çin Rüyası, çev. Daniyar Kassymov, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2017.

ZENG Z. Douglas, ‘‘How Do Special Economic Zones and Industrial Clusters Drive China’s Rapid Development’’, The World Bank Policy Research Working Paper, March 2011.

